

WESSELÉNYI MIKLÓS:

KERESZTMETSZET

(GONDOLATOK — TANULMÁNYOK)

GERGELY R. KÖNYVKERESKEDÉS
Budapest, V., Dorottya-utca 2.

*„Nagy az én bűnöm a lelke
Bűnöm, hogy messze látok és merek . .*

Ady: Paris az én Bakonyom.

„s a kedves ajka
itt volt édes és kenyered avas;
a város végén itt nézted, hogy barna
rombuszba mint sző rétet a tavasz.“
Faludy: A pompeji strózsán.

BUDAPEST

Mindenekelőtt egy vallomás: szeretem Budapestet. Engem is hatalmába kerített az a varázs, amely ebből a városból árad s mely kétségtelenül hatalmába kerít mindenkit, aki valaha is kövezetére tette lábát. Valahányszor közeledtem feléje, akár az Alföld végtelen síksága felől, vagy tékozló fiúként nyugati vándorlásaim után, s a csattogó vonat ablakából megpillantottam a budai hegyek lila körvonalait, vagy ha este volt, csillogó lámpáisait a rózsaszín, ködös égboltot, mindig valami ellágyulás vett rajtam erőt és éreztem, talán nem az otthon érzését, de azt a fogalmat, amely Budapestet jelenti. Jártam palotáiban, ismerem úgy* nevezett nagyvilági életét. Láttam nyomortanyáit és nagyvárosi mivolta minden mélységét. Álltam alkonyaikor a Gellért-hegyen, ahonnan tekintetem messze szállt, míg lábaimnál halkán morajlott a város és az éppen kigyulladó lámpák fénye úgy remegett felém, mint enyhe, ködös, havasi éjszakákon a tejút csillagjai. Ültem hajnal felé éjjeli ká-

véházaiban és beszélgettem néha bolond, néha kissé züllött, de sohasem normális és mindig okos embereivel a világmindenség titkairól és csokolóztam verőfényes tavaszi vagy őszi délutánokon a margitszigeti romoknál. Ismerem Pestet. Sőt talán, mivel bevándorolt vagyok, ha utcáit és földrajzát nem is, de lelkét jobban ismerem, mint sok őslakó, mert nem vagyok elfogult. S mivel megvallottam, hogy úgy szeretem, ahogy van, minden erényével és hibájával, talán nem sértem meg a vendégjogot sem, ha szigorúbb vagyok hozzá, mint azok, akik lokálpatriotizmusból általában elnézőbbek.

Budapest *nagyváros, de nem világváros*, bármennyire is szeretne az lenni. S a hangsúly azon van, hogy szeretne. Mert hiszen nem minden nagyvárosnak kell feltétlenül világvárosnak is lennie. De *Budapest akar, akar és nem tud*, bármennyire is igyekszik. S ehhez természetesen semmi köze sincs kiterjedésének, vagy lakosai számának. Hamburgnak körülbelül egyenlő, Amszterdammal pedig kevesebb lakosa van, mint Pestnek, mégis mindkettő, különösen az utóbbi, kimondottan világváros s ezen a téren messze felülmúlják Pestet. Jól van, legyünk igazságosak: Hamburg és Amszterdam kikötővárosok, a nagyvilág kapujában terülnek el. De nem a földrajzi fekvés a feltétlenül döntő, ez csak megkönnyíti a dolgot, hiszen mondjuk Brüsszel, mely lélekszámra szintén kisebb Pestnél és a beljebb, a kontinensen fekszik, kimondottan világváros. Már Varsó például szintén nem volt az. A fizikai

adottságokon kívül (lakosság, kiterjedés) Pest nagyváros, mert főváros. Főleg pedig születése és legfontosabb fejlődési időszakában, a hetvenes évektől az első világháborúig, fővárosa volt egy nagy országnak, mely a béke és a gondtalan megélhetést biztosító munka minden áldását élvezte. Pest tehát gyarapodott és szaporodott, mégpedig gyorsan gyarapodott és gyorsan szaporodott. Ennek a tempónak köszönheti a magyarság, hogy fővárosa ma olyan, amilyen, minden szecessziós fertelmességei mellett is szép, nagy, Magyarországhoz méltó főváros. De a gyors fejlődésnek megvoltak és megvannak a maga hátrányai is. Nem tehetek róla, de valahogy mindig az az érzésem, hogy *Pesten mindenben többet akarnak mutatni az emberek, mint amennyi mögöttük van, főleg, amennyire képesek volnának.* Ez kissé parvenü szokás, mely egyformán nyilvánul meg a szellemi és gyakorlati élet különböző területein, mely a nyugaton élő embernek rendszerint feltűnik. Ez annál csodálatosabb, mert hiszen Keyserling is megállapította már rólunk, hogy a világ legarisztokratikusabb nemzete vagyunk. Hát akkor? Talán csak „keleti vérünk, ez a lomha?“ Lehet, de mindenesetre nincs semmi szükség rá, mert nincs mit eltakarjunk. Pedig mégis így van, kis és nagy dolgokban egyaránt. A parlament épülete talán az egész világon a legszebb épület, melyet a neogótika a maga nemében produkálni tudott. Kívül is, belül is. De oly szép, hogy az ember állandóan azt várja, hogy az ülésterem nehéz bársonyfüggönyei mögül fehér páncélba öltözött

Grál-lovagok fognak előlépni. Pedig hát... no de hagyjuk ezt. Egy-két kivétellel az úgynevezett nagyvilági élet megnyilatkozásai sem olyan formák között játszódnak le, mint amilyent a környezet kultúrnívója megkövetelne, s amely világvárosi volna. Az egyik divatos belvárosi ebédlőhely berendezése, konyhája elsőrendű, de a tökéletes formákkal szemben a publikum hangos, sőt zajos és a pincérek bizalmaskodók és neveletlenek. S a hangsúly azon van, hogy az étterem nem ál-előkelő, hanem csakugyan, a ténylegesen előkelő világ találkozóhelye. Apropos, bizalmaskodás. Ez egyik főpont, amiért nem lehet Pestet világvárosnak mondani. Természetesen minden világvárosnak van egyénisége és az emberi együttélésnek még a Szovjetunióban is vannak individuálisan megnyilatkozó formái. De a világvárosoknak elsősorban kollektív szabályaik vannak. Hogy ez jó, avagy rossz, az más kérdés, de tény, hogy így van. Pesten ennek csak halvány nyomait lehet felfedezni, rendszerint csak addig a határig, amely megakadályozza azt, hogy az emberi együttélés anarchiába süllyedjen. Oly szélsőséges individualizmus uralkodik, amely a világvárosi élet formáihoz viszonyítva már majdnem provincializmusnak számít. Pesten például nem lehet elkésni. Színházba és moziba mindenki nyugodtan a feltüntetett kezdési idő után negyedórával megy és így sem késik el az előadásról. Ugyanezt az „akadémiai negyedtet“ be kell tartani ebéd- és vacsora-meghívásoknál, viszont a hat órára hirdetett koktéltre már csak félnyelckor illik elmenni. Maurois

írja valahol, hogy Londonban egy ebédre volt hivatalos, az egész társaság egybegyűlt már, csak Lady X. hiányzott. Midőn a megjelölt ebédidő már három perccel elmúlt, a háziasszony felsóhajtott: „Szegény Lady X., bizonyára eltörte a lábát.“ A következő pillanatban megszólalt a telefon: Lady X. közölte, hogy útközben elesett, eltörte a lábát, sajnálja, elnézést kér. Nem valószínű, hogy ez az eset ilyen formában Pesten megtörténhetne. A fentiekből következik az is, hogy Pesten az emberek magánélete, ellentétben a világvárosi lehetőségekkel, a nagy nyilvánosság előtt zajlik. Ne legyen félreértés: a politikai, színházi, irodalmi stb. kitűnőségek élete általában mindenütt többé-kevésbé a nyilvánosság előtt szokott lezajlani. De azért ezek a lehetőségek korlátozottak. *Nálunk vagy nagyon sok sztár van, vagy korlátlanok a lehetőségek.* Pesten nemcsak a sztárok váltanak ki érdeklődést, de mindenkit mindenki érdekel.

Az érdeklődés pedig olykor elmegy az indiszkréción legszélső határáig. Ez a kollektív indiszkréción, mely Pesten legfeljebb megfelelő árnyalati különbségekkel, de a város minden társadalmi rétegében uralkodik, szintén olyasvalami, ami világvárosban nem fordulhat elő. Az önmagáért való pletykaüzés általában kisvárosi, de mindenesetre vidéki jelenség. Ismétlem, mindig különbség teendő a sztárok és a közönséges halandók magánélete között. Angol, de főleg amerikai magazinok és napilapok is terjedelmes állandó rovatokban foglalkoznak az úgynevezett felső tízezer életé-

vel, mert a közönség egy bizonyos rétegét természetesen ott is érdekli az ilyen dolog. Ez érthető, emberi vonás. Nálunk viszont, amíg létezett, az „Intim Pista“ volt valamennyi napi és időszakos lap legnépszerűbb rovata, mely azonban meghazudtolva feudális hírnevünket, sokkal tágabb és demokratikusabb alapokra helyezkedett, mint mondjuk például a haladó szellemű, de exkluzív amerikai lapok. Vájjon ennek köszönhetette népszerűségét, vagy pedig annak, hogy így mindenki hozzám számíthatta magát a felső tízezerhez? Nem tudom, de mindkét esetben az eredmény egy és ugyanaz. Ez a pesti pletykaéhség annál érdekesebb, mert éppen *a szerelmi élet területén Budapest majdnem tökéletes világváros*. A szerelmi élet, a viszonyok variációja, kombinációja, minősége, mennyisége és stílusérzéke tagadhatatlanul olyan mértéket és színvonalat ér el, hogy ezt legtávolabbról sem lehet vidékinek mondani. Ez minden bizonnyal világvárosi. Csakhogy, míg a világvárosban az ilyesmi magánügy, addig *Pesten közügy*. A szeretőm éppolyan közügy, mint a bankszámlám, sőt még a nagymamám is. Amellett ebben a közügyben semmi sincs a vidéki városokáé meghitt, patriarchális, családis jellegéből, ahol a város rossz, de jó értelemben is résztvesz polgárai életének minden fontosabb mozzanatában. Itt is résztvesznek benne az emberek, de csak kellemetlenül. A közügy ellenséges jelleggel bír, mint ahogyan csakugyan, általában az a felfogás, hogy a közügy feltétlenül valamilyen kellemetlen dolog lehet. Kissé úgy, mint ahogyan a köztudatban a

rendőr az a fogalom, amelytől félni kell. A szemlélési mód vertikálisan szubjektív, szemben a valódi világváros objektíven horizontális szemlélési módjával. A 'világvárosi életnek csak bizonyos külsőségekre vonatkozó szabályait tartják be bizonyos mértékig, de anélkül, hogy az a világváros egyéni szabadságát biztosítaná.

Ezt a nem lényegileg, hanem csak pusztán formálisan jelentkező világvárosi színvonalat éppen a legújabb eseményekkel kapcsolatban lehet Pesten a legjobban megfigyelni. Az első világháború utáni időkben, midőn Magyarország és Budapest komoly idegenforgalma kialakult az összes, az idegenforgalmat szolgáló intézményeink dicséretreméltó szorgalommal igyekeztek lépést tartani a korrallal és alkalmazkodni az új követelményekhez. Ezekben az években örömmel lehetett megállapítani, hogy Budapest, legalábbis külsőleg, csakugyan kezd világvárosiasodni. A város kicsinosodott és az emberek igyekeztek udvariasak lenni egymáshoz, nehogy, ha véletlenül egy idegen szólítaná meg őket, az rossz véleménnyel legyen róluk. Idáig rendben is van a dolog; de aztán jött a második világháború és az idegenforgalom erősen lecsökkent. Ez a körülmény egy év múlva már nagyon erősen megéreződött Budapesten. Itt természetesen nem olyan külsőségekről, vagy hiányokról van szó, melyek egy világégés közepette magától értetődőek. De szó van például az udvariaságról, amely valóban független a különböző politikai konstellációktól. Néhány évvel ezelőtt a budapesti kereskedők túlnyomó többsége vevői-

vel szívélyes, udvarias és előzékeny volt. Ugyanezen kereskedők többsége ma nemcsak hogy kimért, de goromba is vevőivel. Miért? Azért, mert az idegenforgalom elmaradása miatt a belföldi közönség amúgyis kényszerül arra, hogy szükségleteit idehaza szerezzé be, tehát nem érdemes megerőltetnie magát? Lehet, sőt biztos, hogy így van, de ez is csak azt bizonyítja, hogy Budapest mást akar mutatni, mint ami és nem tudott nagy városból világvárossá fejlődni. Nem hiszem, hogy a megszállott Párizs kereskedői francia vevőikkel udvariatlanok volnának, csak azért, mert szintén áruhiányban szenvednek, vagy mert a bőpénzü amerikai és angol vásárlóközönség elmaradt. Pedig ott egy hasonló magatartást érthetőbbé tudna tenni a Franciaországot ért nemzeti szerencsétlenség, nálunk pedig csak a világháborúadta természetes helyzetről és annak még természetesebb következményeiről van szó. A helyes magatartás a vérében kell legyen az embernek és az nem változhatik a külső körülményekkel. Kétségtelen, hogy ezzel az alapszabállyal Budapest is, mely a legintelligensebb városok egyike, teljes mértékben tisztában van. S mivel ennek ellenére nem tudja mindig követni azt, telítve van alsóbbrendűségi érzésekkel, az igazi világvárosokkal szemben.

Ez a tagadhatatlanul meglévő komplexum általában kétféleképpen szokott megnyilvánulni. Az egyik és gyakoribb formája az, hogy ha valaki Hegyeshalom felől lépi át a határt, úgy az a tény, hogy Nyugatról jött, minden további nélkül elegendő ahhoz, hogy a jövevény Budapesten bevett,

sőt lehetőleg „nagy fiú“ legyen. Ha az illetőnek még ráadásul valamennyi pénze is van, akkor különösen nincsen semmi baj, tekintet nélkül a pénz — eredetére. A másik, de aránylag ritkább formája e komplexum kiélésének az, hogy Budapest időnkint megbuktat néhány világnagyságot (Caruso, Galli Curci) s azt hiszi, hogy ezzel már be is bizonyította különleges műízlését vagy kultúrfölényét. Pedig voltaképpen a legtöbb esetben az egész nem egyéb okvetetlenkedésnél, alsóbbrendűség! komplexumának primitív kompenzációjánál. Caruso és Fleta megbuktak a kényes ízlésű Budapesten, de a szélhámos ál-lord Hamptont a város jobb körei is befogadták és mindaddig, míg nem került a törvénnyel sorozatos összeütközésbe, a pesti jobb társaságoknak is kedvelt alakja volt. A Hampton-ügy pedig nem elszigetelten álló eset. Valamely város kényes ízlését pedig nem csak az fejezi ki, hogy elsőrendű cipészei, kalaposnői, jó éttermei és szabói vannak. Ez is, de még sok minden más. Vallom, hogy a nyugateurópai kultúra és civilizáció az emberi kultúra és civilizáció csúcsteljesítménye és általános vonatkozásban kétségtelenül annak legtokéletesebb formája. De ez az elismerés sohasem vezethet oda, hogy megalázzam előtte saját egyéni és nemzeti kultúrámat, mint ahogyan azt Budapest nagyon sokszor teszi azáltal, hogy a Nyugatról jött embert rendszerint minden további nélkül befogadja. Ez ugyanúgy gyengeség, az alsóbbrendűségi komplexum nyílt beismerése, mint ahogyan a franciáknál is tulaj-

donképpen gyengeségi érzésből származik az idegenekkel szembeni ostoba elzárkózás.

Ennek a gyengeségi érzésnek következménye Pesten a klikk-rendszer, mely talán sehol a világon nincsen annyira és olyan formában elterjedve, mint nálunk. Társaságok, bizonyos zárt jelleggel bíró társadalmi, politikai vagy művészi alakulatok minden világvárosban vannak, sőt az is igen közönséges jelenség, hogy ezek az alakulatok bizonyos vonatkozásban néha szemközt állnak, vagy pláne ellenséges viszonyban vannak egymással. Semmiesetre sem ítélik meg azonban az embereket majdnem kizárólagos mértékkel aszerint, hogy melyik ilyen körhöz tartoznak. A hangsúly itt a kizárólagoson van; mert Pesten erről van szó. Nem a társadalmi, ami természetesen szintén helytelen, hanem a *társasági* hovatartozás a mérce, amely Pesten elsőrendű fontossággal határozza meg az emberek értékét. Természetesen nem csak az egyes klikkeken belül, hanem elsősorban a klikkek egymás közti viszonylatában, s ez sokszor befolyásolja még a harmadik, semleges szemlélőt is. Miután pedig a különböző klikkek mindenkor halálos ellenségként állanak szemközt egymással, így az értékelbírálás eredménye máris adva van. Figyelemreméltó körülmény továbbá az, hogy a klikkek közötti ellenségeskedések csak részben mozognak eszmei síkon s azok túlynomórészt személyes eredetűek, legjobb esetben „két szomszédvár“ jellegűek. A politikai jellegű csoportosulásoknál, ahol az eszmei célkitűzések mégis inkább előtérben vannak, ez a magatartás, ha nem is ment-

hető, de mindenesetre érthetőbb. A baj azonban az, hogy alapjában véve minden nem politikai jellegű csoportosulás is politizál; talán ez az oka a társadalom részekre való tagozódásának és egymás közti kíméletlen könyöklésének.

Tagadhatatlan azonban, hogy mindezek a diszharmonikus jelenségek mégis *harmonikus egységgé kovácsolják össze Pestet*. Talán ez az egyetlen pont, ahol Budapest nagyvárosi mivoltán túl világvárosi jelleggel is bír. Budapest, diszharmonikus és harmonikus város egyszerre. A két állapot itt valóban széles horizonton találkozik. Budapest olykor dekadens, hisztériás, telítve van idegen elemmel, zajos, néha kissé keleti jellegű éjszakai életet él, ugyanakkor azonban éppen anynyira országépítő, megfontolt és magyar. A kommunizmus Magyarországon csak Budapesten tudott valamennyire mélyebb gyökeret verni, de ugyanakkor semmiféle puccs, vagy megmozdulás nem tudott az országban hatalomra jutni, amely nem mondhatta magáénak Budapestet. A szegedi ellenforradalom is csak Budapest visszahódításával győzött véglegesen. Tagadhatatlan, hogy Budapesten a zsidóság és a sváb elem erősebben van képviselve, mint bárhol az országban. Mindkettő a város kultúrközpont jellegénél fogva, sokkal inkább érezhető is. A zsidó szellemiség Pest dekadens voltában és hisztériájában, a sváb elem pedig a bürokratizmusban jut elsősorban kifejezésre. Ennek ellenére nem vitás, hogy *Budapest magyar város*, Magyarországnak a fővárosa. Ez nem közjogi terminológia, hanem pszichológiai

ténymegállapítás, mely alól senki, aki a várost tárgyilagosan tanulmányozta, nem vonhatja ki magát. A város magyar volta pedig egyáltalán nem csak szobraiban és közjogi vagy történelmi vonatkozású helyeiben és épületeiben jut kifejezésre, hanem ezeken túl atmoszférájában és jellegzetességében. Ezt éppúgy nem lehet egészen pontosan megmagyarázni, mint ahogyan nem lehet egészen pontosan megmagyarázni azt a kétségtelen tény sem, hogy Strassburg mindig német, Hamburg mindig angol, Belgrád pedig mindig orosz jellegű város volt, vagy hogy Párizs nőies, Berlin pedig férfias jelleggel bír. Talán a tempó, az életfelfogás és az életmegnyilvánulási formák azok a tényezők, melyek eldöntik valamely város jellemét s ezek a jellemvonások Budapest esetében kétségtelenül túlnyomórészt magyarok. Hogy ezt mi idézte elő, szándékos és céltudatos politikai törekvés, vagy az a puszta tény, hogy a kapitalizmus fénykorában egy nagy birodalom központja volt, az teljesen közömbös. A lényeges az eredmény, amely annál örvedetesebb, mert hiszen, mint mondtuk, az idegen elem jelentős százalékát teszi a város összlakosságának.

Az országos központi jelleg erősen érződik Budapesten. Sokkal inkább, mint más fővárosokban, mert nálunk az adminisztráció látható. Anynyira látható, hogy ha nem akarom észrevenni, akkor lelkiismeretesen magától jelentkezik. Ebből következik, hogy Budapest csakugyan pontosan megfelel annak a szerepkörnek, amelyet a magyarság évszázadokon keresztül betöltött. Nyugat vé-

dőbástyája, vagy Kelet kapuja — ahogyan tetszik. Keverék, átmenet és mégis határozott egyéniség. Város, amely egyformán kétségbeejt és fellelkesít, kihoz a sodrából és ellágyít, elnézővé tesz. Asszonyos. Párizs után talán a legasszonyosabb város a világon. Város, amely komoly, sőt tragikus hős, s amelyet mégsem lehet mindig egészen komolyan venni, mert azokkal és azok ellen, akik szeretik, nem férfias fegyverekkel harcol. Ha megbántott vagy megcsalt s én dühömben vagy fájdalomban el akartam szakadni tőle, sohasem mondta azt nekem, mint ahogy férfiakhöz illik: beszéljük meg nyugodtan és tárgyilagosan félreértésünket. Ezt nem tette soha, hanem mindig asszonyos eszközökhöz folyamodott. Elcsábított. Vagy közönségesen és brutálisan, mikor nyáresti záporok után a villanyreklámok színes fénye úgy rezgeti nedves aszfaltján, mint drágakövek csillogása, valamely mesebeli fejedelem kincseskamrájában, vagy már enyhén borzongó őszi hajnalokon, mikor a Halászbástyáról nézve úgy bontakozott ki rőt napfényben, gomolygó ködvatta-csomagjaiból a város, ahogyan egy szép asszony veti le köpenyét, mielőtt a fürdőbe lép. Csábított... s én mindig visszatértem hozzá.

*„Tekintetem szárnyat repesve bontott,
átöleltem a hullám-horizontot
s tetőit, többet száznál és ezernél
s titokzatos szót mondtam akkor:*

*Erdély . . .“
Áprily: Tetőn.*

ERDÉLY.

Titokzatos és meghökkentő ország Erdély. Titokzatos és meghökkentő az idegen számára, de rejtelmes gyakran a bensülött szemében is. Kevés táj vagy országrész van a világon, amely annyira egyéni és annyira észrevehetően egyéni légkört teremt maga körül. Sem a brenneri vagy kehli határállomás, sem Perpignan, vagy akármely a Balkán határát jelentő helység nem teszi annyira érezhetővé a „más“ az új és idegenség fogalmát, mint a Királyhágó. Ezen a téren csak egyvalami múlta felül a Királyhágót, a volt lengyel-orosz határ. Természetes, hogy ezt a különbséget és újszerűséget elsősorban magyar ember érzi. S a probléma nyitját elsősorban ebben a tényben kell keresni. *Erdély magyarsága újszerű és különböző az anyaország magyarságától s az erdélyi problémát a két országrész magyarságának egymáshoz való viszonya oldja meg.* Ez a nyitja, ez magyarázza meg az úgynevezett erdélyi szellemiséget is.

Világos, hogy e kérdést nem lehet és nem sza-

bad úgy beállítani, mint ahogyan az utóbbi időben sajnos többször beállították: értékelőleg. Minden egyéb szemponttól eltekintve azért sem, mert a beállítás nem felel meg a tényeknek. A két szellemiség értékmérője kiegyenlíti egymást, az egyiknek történelmi, a másiknak aktív szereplése jelentősebb. A két országrész magyarságának differenciáltságát csakis föld és néprajzi hatásokban kereshetjük. Erdély mindenkor az anyaország legtávolabbi részében feküdt és még a század elején a már akkor teljesen fejlett közlekedési viszonyok mellett is az anyaország számára egy bizonyos fokig mindig terra incognita volt. Ez a körülmény (a fizikai távolság) azonban természetesen akkor érezte elsősorban hatását, midőn a közlekedési eszközök hiánya folytán Erdély többé-kevésbé önálló életre kényszerült. Ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy az ottani magyarság évszázadok folyamán egy földrajzilag meglehetősen egységes területen több nemzetiséggel összezárva élt, úgy könnyen érthetővé válik az az egészen sajátos államjogi, társadalmi és kulturális légkör, mely Erdélyben a magyarság szempontjából kialakult, s *melyhez egyedül a Baltikum-beli németség helyzete volt hasonló.* A különbség csak az, hogy a baltikum-beli németség és a mindenkori Németország között egyáltalán nem állottak fenn közjogi kapcsolatok, vagy csak nagyon laza mértékben. A Baltikum-beli németség tehát mindig kisebbség volt, mely kisebbségi sors az erdélyi magyarság számára természetesen csak Trianonnal vette kezdetét. A Baltikum-ban a németség éppen úgy együtt élt

az orosz, észt, lett és litván nemzetiségekkel, mint ahogyan Erdélyben a magyarok a románokkal és a szászokkal. A Baltikumban a németiség ugyanannyira a kultúrfölényt jelentette, mint Erdélyben a magyarság. Csak a kisebbségi sors nyilvánult meg másként a trianoni Erdélyben, mint a cári birodalom balti tartományaiban. A Baltikumban nem lévén területi ellentét az ottlakó németiség és az orosz birodalom között, a németek a valósi különbség ellenére is közeledtek az államhatalmat birtokló orosz elemhez és részben asszimilációs úton, de mindenesetre vezető szerepre tettek szert a cári birodalomban. Elég e szempontból a balti bárók közismert szerepére emlékezni és arra, hogy az orosz politika kimagasló alakjainak jelentős része, sőt mondhatjuk, a jelentősebb alakok többsége balti eredetű német volt. (Lieven, Pahlen, Nesselrode, Witte, Stürmer). Az erdélyi magyarság kisebbségi időszakában természetesen más volt a helyzet az időbeni különbség miatt is (hiszen a Baltikumban évszázadokról volt szó), de főleg azért, mert az ismeretes okok miatt az erdélyi magyarság és a román államiság között oly áthidalhatatlan ellentétek állottak fenn, amelyek minden hasonló megnyilatkozást eleve lehetlenné tettek. Ha azonban nem kisebbségi alapon, hanem a Baltikumhoz hasonlóan *földrajzi fogalomként* állítjuk szemközt Erdélyt az anyaországgal, akkor a hasonlóság nagyon jól kimutatható. Nem beszélve arról a közismert tényről, hogy a magyar állam különböző szervezeteiben az erdélyi magyarság többnyire mindig arányszámát megha-

ladólag volt képviselve, gondoljunk csak arra, hogy a kiegyezés utáni és trianoni Magyarország legjelentősebb államférfiak talán csak a két Tisza kivételével (akiknek azonban szintén erős kapcsolatuk volt Erdéllyel) erdélyi származásuk voltak. (A két Andrássy, Bánffy Dezső, Bethlen István, Teleki Pál.)

Másrészt azonban az is bizonyos, hogy az erdélyi magyarságnak ez a különleges államvezetési rátermettsége még sokkal mélyebb motívumokban keresendő. Mert *erdélyi kultúrföldről Erdély és az anyaország viszonyában semmiesetre sem lehet beszélni*. Az eredőket a történelmi eseményekben találhatjuk meg s ezek a történelmi események voltak a legfőbb formálói az erdélyi szellemiségnek is. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy teljes értékű, önálló magyar állami élet a mohácsi vésztől Trianonig nem létezett. De ha ez az állítás még vitatható, bizonyos azonban, hogy önálló és független magyar külpolitika csaknem négyszáz évig egyáltalán nem volt. Ezt a súlyos hátrányt a magyarság, főleg pedig a magyar államművészet mind a mai napig kiheverni nem tudta. Abban az időben pedig, mikor főleg a török hódoltság következményeként a magyar államiság jóformán teljes egészében megszűnt, az erdélyi fejedelemség majdnem százötven évig önálló állami életet folytatott. Már pedig önálló államiságát a lehető legnehezebb körülmények között gyakorolta, oly körülmények között, hol a pusztaság életfenntartás is maximális erőfeszítést és ügyességet igényelt. És itt ismét két dolgot kell figyelembe venni. Az

egyik, hogy az erdélyi önállóság oly időre esvén, midőn az anyaország többi részei jóformán megszűntek létezni, *elsősorban magyar önállóság volt*, melyet a szentistváni birodalom egy kis része konzervált és mentett át jobb időkbe az összmagyarság javára. Másodszor pedig azt, hogy *az erdélyi fejedelemség idejére esett Európában a reformáció és ellenreformáció küzdelme, valamint azon új szellemi irányok kitermelődése, melyek a francia forradalom eszméit, s magát a forradalom megszületését is lehetővé tették*. Tehát mind oly rendkívüli fontosságú dolgok, melyek bármely nemzet életében *sorsdöntőek* voltak. Az anyaország az új eszmék nyomán támadt szükségszerű fejlődésen idegen, elsősorban német irányítás mellett ment keresztül, amely bizonyos vonatkozásokban lehetett ugyan nagyobb távlatú, de semmiesetre sem felelt meg annyira a magyar érdekeknek, mint Erdélyben, ahol a magyarság saját erejéből *legfeljebb csak külső befolyással, de nem irányítással* harcolta végig e fejlődést és így a dolgokról teljesen független és önálló véleményt alkothatott. Ennek eredménye abban mutatkozott, hogy közismerten Erdély volt az első ország a világon, mely törvényben mondta ki a vallásszabadságot. Ennek volt köszönhető az is, hogy a XIX. század reformeszméi Erdélyben hamarabb terjedtek el és könnyebben hatottak, mint az anyaországban és hogy kitermelődött Erdélyben az a helyes politikai ösztön, mely válságos óráiban mindig megajándékozta a nemzetet egy olyan államférfival, aki főleg nemzetközi viszonylatban meg-

tudta találni a reálpolitikai megoldást. Erdély és az anyaország uniójának gondolatát Erdély részéről vetették fel először, és talán az sem egészen véletlen, hogy a kiegyezési tárgyalások előkészítésében idősebb Andrássy Gyula vezetőszerpet játszott, hogy a Trianon utáni újjáépítés Bethlen István nevéhez fűződik és hogy az országgyarapító nemzetközi tárgyalások egyik vezéregyénisége Teleki Pál volt.

Az úgynevezett erdélyi szellemiség alapjait tehát a fentvázolt történelmi fejlődés rakta le s azt legtalálóbban ezzel a három szóval lehetne jellemezni: függetlenség, eredetiség, gyakorlatiaság. Kulturális szempontból pedig, mint negyedik motívumot *a humanizmust* lehetne megnevezni, mert nem lehet vitás, hogy *az erdélyi szellemiség mindig erősen humanista jellegű volt.* Ezen a ponton pedig tévesen ítélik meg a mai helyzetet, mert tiszta erdélyi szellemiségről csak az önállóság éveiben, politikailag pedig legfeljebb a 67-es kiegyezésig lehet beszélni. Természetes, hogy az erdélyi szellemiség ez időponton túl is éreztette hatását, de már csak felhívítva és idegen elemektől áthatva. *Napjainkban pedig klasszikus és felsőbbrendű értelemben vett erdélyi szellemiségről, mint tömegjelenségről sajnos egyáltalán nem beszélhetünk.* Ez az erdélyi szellemiség ma már csak egyes egyénekben jut kifejezésre. Ennek okát elsősorban a politikai változásokban találhatjuk meg.

Figyelembe veendő az, hogy politikai szempontból az erdélyi szellemiség a liberalizmus győ-

zelmével, mely liberalizmusnak Erdély a mai haditechnikai terminológiával élve az ellenség háta mögé helyezett ejtőernyős góca volt, de még inkább az unió megvalósulásával, elvesztette létjogosultságát. 67-ben mind a két kitűzött cél végleges formában megvalósult és Erdély újból a szent-istváni birodalom egységes és oszthatatlan része lett. Ez helyes is volt így, de a fordulat ott következett be, hogy időközben a két országrész szerepe felcserélődött. Erdély ismét csak vég lett és az anyaország a 67-es normalizálódás következtében oly rohamos fejlődésnek indult, hogy minden vonatkozásban, de főleg anyagi szempontból hatalmasabb erőforrásai révén hamarosan túlszárnyalta Erdélyt. Végzetes hibája ugyan a kiegyezés utáni magyar kormányoknak, hogy a dualizmus korszaka alatt csak a budapesti centralizációra törekedve elhanyagolták Erdély gazdasági és kulturális fejlődését, de az erdélyi magyarság is hibás abban, hogy mellőzöttsége miatt érzett sértett hiúságában a kicsinyes frondörösködésben élte ki magát. Az a tipikus „a magyarországiakkal“ szemben fennálló erdélyi komplexum, melyre még visszatérünk, s melynek ma valamilyen formában majdnem kivétel nélkül minden erdélyi magyar szenvedő alanya, alighanem ebben az időben a kettős monarchia fénykorában alakulhatott ki. Erdélynek ezt a hirtelen és feltűnő elfáradását lehet azzal magyarázni, hogy az évszázados küzdelmekben maximumra fokozott energiataraléka kimerült és könnyen, sőt szívesen engedte át a vezetést az anyaországból feltörő új

erőknek. Ez érthető, mert talán ez a dolgok természetes rendje. De ez még nem menti fel Erdélyt a szellemi süllyedésnek attól a vádjától, mely a kiegyezés után a Királyhágón túl kétségtelenül megindult. A kiegyezés után Erdély szellemi értelemben provincia lett és sorra kezdte magára öltetni a provincializmust jellemző vonásokat. Nem tartjuk kizártnak, hogyha a világháborús katasztrófa nem jön közbe, úgy Erdély ma már teljesen elvidéki-sedett volna. A trianoni béke következtében beállott újabb politikai változás azonban gyökeresen új helyzetet teremtett, melynek az erdélyi szellemiség szempontjából egyformán voltak jó és rossz hatásai.

Erdélyi szempontból a trianoni katasztrófa leglényegesebb következménye az volt, hogy az erdélyi magyarság, mely idáig a szentistváni birodalomnak csak egyik alkotóeleme volt, most bár új államjogi keretben, de bizonyos mértékig újból önálló nemzeti életre kényszerült. S az új helyzetben aztán ismét jelentkeztek az erdélyi szellemiség már-már elfelejtett tényezői. Politikai szempontból az erdélyi magyarság a dualizmus korszaka alatt is a birodalom *legiskolázottabb* rétege volt s ez a körülmény a kisebbségi sorsban felbecsülhetetlen értéknek bizonyult. Aki behatóan foglalkozott az utódállamokbeli magyarság politikai történetével, az minden bizonnyal el kell ismerje, hogy a kitűzött feladatot, mely természet-szerűleg nem lehetett más, mint a magyarság mindenféle szempont szerint való megőrzése és

konzerválása, aránylag a hasonlíthatatlanul legnehezebb helyzetben lévő erdélyi magyarság oldotta meg és az 1938 óta lefolyt különböző revíziók után Észak-Erdély magyarsága volt az egyetlen, mely ha bizonyára nem is a várt formában, de az anyaországban is azonnal számottevő politikai tényező lett. Természetesen csak aránylag, mert hiszen az erdélyi magyarság nagyobb tömege mind ezt némileg megkönnyítette is. Aki azonban átélte, vagy akár csak közélről látta azt a hallatlan és a többi utódállamokkal össze nem hasonlítható elnyomást és politikai üldözést, melyet az erdélyi magyarság a román uralom alatt elszenvedni volt kénytelen, az előtt világos kell legyen, hogy a magyarságnak ez a megőrzése és átmentése nem történhetett volna meg azon politikai rutin nélkül, melynek gyökerei az önálló erdélyi fejedelemség politikai iskolájáig nyúlnak vissza, és amely a trianoni szerencsétlenség következtében mintegy ösztönösen újból feltámadt az erdélyi magyarságban. Nem a mi hivatásunk és nem ez a hely alkalmas arra, hogy ez erdélyi magyar kisebbség huszonkétéves politikai történetét bírálja, de miként az eredmény is bizonyítja, a lehetőségekhez képest a kitűzött célt el tudta érni. Ez pedig egyformán érdeme úgy a vezetőknek, mint magának az erdélyi magyarság tömegeinek is, akik helyes politikai ösztöntől vezetve mindig megtudták találni a magyarság számára járható utat.

Ugyanakkor azonban a változásnak természetesen meg voltak az erdélyi szellemiség szempontjából káros következményei is s ezek a káros be-

folyások oly mélyhatásúak voltak; hogy miként mondtuk klasszikus értelemben erdélyi szellemiségről sajnos ma már beszélni nem lehet. Makkay Sándornak a „Láthatárban“ a kisebbségi életéről írt cikkében, mely nemsokára püspökségéről történt lemondása után látott napvilágot, s mely őt Erdélyben páratlanul heves támadásoknak tette ki, *tökéletesen igaza van. A kisebbségi életforma erkölcsileg egyszerűen lehetetlenség.* Makkaynál, bár ő valószínűleg nem úgy értette, politikai konzekvenciákat fűztek e kijelentéshez és a már akkor is erősen meglévő erdélyi komplexum is működésbe lépett. Mindez azonban nem tartozik ide. A lényeg az, hogy *a kisebbségi életforma a minden téren megnyilatkozó másod, harmad vagy hatodrangú állampolgárság ténye kultúrember számára erkölcsileg elviselhetetlen.* Mindez pedig mög elviselhetlenebbé válik akkor, ha az elnyomatás oly népcsoport részéről történik, melynek kultúr-nívója alacsonyabb az uralt nép ku'túrnívójánál. Aki tehát tz életformát akár kényszerből, akár pedig tiszteletreméltó hősi önfeláldozásból tartósan elviseli, az a fizikai és gazdasági megrokkánáson kívül előbb-utóbb szellemileg és erkölcsileg is hanyatlani fog. Ebben a tényben pedig Makkaynak sajnos tökéletesen igaza van. *Erdélyben pontosan ez történt.* Az erdélyi magyarság hősi és önfeláldozó küzdelemben megmentette fizikai létét és magyarságát, de az anyagi leromláson kívül is *irtózatot árat fizetett érte. Tág látkörét és humanista kultúráját.* Vagyis mindazt, ami az erdélyi szellemiséget klasszikus értelemben jelentette és

mely az anyaországban, sőt egész Európában is bizonyos mértékig kivételes helyzetet biztosított számára. Ne legyen félreértés. *Itt nem politikai világnézetről, vagy legalább is nem csak erről van szó. Kétségtelen, hogy az erdélyi szellemiséget nem lehet egynek venni a liberalizmussal, legalább is az ortodox liberalizmussal.* Ebben Albrecht Dezsőnek tökéletesen *igaza van. De feltétlenül egy a humanizmussal és a tágabb látókörrel,* s hogy humanista alapon a politikai meggyőződés sem lehet totális, az megint nagyon természetes. Már pedig nem vitás, hogy a második bécsi döntés óta keletkezett Erdélyi Párt ha talán ma még nem is közeledett túlságosan a totális gondolat-hoz, de szóban és cselekedetben a szélesebb látókörtől és humanizmustól mindenesetre erősen elkanyarodott.

E sajnálatos jelenségek eredetét abban a különleges *erdélyi komplexumban* kell keresnünk, mely, mint említettük, alighanem a dualizmus ideje alatt alakult ki s mely a kisebbségi sorsban még csak fokozott mértékben elhatalmasodott az erdélyi magyarságon. Miután a kisebbségi sors maga alsóbbrendű tényt jelentett, így a komplexum újabb komponense magától adva van, de ez csak magyarázza és enyhíti a dolgot, de semmiesetre sem menti fel Erdélyt a vád alól. Fizikai eredete hogy a román uralom következtében az erdélyi magyarság valamennyi társadalmi rétege egyes egyéni kivételeket nem számítva, anyagilag tönkrement. Bizonyos külső életformákat mégis tartani igyekeztek s ezt meg is tették a

kulturális igények rovására. Ez pedig hamarosan a kultúrnívó visszaesését vonta maga után, ami annál is könnyebben ment, mert az új államhatalom politikai megfontolások alapján az erdélyi magyarságot mindenképpen elzárni törekedett, nemcsak az anyaországtól, de Európától is. Miután pedig Erdély elég intelligens volt ahhoz, hogy kulturális süllyedésével tisztában legyen, ahhoz pedig nem volt elég energiája, hogy a megszokott „úri“ életforma helyett inkább szerényebb keretek között, de kulturáltabb és civilizáltabb életet éljen s mindezt éppen intelligenciája folytán *ön-maga előtt is, de főlegidegenek előtt szégyelte, önvédelemből az erdélyi komplexum mögé menekült.* Ez a kisebbértékűségi tudat azonban egészen különlegesen jelentkezett. Míg Budapest esetében a belső bizonytalanság enyhe parvenü jelleggel a többet mutatasban nyilvánul, addig Erdélyben ez megfordul és az erdélyi egyszerűség képében jelentkezik amely nem mindig, de a legtöbb esetben hasonlóan kultúra és civilizáció hiányából fakadó *belső bizonytalanság.* Míg Budapest felfelé nivellál és indokolatlan és ostoba felső értékhatárokat állapít meg, addig ugyanezt teszi Erdély lefelé és senkit sem hajlandó rendes embernek elismerni, aki nem olyan „egyszerű“ és „természetes“, mint amilyen egyszerűsége és természetesége Erdélyt részben a szomorú körülmények, részben saját hibái kényszerítették, s amelyről most ő azt hiszi, hogy az megfelel az erdélyi szellemiségnek. „Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?“ Ebből következik aztán az, hogy pél-

dául ma Erdélyben az őszinteséget a gorombasággal, a jólneveltséget a képmutatással és a neveletlenséget újból az őszinteséggel vélik azonosítani. Ez az erdélyi komplexum mindenekelőtt „a magyarországiakkal“ (ami alatt az anyaországbeliek értendők) nyilvánul meg, másodsorban minden külföldivel szemben és természetesen a legkönyörtelenebb formában minden olyan erdélyivel szemben, aki a törzsi közösség íratlan szabályait megsérteni meri. Ugyancsak e komplexum következménye az, hogy *az egykor táglátköri Erdély ma egyáltalán nem tűr kritikát.* A román uralom szenvedéseiből téves és beteges tőkét kovácsol magának, mely mimóza érzékenységgel reagál minden külső vagy belső kritikára, melynek refrénje mindig ugyanaz: „mi szenvedtünk, tehát jobban tudjuk“. Természetes, hogy a fentiekben mondtak legfőképpen erdélyi intellektuális rétegére vonatkoznak, mert a magyar parasztság főleg a fizikai létért folytatott harccal volt elfoglalva. De azért a fenti komplexum valamilyen megnyilatkozását többé-kevésbé a társadalom minden rétegében megtalálhatjuk. Ez alól természetesen az erdélyi arisztokrácia sem kivétel. Sőt. A fentiek elsősorban őrá vonatkoznak. Hogy ennek ellenére az erdélyi arisztokrácia még ma is egy különleges értéket képvisel, az ismét nem tagadható. Ennek okát talán abban találhatjuk meg, hogy faji szempontból a magyar arisztokrácia erdélyi csoportja volt mindig a legmagyarabb. Azonkívül a vagyoni ellentétek már az első világháború előtt sem voltak Erdélyben annyira kirívóak, mint az

anyaországban, tehát a kapcsolat a többi társadalmi rétegekkel szorosabb és intenzívebb volt. Azonkívül Erdélyben az arisztokrácia és a többi társadalmi rétegek között nem is annyira demokratikus, mint inkább patriarchális viszony alakult ki, melynek előnyös következményei éppen a trianoni korszakban mutatkoztak. Az erdélyi kisebbségi élet irányításában és a magyarság átmentésében pedig az arisztokráciának döntő szerepe volt s e múltbeli érdemek igazolják értékét. Ez azonban semmit sem változtat azon a tényen, hogy a fenti megállapítások maradék nélkül vonatkoznak rá is és ha nem lesz elég ereje ahhoz, hogy változtasson életfelfogásán, akkor az a süllyedési folyamat, mely számára 1918-ban megkezdődött, tovább fog haladni a maga útján.

Az erdélyi komplexum gyakorlati megnyilatkozásának levezedelmesebb következménye az, ahogyan Erdély ma a magyarság gondolatát értelmezi. Itt ma még nincs kialakult felfogás, de a provincializmus tünetei máris erősen mutatkoznak s ha az anyaországgal szemben fennálló komplexum tovább fejlődik, vagy akár csak megmarad mai nivóján, úgy könnyen kialakulhat egy olyan felfogás, mely egyáltalán nem szolgálja a magyar birodalmi gondolatot, mely pedig a nemzet jövőjének egyetlen lehetősége.

A kívülállóknak Erdélyt megismerni nehéz. Megérteni még nehezebb, pedig lehet, csak nem szabad realitásnak értelmezni azt a romantikát, melyet Erdély minden porcikájából kisugároz. Elismerjük, ez majdnem a lehetetlenséggel határos.

Mert Erdély lelke éppen úgy benne van a Maros völgyének szelíd kanyarulataiban, mint Csíkszág fenyőillatú acélos levegőjében, a bihari hegyek zuhogó napsütésében és a Székelykő örökös ködös magányosságában, a mezőség lankáiban és a Partium síkságba hajló erdeiben. De van egy pont, ahol mégis leginkább lehet érzékelni Erdélyt. Ez a Királyhágó. Aki valaha is állott a Királyhágó tetőn és lenézett a Kőrös völgyébe, az csakugyan nem tehet egyebet, mint szárnyatrepesve bontó tekintettel átöleli a hullámhorizontot és belekiáltja a kék égbe, ezt a titokzatos szót: Erdély.

„Ha itt állsz ki a való ügyért,
így vagy igazán európai!“
Faludy: A pompeji strázsán.

A MAGYARSÁG ÉS EURÓPA.

Az európai magyarság és a magyar európaiság sorsdöntő problémája ennek az országnak. Bármiként alakuljon is a történelem, *semmiféle középeurópai elrendezés nem képzelhető a magyarság jelentős szerepe nélkül.* Ugyanakkor azonban az is nyilvánvaló, hogy kis nemzet lévén, sohasem engedhetjük meg magunknak szélsőségesen az Európával való szembehelyezkedés luxusát, sőt sajtóságot államiságunk megóvása (mellett mindenkor meg kell találjuk a kapcsolatot azzal az Európával, amelyben végeredményben mi is élünk. Ha ez így van, ha ez ilyen nyíltan kimondható, akkor magától vetődik fel a kérdés, hogy a történelem folyamán a magyarság megtalálta-e a kapcsolatot Európával és bele tudott-e tökéletesen illeszkedni az európai közösségbe? A válasz egyáltalán nem könnyű, *mert az feltétlenül sem tagadó, sem igenlő nem lehet.*

Mindenek előtt nem szabad a kérdést a szokványos romantikus szemüvegen keresztül szemlélni. A magyar hajlandó arra, hogy „a kereszténység és nyugat védőbástyája voltunk“ felkiáltással

ezt a problémát elintézte és állandóan rossznéven vegye Európának, hogy ezért mindennap nem mond neki külön is köszönetét. Az, hogy a magyarság védőbástya volt, tökéletesen igaz, de a tárgyilagos történelmi szemlélet nem feledkezhetik meg arról, hogy ez a szerep elsősorban földrajzi elhelyezkedésünk következménye volt s ezért a magyarságnak e szerepet, ha életben akart maradni, vállalni kellett. Ez a megállapítás természetesen mitsem vonhat le a magyarság küzdelmének önfeláldozó hősiességéből, de semmiesetre sem intézi még el az európaiság kérdését. Nem intézi el a hálára való hivatkozás sem, amellyel Európa a magyarságnak tartozik. *Történelmi folyamatokat nem romantikus elképzelések, hanem tényezők határoznak meg.* Ugyanígy az európai közösségbe való beolvadást a külső tényezők többnyire csak közvetve tudják meghatározni. Ennek egyedüli mértéke csak az a magatartás lehet, melyet a magyarság az Európából kiinduló különböző döntő jelentőségű szellemi áramlatokkal szemben tanúsított. Azokkal szemben, melyek Európára nézve sorsdöntőek voltak.

Mint ahogyan a magyarság védőbástya szerepét a földrajzi elhelyezkedés szabta meg, ugyanúgy határozta meg a geopolitikai helyzet és a honfoglalás időpontja azokat a döntő jelentőségű problémákat, amelyekkel a magyarságnak már honi története kezdetén szembe kellett néznie. Bizonyos, hogyha a honfoglalás végső mozzanata egy-két hosszúsági fokkal nyugatabbra játszódik le, akkor egészen másként alakult volna a magyar-

ság történelme is. Ugyanígy minden bizonnyal másképp alakult volna ez a történelem, ha a honfoglalás néhány évszázaddal hamarabb következik be. Ebben az esetben a magyarság fejlődésének első stádiumát a már kialakult európai nemzetek társaságában járta volna végig, így azonban egymagában és többé-kevésbé elszigetelten kellett végigmennie fejlődésének első korszakán, azért, hogy pótolja azt a 800 évet, amellyel a keresztény kultúra a honfoglalás pillanatában már rendelkezett. Az európai kultúra alapját pedig kétségtelenül a keresztény kultúra alkotja és alkotta még fokozott mértékben abban az időben. A honfoglalás ténye viszont nemcsak a magyarságot, de bizonyos értelemben Európát is problémák elé állította. A népvándorlás hullámai ugyanis ekkor már elvonultak a kontinens felett s a viszonyok már végleg stabilizáltak voltak. A magyarság közép, sőt kalandozásai révén Nyugat-Európa egyes vidékein való megjelenése, tehát éppen olyan nem várt csapást jelentett bár kisebb mértékben a már megalakult és fejlődésnek indult államok számára, mint amelyet a mi történelmünkben a későbbi kun és tatár betörések, majd pedig a török veszedelem jelentett. Azonkívül arról sem szabad megfeledkezni, hogy a magyarság geopolitikai elhelyezkedésével megállította, egy már alapjában megrajzolt egységesnek induló szláv birodalom kialakulását, mely tényleges megalakulása esetén beláthatatlan hatást gyakorolhatott volna Közép-Európa történelmi fejlődésére. A honfoglalás ténye azonban a magyarsá-

got is beleértve, Közép-Európa számára új lehetőségeket és távlatokat nyitott meg. A probléma magva tehát ott van, hogy a magyarság egyrészt mennyire tudta felfogni a kereszténység lényegét, másrészt, mennyire tudta magáévá tenni a keresztény kultúrát? Az eredmény ötven százalékos.

A kereszténységgel kapcsolatban felmerült első konkrét probléma a nyugati vagy keleti kereszténységhez való csatlakozás kérdése volt. *Ma már kétségtelen, hogy Szent István állásfoglalása volt az a probléma, melyben a magyarság a legtökeletesebben megértette Európát.* Egyenesen megdöbbenő és kórosan korszerű tünet, hogy Magyarországon még ma is akadnak emberek, akik a magyarság küzdelmes sorsának nyitját a nyugati kereszténységhez történt csatlakozás tényében keresik. Mindentől függetlenül ez az álláspont teljes történelmi tájékoztatlanságra is utal. A nyugatrómai birodalom bukásától kezdve, legalább is a XVII. század végéig, a történelem dinamikája a kereszténység gondolata körül forgott, s a középkor első lázas viharából csak akkor lett szabályos ritmus szerint lüktető élet, midőn a népván dörlés új nemzetei teljes mértékben felvették a kereszténységet, melynek látható központja a római Szent Szék volt. A nyugati kereszténység minden nemzet, s így elsősorban a magyarság számára is kultúrát, Európát jelentette, azt a keresztény Európát, mely a magyarság bejövetelekor már csaknem nyolcszáz éves múlttal rendelkezett, s melynek fejlettségi nívókülönbségét csakis úgy lehetett utolérni, ha maradék nélkül átvesszük azt

az eszmét, mely ennek az Európának leglényesebb alkotóeleme volt. Érthetetlen és semmiesetre sem időszerű dolog ma már szentistváni dilemmáról a keleti, vagy nyugati egyházhoz való csatlakozás kérdéséről vitatkozni. A történelem már régen eldöntötte ezt a dilemmát. Vagy talán a keleti egyházhoz csatlakozott nemzetek történelmes elsősorban Oroszország sorsa a mi szemünkben olyan irigylésreméltó?

Kétségtelen, hogy történelmi távlatokban szemlélve a dolgokat, a magyarság európaivá fejlődött, az európaivá fejlődés különböző fokozatain belsőleg is átesett, úgy hogy az kitörölhetetlen nyomokat hagyott a faj lelkében. Ez a tény máris magától értetődő volt abban a pillanatban, midőn a magyarság a keleti helyett a nyugati kereszténységhez csatlakozott. Mindazonáltal talán éppen a földrajzi helyzet sajátja folytán, mely a magyarságot több kultúra (latin, germán, szláv) és főleg két nagy kultúra a nyugati és a bizánci határpontjai közé helyezte, ez a belső átalakulás sem folyamatában, sem hatásaiban nem volt egységes. Válogatott, szelektált, bizalmatlankodott, rajongott és tamáskodott s a legtöbb dolgot a maga szemléletének megfelelően alakította át. Így alakult ki lassanként a magyarságban az a különös és elszigetelt felfogás, mely Európával szemben mindig megnyilvánult. Hogy miben áll ez a különös felfogás, azt talán egészen pontosan nem lehet megmondani, de hatásaiban igen jól kimutatható és felfedezhető mindazon problémákban.

melyek a magyarság és Európa között valaha is felmerültek.

A kereszténység formális felvéveése helyes elgondolások alapján történt, de a kereszténység lényegét teljes egészében a magyarság soha, egészen a mai napig sem tudta felfogni. Hogy miért, annak vizsgálata e pillanatban túl messze vezetne és végső értelemben talán nem is lehetne egészen pontosan meghatározni. A biológiai okok valószínűleg éppen annyira hatottak, mint a honfoglalás időpontjának késői volta. A magyarok bejövetelkor a keresztény európai kultúra már annyira kikristályosodott állapotban volt, hogy annak átvétele, sőt megértése is lehetséges volt ugyan, de nyolc évszázad fejlődését belsőleg újból átélni nagyon nehéz volt. S ez a magyarság egyetemességének nem is sikerült. Már pedig valamely spirituális szemlélési mód teljes átvételéhez nem elegendő a szemlélési mód értelmi felfogása és gyakorlati alkalmazása. *Az csak a belső átéléssel válhatik tökéletessé.* Tény, hogy a magyarság pogánysága szembeszökő. Gondoljunk csak arra, hogy nem csak Szent Istvánnak kellett hihetetlen nehézségekkel megküzdeni, hogy a kereszténység felvételét kikényszerítse, de az utána következő uralkodóknak is. Pogány jellegű felkelések még a XIII. században is voltak Magyarországon. Igaz, hogy ezek többnyire politikai jelleggel bírtak, de az, hogy a pogányságot, mint politikai jelszót, akár ilyen jelentéktelen formában is, eredményes ütőkártyának lehetett kijátszani, bizonyítja, hogy a magyarság egyes tömegei a kereszténység lényeg-

gét még akkor sem bírták felfogni, midőn Európa többi államaiban már-már elkezdődnek azok az események, melyek végül is a reformációhoz vezetnek. Különben maga a reformáció is (mely ugyancsak Európa sorsdöntő szellemi áramlatai közé tarozik) újabb bizonyítéka a fentieknek. *Magyarországon a reformációnak sokkal inkább volt politikai jellege, mint bárhol máshol Európában.* Itt természetesen nem az elterjedés sebessége, és még talán nem is a reformáció elterjedésének mértéke az irányadó, mert ezt Európában mindenütt politikai tényezők segítették. Az sem tagadható, hogy spirituális célkitűzései mellett a reformáció törekvéseinek már eredetileg is majdnem mindenütt politikai célkitűzései voltak. A cselekmények hatása pedig természetesen elsősorban politikai jellegű volt. A fenti magyar vonatkozású állítás tehát minden kétségtelen volta mellett is nehezebben bizonyítható, vagy a bizonyítás legalább is mélyebb elemzést igényelne. Másrészt azonban perdöntő bizonyíték a magyar és nyugati protestantizmus közötti szellemi különbség. Döntő bizonyítéka annak, hogy a magyarság lényegében nemcsak a transcendentálisabb katolicizmust, de a sokkal pozitívabb protestantizmust sem fogta fel. A nyugati protestantizmus éppen olyan transcendentális világszemléletű, mint a katolicizmus és gyakorlati megnyilatkozásai is éppen olyan kötött és merev formák között játszódnak le. Nyugaton a protestantizmus a köztudatban és gyakorlatilag is (ezen a kettőn van a hangsúly) *vallás, az intenzív ke-*

resztény lelkiélet megnyilvánulási formája. Nálunk többnyire csak felekezet, protestálás, „a pá Pistákkal“ szembeni állásfoglalás. Ez természetesen nem egyénekre vonatkozik, de a közfelfogás feltétlenül ez. A protestantizmusnak nálunk elsősorban politikai színezete van és csak azután válik a vallásos meggyőződés kifejezőjévé. A katolicizmus és protestantizmus konzervatív-liberalis beállítása nálunk sokkal szembetűnőbb. A protestantizmus mélyebb keresztény jellege többnyire csak a Heidelbergi Kátében él, de nem a köztudatban. A protestantizmus nálunk a köztudatban gyakran egyenlő a negációval, de legalább is a kételkedéssel és a frondörösködéssel. Azon az alapon, hogy „én protestáns vagyok nekem ezt nem kell csinálni“, végső és nem ritka konzekvenciájában „én protestáns vagyok, nekem mindent szabad“ alapon. Mindez pedig csak azzal magyarázható, hogy a magyarság a kereszténység igazi értelmét és lényegét nem tudta felfogni. Ezzel függ össze az a különös jelenség is, hogy magyar művész igazi jó madonna képet vagy szobrot még soha nem csinált.

Sokat lehetne még ezzel a problémával foglalkozni. A magyarság és Európa viszonyának szempontjából azonban azért lényeges e kérdés, mert ez a tényező határozza meg elsősorban a közöttük lévő idegenséget, mely bizonyos mértékig mindig megvolt és megvan ma is. Ez az idegenség viszont onnan ered, hogy a magyarság minden bizonnyal európai kultúrája nincsen anynyira átítatva attól a szellemtől, mely a nyugat-

európai kultúrát tökéletesen átítatja. Ez a szellem pedig a kereszténység. Nem kizárólag vallás-értelemben, mert a vallási megnyilatkozás csak egyik kifejezője ennek a szellemiségnek, hanem az a transcendentális világszemlélet, mely egyenes következménye a keresztény szellemiségnek s mely más és más megnyilatkozási formában éppen úgy jellemezte a nyugateurópai kultúrát a kereszteshad járatok idején, mint a XX. században. Ezért érti meg oly kevés magyar embert a középkort és ezért tudott a középkor szellemisége (mely ugyan természetesen túlzott, de mindenestre egyik leglényegesebb megnyilatkozása volt a keresztény kultúrának) ténylegesen is csak olyan kis mértékben kivirágozni Magyarországon. A magyarság, *a magyar lélek mint olyan, egyáltalán nem fogékony a misztika és a szimbólumok iránt.* Már pedig kereszténység szimbolizmus nélkül el nem képzelhető. A misztika pedig a középkori kereszténységnek lényeges tulajdonsága volt. E hiányok miatt nem tudta a magyarság a kereszténységet kezdetben sem teljes mélységben befogni. Vagy mivel magyarázható az, hogy Magyarországon soha semmiféle kontemplatív szerzetesrend nem létezett. Csak a karitatív és oktató szerzetesrendeknek volt Magyarországon működési és fejlődési lehetőségük s az egyetlen magyar rendnek a pálosoknak is ez volt a céljuk.

A magyarság második nagy állásfoglalása Európával szemben a racionalizmus következményeként kirobbanó francia forradalomkor volt. Hasonlóan a kereszténységhez, természetesen itt

sem maga a forradalom ténye értendő, hanem mindazok az új szellemi áramlatok, melyek ennek következményeként alakultak ki s melyeknek a forradalom csak gyűjtőfogalma és látható szimbóluma volt. Gyakorlati és racionalisztikusabb beállítottságánál fogva *ezt a feladatot a magyarság sokkal jobban oldotta meg, sőt bátran állíthatjuk, hogy a francia forradalom eszméinek jelentőségét kevés nemzet fogta fel olyan igaz mélységgel, mint a magyar.* A mégis bekövetkezett bonyodalmak és bajok okai tehát egészen máshol és bizonyos mértékig feltétlenül a magyarságon kívül keresendők. A francia forradalom és az ennek nyomán keletkezett liberálizmus eszméi megkövetelték és feltételezték azt, hogy a népek saját sorsuk intézését ne csak kivívják, de gyakorlatilag is tökéletesen intézni tudják. Mindazon európai népeknél, melyek akármilyen kormányforma szerint, de azelőtt is teljesen önálló állami életet éltek, ez nem is ütközött különösebb nehézségbe, mert természetszerű kezdeti akadályok legyőzése után az állam gépezete többé kevésbé jól működött. Azoknál a népeknél azonban, melyek nem éltek önálló állami életet, magától értetődően rendkívüli nehézségek jelentkeztek és a fejlődés itt is inkább formális mint lényeges volt. Sajnos a magyarság is ezek közé a nemzetek közé tartozott, mert hiszen teljesen önálló és független magyar államiság, nem számítva az erdélyi fejedelemséget, a mohácsi véstől egészen Trianonig, de mindenesetre 67-ig, tehát csaknem négyszáz évig nem létezett. A magyarság ez idő alatt annyira

elszokott az önálló államiság gyakorlásának formáitól, hogy kifelé hibákat követve el, formalizmusokba tévedt, befelé pedig elvi kérdésekhez ragaszkodott akkor is, midőn azok már sok tekintetben túlhaladtak voltak és a további haladás egészen új távlatok felismerését tette volna szükségessé.

A magyarság számára az Ausztriával való állami közösség folytán körülbelül az a helyzet teremődött, mintha egy nagykorú embert hirtelen gondnokság alá helyeznének. A magyar állam megalakulásától, ha lassan is, de a fejlődés útján volt s a fejlődés egyenes vonalban haladt tova. Ezt a fejlődést az Arpádház kihalása sem tudta megakadályozni, sőt talán csak fokozta, mert az idegen házból való uralkodók mentesek voltak azoktól a gátlásoktól, melyek bizonyos vonatkozásban a magyarságot Európával szemben mindig uralták. A magyarság már-már kezdte elfelejteni nagykorúságát, midőn a francia forradalom kitermelte nacionalizmus gondolata fejlődésnek indult, s a magyarság is felfedezte a nemzeti alárendeltséget és önálló állami életének hiányát. A nacionalizmus erősödésével pedig az államok nemzetközi helyzete is nagyobb jelentőséget nyert. A nemzetközi tényezők Hugo Grotius és a westfáliai béke óta mind fontosabb szerepet játszottak. A nemzetközi jog kialakulásával az államok egymásközi kapcsolata mindinkább körvonalazódik és kezdik felismerni a politikai tényezők egymásra gyakorolt logikus és természetszerű hatását. Minden államban kialakul az egységes

külpolitikai irányvezetés, melynek csak aspirációi változnak az illető államok érdekei szerint, de a formák és alapgondolatok azonosak maradnak. Az alapgondolat pedig egyszerű kereskedelmi elv, szolgáltatásoknál a hasonló értékű ellenszolgáltatások megkövetelése. A külpolitikát tehát nem mint a harmincéves háború előtt, személyi indokok, hanem reális tényezők határozzák meg. A magyarság azonban évszázados függősége folytán teljesen tájékozatlan volt afelől, hogy idegen államok az ő problémáit is beleértve miként szokták a különböző nemzetközi helyzeteket megítélni és milyen elgondolások szerint oldják meg azokat. Midőn pedig a történelmi események folytán olyan helyzet adódott, hogy a magyarság önálló külpolitikai cselekményt kellett volna kezdeményezzen, akkor tájékozatlanságánál fogva egyenlőtlen eszközökkel vette fel a harcot Európával. Ezzel magyarázható például a szabadságharc magyar diplomáciájának teljes kudarca is. Kossuth a debreceni kormány megbízásából követi ranggal felruházva néhány diplomáciai megbízottat (Teleki, Szalay, Pulszky) küldött külföldre, azzal a kifejezett utasítással, hogy ott a magyar ügy érdekében agitáljanak, és igyekezzenek a külállamok és a független Magyarország között megteremteni a diplomáciai kapcsolatok felvételét. Ebből a szempontból a Londonba küldött Szalay László missziója bírt a legnagyobb fontossággal, mert az összes európai államok közül Anglia rokonszenvezett leginkább a magyar ügygel. Szalay tehát egy jegyzékben fordul Palmerston lord kül-

ügyminiszterhez s abban a diplomáciai kapcsolatok felvételiének esetére célzást tesz azon nagy gazdasági előnyökre, melyek mind Magyarországra, mind Angliára nézve a kapcsolatok felvételéből származhatnak. A dolog természetesen nem végződhetett Szalay elgondolása szerint. Palmerston nem is fogadta személyesen Szalayt s Eddisburv lord útján ugyancsak jegyzékben válaszolt. Szalayt és Kossuthot pedig fájdalmasan érintette, midőn a jegyzékben azt olvashatták, hogy „a brit kormány nem ismer Magyarországot, csak mint az Osztrák Birodalom részeinek egyikét és ami közlendője önnek Ő Felsége kormánya részére van úgy tegye azt Koller báró az osztrák császárnak ezen udvarnál lévő képviselője útján“. Ez az előrelátható eredmény pedig csak a helyzet nem helyes felismerésének volt köszönhető.

A XIX. század közepétől, de főleg a 67-es kiegyezéstől kezdve a magyarság nyugodtabban tudta volna élvezni mindazon gazdasági előnyöket, melyeket természetes kincsei nyújthattak volna. Csakhogy ekkor erre már késő volt. A XIX. század nemcsak a gazdasági fejlődést, de a nacionalizmus századát is jelentette s a veszedelmes arányokat öltött nemzetiségi kérdés már útját állta a magyarság további békés érvényesülésének. Igaz elsősorban politikai téren, csakhogy ebben az időben a politikai kérdések határozták meg a gazdasági problémák fejlődését is. Mohács geopolitikai helyzetünk egyik következménye volt. s végső eredményben ugyancsak ebből a helyzetből eredve, mint egy tragikus láncszem alakult

ki a török hódoltság következményeiből a nemzetiségi kérdés Trianon egyik okozója. A magyar közélet a liberalizmus elemi vívmányainak megvalósítása után az Ausztriával folytatott közjogi küzdelemben merült ki, mely sok esetben (mint például a vezényszó kérdése) kicsinyes presztízskérdések posványába süllyedt. Ismeretes, hogy a 900-as évek elején, midőn e problémák már mind túlhaladtak voltak, a magyar parlamentben még mindig csak két igazi jelszó uralkodott, 48 és 67, s a lényeges, vagy inkább lényegtelen kérdések e kicsinyes álláspont körül forogtak. Mindez akkor midőn Európában már egészen új szociális elemekkel telített kérdések kezdtek feszegetni börtönük szűk falait. Hiába volt az „első nemzedék“, amely a forradalmat tökéletesen *megértette* és a „második nemzedék“, mely a forradalmat ugyan kompromisszum, de azért többé kevésbé mégis egészséges kompromisszum formájában *győzelemhez segítette*, a „harmadik nemzedék“ már *nem tudta kellően meglátni az európai horizonton gyülekező újabb fenyegető problémákat*. Európának ezt a félreismerését pedig Trianonnal fizette meg a magyarság.

A Trianon utáni magyarság tagadhatatlanul szélesebb horizonttal rendelkezik. Minden katasztrofális csapás mellett is az állami önállóság két évtizede ezen a téren sokat pótolta. De a túlfogékonyság éppen olyan veszedelmes mint a struccpolitika. A trianon utáni Európa függetlenül a mostani háborútól is, semmiesetre sem mutat szellemileg egységes képet, s így a magyarság léglé-

nyegesebb és sorsdöntő problémája feltétlenül az, hogy idejében felfedezze azt, hogy melyik lesz Európának az a szellemi iránya, mely a további fejlődést meghatározza majd. Annál is inkább, mert Európának újabb félreismerése a trianoni-nál is súlyosabb katasztrófával járhat.

Európa és a magyarság sok vonatkozásban szemközt áll ugyan egymással, de semmiesetre sem ellenségesen. Az ellentétek, faji okokból eredő, karakteralogiai ellentétek, melyek áthidalhatók, ha elegendő bátorsággal rendelkezünk ahhoz, hogy szembe merjünk és szembe is tudjunk nézni a problémával. És csak ez az út biztosíthatja a további fejlődést. Az európai magyarság és a magyar európaiság útja.

*„Mi itt a tél szép titkát kerestük
halott falukban, hó-hullámokon
s beporzott az erdők zúzmarája,
lelkünk a tél leikével lett rokon.*

Ajándékozhat színt és dalt a nyár is ...“

Áprily. Levél.

VÁROS ÉS FALU.

A város és falu problémája azon kérdések csőportjába tartozik, amelyek egyetemes jellegű problémák ugyan, de Magyarországon mégis különleges jelentőségűek. A város-falu kérdés mindenütt szorosan függ össze a mindenkori társadalmi, szociális, politikai viszonyokkal úgy, hogy azoktól elválasztani egyáltalán nem lehet. Ezért más és más jelentősége országonként aszerint, hogy a nevezett tényezők milyen fejlettséget, vagy változást mutatnak. A problémának ez a változékonysága és változtathatósága olyan nagymérvű, hogy míg például nyugaton a városi és falusi szemlélet keresi a kompromisszumos egymást kiegyenlítő formulát, addig nálunk a két életformát szembeállítják és az egyik a másik megsemmisítésére törekszik. Helyesebben, a szélsőséges falukutatók fellépése óta a *faluk az offenzív fél* és a város határozottan védekező állásba szorul. Nálunk tehát a város-falu kérdés körül egy új osztályharcféle alakult ki, amely, ha olykor meg

is tagadja a marxismust, de igen sok tekintetben meglepő rokonságot mutat vele.

Nem lehet vitás, hogy a két életforma közötti kiéleződést, sőt talán lényegében magát a két életformát is a kapitalizmus kifejlődése s az ezzel kapcsolatos iparosodás idézte elő. A különbség csak ott van, hogy míg Nyugat-Európában ez a folyamat már a XVIII. század végén, de legkésőbb a XIX. század elején elkezdődött, addig nálunk mindez csak a XX. század közepén, sőt közepén túl kezdődött és a nyugati lassú fejlődéssel szemben, rohamlépésekkel igyekezett pótolni a mulasztottakat. A következmények természetesen nem maradhattak el. Nyugaton a kapitalizmus kifejlődése *csak* a marxizmushoz vezetett el, mely természetesen ipari jellegű volt, Nálunk az ipari szocializmus mellett az agrárszocializmus is a legintenzívebben jelentkezett. Az agrárszocializmus jelentette és jelenti nálunk a nagyobb problémát, szemben a nyugattal, ahol az agrárkérdések csak függvényei az egyetemes jellegű szociális problémáknak. Nálunk a falúkatatók munkájában kicsúcsosodó faluprobléma önálló egész alkot, mely élesen szembeáll a várossal, amely város fogalomban csodálatosképpen egy kalap alatt helyettfoglal az ipari szocializmus a polgári konzervativizmus és radikalizmus, sőt a feudalizmus is. Ez irányzatok közül a falu csak a feudalizmust és az ipari szocializmust vallja elsőszámú közellenségének, míg a többi irányzatok szinte csak valamilyen önérdékből támogatói az előbbi kétőnek. Ebben a rettenetes zűrzavarban aztán

nagyon nehéz tiszta képet alkotni. Tudniillik a város-falu probléma, helyesebben a két pólus közötti ellentét nem mozog egy síkon, hanem sokoldalú és többféle motívumból tevődik össze. Az ellentétek kialakulásában ugyanolyan szerepet játszanak a szociális és történelmi tényezők, mint a lélektaniak. Éppen azért téves és alapjában elhibázott a radikális falukutatók (Kovács Imre, Erdei) álláspontja, akik kizárólag csak egy szempontból nézik a dolgokat és a kérlelhetetlen szigorral keresztülvitt földreformmal máris elintéztnek, sőt megoldottnak vélik a falukérdést. A földreform egymagában, bármilyen radikális is legyen, még semmiesetre sem „a” megoldás. Sokkal helyesebben látták meg a probléma lényegét az első falukutatók (Szabó Zoltán, Illyés Gyula), akik bár nem hoztak programot, de akik, eltekintve attól, hogy a falukutatás kezdete az ő nevükhöz fűződik, helyesen látták meg nemcsak a probléma létezését, de annak összetételét, eredetét, szóval mélyebb értelmét és jelentőségét. Márpedig valamilyen, igazán eredményes megoldást csakis ezen az alapon lehet elérni.

A falukérdést, amennyiben ez a földproblémával összefügg, ma már minden józan és széles látókörű ember körülbelül egyformán látja. A parasztság földhözjuttatása a földreform, oly követelmény, melyet a szociális igazságosság határoz meg s mely a magyarság fennmaradása érdekében *elkerülhetetlenül szükséges*. Ezen az egy ponton tehát nem lehet vita. Legfeljebb akörül, s el-

ismerjük, hogy ez már igen lényeges kérdés, hogy a végrehajtandó földreform milyen mérvű legyen és melyik az az időpont, amikor végrehajtható? A Kovács Imre-féle radikális földreformot, mely már nem is annyira földreformot, mint inkább a föld-magátulajdon megszűnését jelenti, a leghatározottabban ellenezzük, közgazdasági, jogi, történelmi, de szociális indokok alapján is. Mindezek kifejtése egy külön földreform tanulmányt igényelne, ezért csak egyet kívánunk megjegyezni: A román földreform például, mely ugyan nem érte el a Kovács Imre-féle mértéket, de mégis meglehetősen radikális volt, úgyszólván semmiben sem tudta megoldani a román parasztság problémáját. Hangsúlyozzuk, hogy a román parasztság problémáit, amiből kiviláglik, hogy a meglehetősen szélsőséges román földreform akkor sem tudta volna kielégítően rendezni a faluproblémát, ha a megoldást csakis szociális és nem politikai szempontok irányítják. Ami az időpontot illeti, természetes, hogy ily hallatlan horderejű és megfelelő megrázókódításokkal járó program lebonyolítására a mai rendkívüli idők nem alkalmasak. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy ne készüljünk elő a legintenzívebben a megoldásra, melynek a rendkívüli idők elmúltával nyomban be kell következnie.

A komplikációk aztán ott következnek, hogy a *város-falu problémának nem a földkérdés a tengelye* még talán magának a falu-problémának sem. Legfeljebb, mint szociális horizont, egyik főpillére. A földreform azonban legfeljebb a nincs-

telen parasztság problémáját oldja meg, de semmiesetre sem a város falu közötti viszonyt és ennek adottságát. Azért, mert a probléma lényege a szociológiai jellegű földkérdés mellett történelmi és pszichológiai indítékokban rejlik. E körülmény jelentőségét azonban nálunk csak az első mondjuk úgy, klasszikus falukutatók vették észre. Az egyik alapvető hiba ott található, hogy nálunk az utóbbi időben csak falukutatásról és faluproblémáról beszéltek. Es éppen olyan elfogult és egyoldalú álláspont, mint a marxistáké, akik csak a proletárrétegek osztályharcáról beszélnek és a proletár osztályok privilegizálását akarják és nem foglalkoznak, sőt nem veszik észre a velük szembenálló rétegek problémáit. Igaz, hogy a marxisták erre azt mondják, hogy ők annyira meg vannak győződve a maguk igazáról, hogy őket a többi kérdések nem is érdeklik s lehet, sőt valószínű is, hogy a falukutatók egyrésze a maga szempontjából ugyanezt az álláspontot vallja, de ezekkel ugyanúgy nem akarunk vitatkozni, mint az orthodox marxistákkal, mert ilyen felfogással nem lehet és nincs mit vitatkozni. Világos azonban, hogy ha van falukutatás, úgy éppen ennyire *létfogosult és kellene legyen városkutatás is*. Nálunk komoly formában mindeztideig nem volt erről szó. Pedig tisztességes megoldást csakis ilyen alapon lehet elképzelni.

A város-falu probléma leglényegesebb pontja az az *életforma-válság*, melyben a mai Európa, beleértve természetesen a magyarságot is, szenved. Ez az életforma-válság túlnő minden szociá-

lis korlátot, s éppen mert túlnő rajta, nem materiális, hanem spirituális érdeklő s ezért nem oldható meg akármilyen erőteljesen végrehajtott földreformmal sem. Ez életforma-válság legmélyebb eredője pedig az individualizmus és kollektívizmus, vagyis az individuális és kollektív életforma harca. A paraszti életforma, vagy akárcsak a paraszttromantika is, tulajdonképpen mellébeszélés, mert lényegében itt a fentiekről van szó. Mindig figyelmen kívül hagyva a szociális helyzetet, melynek igazságtalan voltát és orvoslandóságát, ismétlem, senki sem vonhatja kétségbe, az életforma az alaptétel, melyet történelmi folyamat hozott létre s melynek levezetése sem képzelhető el másként, mint egy történelmi folyamat keretében. Az első nagy életforma az individualizmus volt, melynek kialakulása a felvilágosodással vagy a racionalistákkal még pontosabban talán a francia forradalommal kezdődött. A liberalizmusnak a XIX. század derekán aratott győzelme majdnem tökéletesen kitenyészttette az individualista életformát, ugyanakkor azonban a kapitalizmus szélsőséges, kizsákmányoló politikájával kitermelte a reakciót, a kollektívizmust is. A kollektív életforma logikus következménye volt a kapitalizmus kinövéseinek és a túlhajtott egyéni szabadságból származó individualista anarchiának. A szocializmus téved, ha azt hiszi, hogy ő találta ki a kollektív életformát, mert az egy történelmi folyamat leszűrődésének eredménye volt, ő csak a közvetítő és formáló szerepét játszotta. Másrészt viszont a kollektív életforma ma még

nem váltotta le az individualista életformát. A harc a két életforma között a század eleje óta folyik és a döntő küzdelem alighanem e pillanatban tombol leghevesebben s a döntés valószínűleg a most folyó háború után fog kialakulni. Természetesen ez a döntés teljesen független a háború politikai kimenetelétől. A pillanatnyi helyzetben kétségtelenül a város képviseli a kollektív, a falu pedig az individualista életformát. Átvitt értelemben „város“ ma azonos a kollektívizmussal, „falu“ pedig individualizmussal. Azaz csak átvitt értelemben és a kettőnek téves szembeállításában. A valóságban a határvonalat nem lehet ilyen szigorúan megvonni, sőt, a városi, ipari munkásság kollektívizmussal szemközt áll a zsellér nincstelenségi kollektívizmusa. Ugyanakkor a szervezett és normális kereseti viszonyok között élő ipari munkás legalább annyira individualista életformát él, mint a kulakparaszt. Az asszociáció tehát csak viszonylagos, de azért tagadhatatlanul megvan.

A városi életforma kollektív jellege talán főleg abban domborodik ki, hogy egy helyre sűrítve, egyesíti magában mindazokat az elsőrendű szükségleteket, valamint élvezetet és szórakozást szolgáló cikkeket és intézményeket, melyekre a civilizáció mai fokán az egyénnek feltétlenül szüksége van. Ebben az értelemben tehát a város kapcsolatba hozható a civilizáció fogalmával. Bizonyos vonatkozásban ez így is van. A falu városnosztalgiaja és városgyűlölete, valamint a város falu-lenézése ezzel van összefüggésben. A nosz-

talgia érthető, a gyűlölet és a lenézés is, de az utóbbiak természetesen helytelenek, indokolatlanok és nem egyebek meglévő komplexumok rossz kompenzációinál. Az erkölcsi álláspontra való helyezkedés azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy a probléma magva ebben a nosztalgia és lenézés-komplexumban található meg. Nem lehet ugyanis azt mondani, hogy a falu város-nosztalgiája csak könnyelmű és léha szórakozni vágyás. Ez a nosztalgia kettős: gazdasági, mely a városban jobb életlehetőségeket vél megteremteni magának és egy ösztönös és egészséges kultúrszomj, a kultúr-életforma megteremtése utáni vágy. A gazdasági természetű vágyódáson földreformmal lehet és kell segíteni, de a földreform egymaga sohasem fogja megszüntetni kulturális szempontból a falu város-nosztalgiáját. Márpedig ez *a nincstelenséggel teljesen egyenrangú motívum*, azonkívül arról sem szabad megfeledkezni, hogy a kultúr-nosztalgiának, amennyiben egyáltalában van, a parasztság tehetősebb rétegeinek túlnyomórésze is rabja. A földhözjuttatás mellett tehát a kulturális lehetőségek megteremtése az az elsőrendű tényező, mely közelebb tudja hozni a falut a városhoz, anélkül, hogy fel kellene adnia a maga sajátos, individualista életformáját, amelynek megtartása és továbbfejlesztése csak kívánatos lehet. A kezdeményezésnek mint hatalmasabb féltől, természetesen a várostól és a nagybirtoktól kell kiindulni. Azaz pontosabban a várostól, mert hiszen a nagybirtokot földreform-törvénnyel kényszeríteni lehet a földhözjuttatásra,

vagyis a probléma egyik részének megoldására. A város-falu komplexum feloldását azonban csakis a város kezdeményezheti, miután a komplexum alapját képező kulturális tényezők szempontjából ő a birtokon belül lévő fél. Ezt pedig csak úgy teheti, ha a faluval szemben feladja ostoba és különleges, szinte feudális jellegű álláspontját és a falut hozzásegíti kulturális emelkedéséhez.

A mai világszemléleti harcokban sokat vitatott kérdés az, hogy a falu vagy a város-e az állam fenntartó elem? Úgy gondoljuk, *kizárólag egyik sem*. A falukutatók természetesen a falut tartják annak, de az álláspont helyességéről egyáltalán nem vagyunk meggyőződve. Nem áll meg az elmélet, mely szerint az urbánosodás olyan civilizációs folyamat, melyet kizárólagosan a technika hozott létre, tehát másodlagos képződmény. Ha a konstruktív államiság fogalmát minőségi helyett pusztán kvantitatív elemekhez kapcsoljuk, akkor talán igaza lehet ennek a felfogásnak. De még így sem kizárólagosan. Gondoljunk például Rómára, ahol szintén előbb volt az „Urbs“ és csak aztán az Imperium. A falu kétségtelenül az a tartalék és mindenesetre az a legtermészetesebb és legegészségesebb tartalék, melyből az államalkotó elem kikerül. De ezeket az elemeket aktív tényezővé csak a város képes formálni. Legalábbis e pillanatban és nem valószínű, hogy ezen a téren a közeljövőben valamilyen lényeges változás következzen be.

A mai társadalmi és állami fejlődés irányvo-

nala kétségtelenül a kollektivizmus valamilyen formája felé halad. Legalábbis bizonyosra vehető, hogy teljesen függetlenül a háború politikai kimenetelétől, a háború után kialakuló új társadalmi és gazdasági rend erősen magán viseli majd a kollektivizmus valamilyen bélyegét. Ez tökéletesen megfelel a természetes reakció törvényeinek és éppen olyan bizonyosra vehető, mint az, hogy azért az individualista életforma lényeges elemei sem fognak eltűnni, sőt ellenkezőleg, a kettő valamilyen kompromisszumra lép majd egymással. Ha pedig ez így van, akkor végzetes tévedés a várost és falut mint életformát szembeállítani egymással és egyiknek vagy másiknak kizárólagos létjogosultságát hirdetni. Bármelyik elsőbbsége mindig csak pillanatnyi lesz, ami nem egyéb a küzdelem természetes stratégiai változásainál, avagy helyi sikereknél. A falu mindig a nyersanyag, a város mindig az ipari termék lesz. Ez a jövőben fokozott mértékben lesz így. Nyersanyag és főleg jó nyersanyag nélkül nincs jó ipari produkció. De a nyersanyagtúlermelés gazdasági válságot okoz és elszegényít. Ez az egyszerű és a tényeknek megfelelő helyzet minden szentimentalizmus és romantika nélkül. Helytelen, hogy Magyarországon ezt a problémát kissé romantikusan szemlélik. Nálunk egyformán létezik város és faluromantika. Még a falukutatók szociális programjában is. Ez önmagában még nem hiba, hiszen minden életképes eszmét és így a haladást is, többnyire érzelmek uralták és kormányozták, de kétségtelen, hogy ugyanígy túlhajtott érzelmek

okozták többnyire a bajokat, s ezért romantikusan a város-falu problémát felfogni nem szabad. Mind a város, mind a falu legfeljebb csak külsőségeiben lehet romantikus, lényegében azonban mindkettő hideg és tárgyilagos. Olyan hidegek és tárgyilagosak, mint maga a küzdelem, amelyet folytatnak. Aki pedig felelősséggel tekint a jövő elé, az nem kívánhat mást, mint hogy ennek a küzdelemnek végső formája a szövetség legyen.

*„Szívem felett egy déli emlék
tévedt sugara átoson —
lengő fekete lobogóval
valaki vár a póluson.“*

Áprily: Rasmussen hajója.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KELETKEZÉSE.*)

A második világháború kitörésének okaival már napjainkban teljesen tárgyilagosan foglalkozni túlságosan merész, szinte lehetetlen kísérletnek tűnik. Ez a háború még folyik, az események kellős közepén élünk, s miután minden történelmi visszapillantás feltételezi a napi politikától mentes szemlélést, így a jelen körülményei természetesen erősen befolyásolhatják és elhomályosíthatják a cselekmény objektív elemzését. A jelen háborúra vonatkozó okmányszerű adatok sem elégségesek ma még ahhoz, hogy meg lehessen rajzolni e háború keletkezésének tényleges rugóit. Így nemcsak lehetetlen és semmiesetre sem tárgyilagos kísérletre vállalkozna az, aki napjainkban a második világháború kitörésének közvetlen okaival vagy pláne a felelősség kérdésével kívánna foglalkozni. A továbbiakban ózonban

*) Tanulmány a Külügyi Szemle 1940. novemberi számában.

nem is erről lesz szó. Nem vitás, hogy az első világháború befejezése és a második kitörése közt eltelt húsz év diplomáciai és külpolitikai története volt az, mely a mai katasztrófát megérlelte és végül kirobbantotta. Bizonyosra vehető, hogy ha ennek a húsz évnek a történelme másként alakul, úgy másként fest a mai helyzet is. E tényt nem befolyásolhatja sem politikai, sem pedig bármilyen magasabb történelembölcseleti szemlélet. Mondható ugyan az is, hogy a második világháború keletkezésének okai maguknak szükségszerűen utat törő politikai eszméáramlatoknak, vagy pedig magasabb történelembölcseleti kényszerűségeknek a következményei. Egy pillanatig sem óhajtjuk vitatni, hogy bizonyos mértékig mindkét elgondolásnak igaza van. Ez azonban semmit sem változtat a fenti tényeken. A külpolitikus és történelmi krónikás, aki mindenkor az élet reális megnyilatkozásait és reális lehetőségeit kutatja, természetesen csak a kezébe adott reális anyaggal dolgozhat. Ez a reális anyag pedig az elmúlt húsz esztendőnek a története, mely igen sok feltárt részletével előttünk fekszik és azért ma már mégis oly történelmi távlatba került, hogy a túlságos szenvedélyektől mentes ítéletalkotás legalábbis lehetségesnek tűnik. Ha tehát a kirobbanás közvetlen okai ma még nem is kutathatók, de az a folyamat, mely húsz év külpolitikai történelmén keresztül ezt a kirobbanást megérlelte, igen jól követhető.

Világos, hogy az eseményeknek csupán kronologikus ismertetése még nem fog elvezetni ki-

tűzött feladatunkhoz. Húsz év külpolitikai történetének filmszerű visszafelé való pergetése, vagy újbóli levetítése megfelelően és színesen előadva, igen érdekes drámai élmény lehet, de még közbevetett magyarázatokkal sem világítja meg tisztán az összefüggéseket. Ezeket az összefüggéseket csak az események megfelelő csoportosításával lehet kimutatni. Az is nyilvánvaló, hogy ennél a vizsgálatnál ott kell kiindulni, annál az eseménynél, mely befejezte az első világháborút, s mely alkatanál és a belőle folyó következményeknél fogva egyik fő eredője lett a második nagy összecsapásnak. *Ez az esemény a békeszerződés.* Az, hogy a békeszerződés rossz volt, helyesebben, hogy nem állt feladatának magaslatán, olyan közismert és ma már kétségtelen tény, hogy e körülménnyel külön foglalkozni és belőle esetlegesen erkölcsi tőkét kovácsolni, ma már legfeljebb politikai népgyűléseken lehet. Minden ilyenirányú kutatás tehát pillanatnyilag fölöslegesnek látszik. Nem is ebből szabad kiindulni. A békeszerződéseknek a helyzethez mérten alkalmatlan és nem kielégítő módja faktum, mely főleg a bekövetkezett események által a második világháború kitörésének egyik fő okozója lett. A páriszkörnyéki békék elvben kétségtelenül sokkal jobbak voltak, mint például az 1814-es bécsi szerződés. Az utóbbi azért volt végrehajthatatlan, mert megalkotói nem ismerték fel a való helyzetet és egy letűnt világot akartak visszahozni. Párisban ilyesmiről szó sem volt. Ott egy új világnak az alapköveit vélték lerakni, s a hiba az volt, hogy nem

csak a minden bizonnyal hiányos alapkövekre akartak építeni, de egyáltalán nem építettek tovább és csak a tökéletlen alapot igyekeztek megóvni. Ez természetesen mit sem csökkent az 1919-ben győztes hatalmak felelősségén, mert hiszen világos, hogy a hatalom az ő kezükben lévén, nekik kellett volna az alapot kijavítani és az épületet továbbépíteni. Tehát túl a békeszerződéseken, *a második világháború kitörésének eredőit elsősorban abban látjuk, ahogyan az európai politikát a két háború közötti idő alatt vezették.* Ez természetesen nem akarja a föltétien felelősség kérdésének felvetését jelenteni, ehhez tárgyi ismereteink és a szükséges távlat is ma még túl kevés, azonkívül föltétien rosszindulatot is legfeljebb csak egyesektől, de kollektíven még a békeszerződések megalkotóitól sem tételezhetünk fel, legkevésbé pedig a békeszerződéseket követő, mondjuk tíz év vezető európai államférfiaitól. E tíz év alatt Európában a háború kitörését vezető politikus bizonyára nem akarta, sőt ellenkezőleg: a nemzetközi politika egyik fő feladata az újabb háború kitörésének megakadályozása volt. Hatalmas apparátusok és segédeszközök álltak e célból a különböző államférfiak rendelkezésére, akik nyilvánvalóan értelmes emberek lévén, különböző elgondolásokkal is bírtak, amelyekkel a béke jogi és reális megszervezését elérhetőnek vélték. Miért nem lett mindez elgondolásokból semmi? A már említett mélyebb történelembölcseleti okok mellett, melyeket ez alkalommal természetesen főleg figyelmen kívül kell hagynunk, a választ azokból

az első világháború utáni problémák megoldásából, illetve megoldási kísérletéből hámozhatjuk ki, melyeket a háború kimenetele dobott felszínre és melyeket a békeszerződések öntöttek formába. Ezek a problémák nagyjában egyek az elmúlt húsz év történelmével.

Hogy a békeszerződések nem kielégítőek, azt alkotóik maguk is tudták. Maga Lloyd George ezt többször nyilvánosan beismerte és a népszövetségi Alapokmány 19-ik szakasza is nyílt beismerése ennek. Már most logikus, hogy, ha a békeszerződés egyrészt az igazságos és tartós béke alapjait kívánta lerakni, másrészt maguk az alkotók is tisztában voltak azzal, hogy művük nem tökéletes, hogy akkor a jövőben a helvetsbitési és fejlesztési munkát ott kellett elvégezni, ahol a szerződések tökéletlensége folytán a béke felbomlásának veszélyei fenyegettek. Maguk a békeszerződések határozták meg azokat a problémákat, melyek a jövőben az európai béke zálogát alkották, ezek a kérdéskomplexumok voltak az első világháború utáni Európa nemzetközi problémái és, ha az eseményeket e problémák köré csoportosítjuk, akkor láthatjuk csak világosan a mai küzdelem keletkezésének tényleges rugóit.

Azok a problémák, melyek a békeszerződésekben önműködőleg folytak, s melyek megoldása, vagy meg nem oldása az európai politika fejlődésének irányvonalát eldöntötték, nagyjában öt csoportba oszthatók. Úgy mint: 1. A leszerelés kérdése. 2. Az utódállamok, s ezzel kapcsolatban a kisebbségi probléma. 3. Olaszország helyzete,

4. A Népszövetség. 5. A német probléma, melyet a német-francia viszony határozott meg. Mindezek a kérdések természetesen szorosan összefüggnek egymással, de azért bizonyos mértékig elkülönítendők. A legnagyobb fontossággal kétségtelenül a német-francia viszony bír, mely valamennyi fenti kérdés kialakulását döntően befolyásolta. E fontosságára való tekintettel utoljára fogunk vele foglalkozni.

1. A leszerelési kötelezettség (a győzők számára is) benne foglaltatott a különböző békeszerződésekben. Maga a leszerelési gondolat természetes következménye volt a wilsoni elveknek és a békeszerződések szellemének, hiba volt, hogy a békeszerződések nem jelöltek meg semmiféle *konkrét időpontot*, mely időpontig a leszerelést a győzőknek is végre kell hajtani. E miatt azonban a leszerelési gondolatnak még nem kellett volna feltétlenül csődbe jutnia, hiszen egyrészt senki sem követelhetett józan ésszel a győzőktől azonnali leszerelést, másrészt ugyancsak nyilvánvaló volt, hogy ez a rendkívül kényes és komoly probléma hosszas és alapos előkészítést igényel. Hogy tehát 1925-ig komolyabb konkrét lépés nem történt a leszerelés terén, azon nem lehet túlságosan csodálkozni, mert az európai helyzet a huszas évek elején még valóban fluktuáló és erjedő állapotban volt. 1925-ben azonban létrejött a locarnói egyezmény, mely rögzíteni látszott az akkori európai állapotokat. (Mint ahogyan egy bizonyos időre csakugyan rögzítette is.) Tehát az eshetőség megvolt arra, hogy a leszerelést csakugyan

végre lehessen hajtani. Nem tagadható, hogy a komoly kísérlet erre már 1924-ben a MacDonald és Heriot kormányok kezdeményezése folytán megtörtént. Itt a genfi jegyzőkönyvre gondolunk, mely a leszerelés bevezető akkordja lehetett volna és eredetileg annak is volt szánva. De ezzel a konkrét munka megállt. Európa nyugalmi periódusában, 1925 és 1930 között reális értelemben a leszerelés nem egyéb helyben való topogásnál, mellyel komolyan nem foglalkoztak, sőt ellenkezőleg, igyekeztek a figyelmet elterelni róla. Mikor pedig a leszerelési konferencián újból komolyan elővetették az ügyet, akkor már az általános politikai helyzet túlságosan elmérgesedett ahhoz, semhogy tényleges eredményre lehetett volna jutni. Mi volt mindennek az oka? — A politikai bizonytalanság, — hangzik az egyik válasz. Ez azonban csak 1930 után igaz. Bizonyára tehát oly lélektani okok is, melyek vizsgálási lehetősége túlterjed jelenlegi tanulmányunk keretein. Ha azonban figyelmesen végigmegyünk a leszerelés kérdé- sére vonatkozó diplomáciai tárgyalások anyagán, úgy ezekből kitűnik, hogy a békeszerződésekben foglalt leszerelési klauzula körül két ellentétes felfogás alakult ki. E két szempontot lehet francia- német felfogásnak nevezni, miután e két állam képviselte a legnagyobb eréllyel, de a francia felfogás nem volt egységes a volt győzők csoportján belül sem. Mindenesetre azonban e felfogásbeli különbség a konkrét okozója a leszerelési tárgya- lások megmerevedésének. Ez a két ellentétes fel- fogás állott egymással szemközt az 1932 február

jában megnyílt leszerelési konferencián, s e felfogás áthidalhatatlansága vezetett, mint közvetlen ok, Németországnak a Népszövetségből való kilépéséhez és a leszerelési konferencia csődjéhez. Ez ellentét a leszerelés megvalósításának fokozatos módjaira vonatkozott, s mint ilyen, három szóban foglalható össze. A francia álláspont szerint: sécurité, arbitrage, désarmement. Ezzel szemben a német formula: arbitrage, désarmement, sécurité. Vagyis, Franciaország abból indult ki, hogy mindenek előtt biztonságra van szükség. Ha ez a biztonság teljes mértékben garantált, akkor meg kell kötni az egyes esetekre szóló döntőbírási szerződéseket és ha ez is megtörtént, akkor le lehet szerelni. Német álláspont szerint először meg kell kötni a döntőbíráskodási szerződéseket, aztán le kell szerelni és ennek a kettőnek természetes folyamánya a biztonság. Matematikai formulában kifejezve: biztonság \sim + döntőbíráskodás — leszereléssel, a német álláspont szerint: döntőbíráskodás + leszerelés = biztonsággal. A különbség tehát igen lényeges, mert míg Franciaország szerint a biztonság garantálása és a döntőbíráskodás együtt adja meg a leszerelést, addig a német felfogás szerint a döntőbíráskodásnak és a leszerelésnek természetes következménye a biztonság. Nem lehet feladatunk, hogy a szemben álló két felfogás megvizsgálására minden lehetőséget kimerítsünk, de bizonyosnak tűnik, hogy bár a francia felfogás sem indokolatlan, de a német álláspont sokkal logikusabb, mert világos, hogy döntőbíráskodási

megállapodás és főleg leszerelés után a biztonság érzésének természetesen be kell következnie, mert hiszen a támadás veszélye éppen a leszerelés tényénél fogva a minimumra csökken. A döntőbíráskodás legfőbb garanciája pedig éppen a locarnói szerződés kollektív garanciája volt.

Mint már mondtuk, ezzel a leszerelési konferencia megnyitásáig minden konkrét kísérlet kimerült. Kivétel ezen a téren Anglia, hol nemcsak társadalmi úton, de a hivatalos politika is igyekezett valamit tenni a leszerelés kérdésében. A Macdonald-kormány fáradozásának volt köszönhető a londoni tengerészeti és légi leszerelési konferencia, mely ugyancsak féleredményeket ért el, de amelyet Anglia mégis annyira komolyan vett, hogy a második világháború kitörésének pillanatában a nagyhatalmak közül a legkisebb légiflottával rendelkezett.

Ebből is látszik, hogy a volt győzők csoportján belül sem volt egységes az álláspont a leszerelés kérdésében és talán éppen ez okozta azt, hogy csak féleredményeket, vagy még ennél is kevesebbet tudtak csak felmutatni. Azonban éppen ez volt a baj, mert félmegoldásokkal csak az általános bizalmatlanságot lehetett növelni. Tényleges leszerelés nélkül a Kellog-paktum és minden más hasonló tiszteletreméltó elgondolásból fakadó kísérlet csak jámbor óhaj maradt, melynek reális értéke az első teherpróbát sem állta ki. A tényleges leszerelési konferencián már mindehhez túl késő volt az időpont. Akkor, főleg, miután időközben a nemzeti szocializmus uralomra

jutása is bekövetkezett, már semmiféle konkrét terv nem segíthetett. Pedig a leszerelési konferencia produkál néhány egészséges leszerelési tervet. A leszerelés megvalósításának egyetlen lehetséges időpontja az 1925 és 1930 között eltelt öt év volt. Ezen az időponton túl a világpolitikai helyzet romlása folytán a kilátások csak csökkenhettek és 1933 után minden leszerelési kísérlet eleve kilátástalanságra volt ítélve. Ekkor az elvesztett illúzió, a le nem szerelés következtében már kezdetét vette az a fegyverkezési verseny, melynek könyörtelen konzekvenciája e pillanatban is folyamatban van.

2. A páriskörnyéki békék több ezer kilométeres új határvonalat teremtettek Európában. Miután pedig ezek az új határok a hangoztatott nemzeti ségi elvet rendkívül rugalmasan értelmezték. így az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban, valamint az újonnan létesített államokban tekintélyes számú kisebbség nyert polgárjogot. így például Lengyelországban a kisebbségek arányszáma majdnem meghaladta a negyven százalékot és így e szempontból ez az állam alig különbözött valamit attól a Monarchiától, melyet állítólag azért kellett szétrombolni, mert valóban mozaikszerű összetétele ellenkezett a nemzeti szabadságjogokkal. De újból nem erről van szó, hiszen a békeszerződések területi rendelkezéseinek igazgatalanságai közismertek. Hogy ezek a rendelkezések nem kielégítőek, azzal az alkotók ismét tisztában voltak és gondoskodni is kívántak a helyesbítés lehetőségéről, azonban megint csak ez volt a

hiba, újból *félmegoldásokkal éltek*. Ha ugyanis figyelemmel végigolvassuk azokat a kisebbségi szerződéseket, melyek valamennyi utódállammal kötött békeszerződésnek kiegészítő részét alkotják, akkor tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy ezek a szerződések kisebbségvédelmi szempontból semmi kívánnivalót nem hagynak maguk mögött, sőt bizonyos mértékig majdnem ideálisnak nevezhetők. A Millerand-féle kísérőlevél pedig végleg megnyugtathat, hogy az utódállamok a kisebbségek tökéletes védelmére szerződésileg kötelezték magukat és hogy szükség esetén a szerződések érdekében nemzetközi jogorvoslattal is lehet élni. De ezzel aztán nagyjában kimerült minden, amit az 1919-ben győztes hatalmak a kisebbségek érdekében tettek. Az utódállamok kisebbségi politikája természetesen ehhez a magatartás hoz igazodott.

Románia kisebbségi politikája például tagadhatalanul bizonyosfokú zsenialitással törekedett a kisebbségek módszeres kiirtására. Földreform és egyéb kimondottan kisebbségek ellen irányuló kísérletekkel elsősorban a nemzetiségek gazdasági erejét akarván megfojtani, majd ennek sikeres elérése után, mikor az Európában újraéledő féktelen nacionalista hullám ezt amúgyis megkönnyítette, a politikai és személyes üldözés útjára lépett, melynek hevessége éppen a legutóbbi időben érte el tetőfokát. A volt csehszlovák köztársaságban ez állam demokratikus berendezés folytán nem volt ennyire kirívó a helyzet, de semmiesetre sem kielégítő. Kisebb eltérésekkel ha-

sonló állapotok voltak Lengyelországban és többé-kevésbé minden utód-, vagy újonnan kreált államban, mely nemzeti kisebbségekkel rendelkezik.

Mindezen tulajdonképpen csak azért lehet csodálkozni, mert hiszen a kisebbségi kérdés szabályozása felett a Népszövetség és más nemzetközi szervek voltak hivatva öröködni, amelyek, ha feladatuk magaslatán állottak volna, megszüntethették volna Európában azokat a góccokat, melyek végül is a mostani katasztrófát közvetlenül előidézték. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy már az első csehszlovák válság kirobbanásának oka a szudétakérdés volt és a lengyelországi német kisebbség helyzete volt egyik közvetlen okozója a német-lengyel konfliktusnak és így a második világháború keletkezésének. A kisebbségi helyzet nem helyes megoldása egyik főokozója a mostani háborúnak. E probléma nélkül aligha gyűlhetett volna fel oly nagy mennyiségű robbanóanyag Európa különböző pontjain. Az első világháború utáni nemzetközi politikát is súlyos felelősség terheli. Nemcsak azért, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel nem segített ezen a kérdésen, s ezáltal a mai összecsapás legbiztosabb alapjait rakta le, de hogy fel sem ismerte a probléma jelentőségét és a benne rejlő veszélyeket. A minden évben különböző helyeken megtartott kisebbségi konferenciák beadványokkal és emlékiratokkal ostromolták a Népszövetség főtitkárságát és a hágai Nemzetközi Bíróságot, de a konferenciák tényleges eredménye rendszerint nem jutott túl a kellemes társasegyüttlét emlékekén. Hasonló volt a

helyzet a Népszövetségnél is, ahol a magánjogi sérelmeket kivéve, melyeket mindig elismerésméltó tárgyilagossággal és relatív gyorsasággal intézték el, a politikai panaszok rendszerint eltűntek a titkárság irodáinak bonyolult útvesztőiben. A romániai magyar kisebbség például 1919 és 1939 között összesen 163 különböző természetű panaszt nyújtott be a Népszövetséghez, melyek közül mindössze 9 került plenáris tárgyalás alá és ezek közül is öt nyert részben kedvező elintézés. Semmiféle technikai akadály itt nem lehet kifogás. Ha az európai hatalmak és a népszövetségi vezető körök tisztában lettek volna azzal, hogy a kisebbségi kérdések elhanyagolása milyen veszélyeket rejt magában, úgy meg tudták volna találni a módját annak, hogy a különböző panaszok minden technikai akadályon és esetleges politikai érzékenységen túl megfelelő elintézését nyerjenek és így talán meggyógyíthatták volna Európának azt a sebeit, mely végül is az utolsó években már túlságosan nagy területet fertőzött meg ahhoz, semhogy a békés megoldás lehetséges lett volna.

3. A második világháború kitörésének egyik mélyebb okozóját kétségtelenül abban a magatartásban kell keresnünk, melyet az 1918-as szövetségesek Olaszországgal szemben tanúsítottak. Itt ismét nem arról az erkölcsi és anyagi obligóról van szó, melyet a szövetségesek a béketárgyalásokon Olaszországgal szemben nem teljesítettek, Olaszországnak a békeszerződésekben történt ki nem elégítése politikai hiba volt, de nemcsak hiba, hanem politikai rövidlátás lett belőle azáltal, hogy

a békeszerződést követő húsz évben semmisen történt az irányban, hogy ez elkövetett hibát utólag jóvátegyék, sőt mereven elzárkóztak minden ilyenirányú kísérlet elől, s ezáltal *Olaszországot logikusan volt szövetségeseinek nyílt ellenfelévé tették.* A világnézeti különbség, mely a faszizmus győzelmekor még valóban rendkívül éles volt Európában, semmiesetre sem lehet mentség akkor, mint ahogy ez Olaszország esetében fennforgóit, reálpolitikai megfontolásokról volt szó. Olaszország egészen az abesszin konfliktusig sosem tért ki, sőt *mindig kereste a közeledést a nyugati hatalmakhoz.* Locarnóban ott látjuk Franciaország és Anglia oldalán, a leszerelési konferencián konkrét leszerelési javaslatot terjeszt elő, létrehozva a négyhatalmi egyezményt és még az abesszin ügy előestéjén is megjelenik Stresban és lojálisán Franciaország és Anglia oldalára áll. Az abesszin ügy és az ebből keletkezett spanyol benemavatkozási bonyodalom azonban végleg elszakítja a Nyugathoz fűződő szálakat. Ami már most az abesszin ügynek a második világháború kitörésére gyakorolt hatását illeti, itt különbséget kell tenni az ügynek a Népszövetség előtt lefolyt fejleményei és az előzetes és kulisszák mögötti tárgyalások között. Ami a dolog népszövetségi részét illeti, nem igen tudjuk elképzelni, hogy a Népszövetség másként járhatott volna el, mint ahogyan eljár. Mikor az ügy eléje került, már túlságosan el volt mérgesedve ahhoz, hogy a békés megoldás lehetséges lett volna. Miután pedig a jogi helyzet nem volt vitás, cselekedni kellett, mert hiszen ma-

gáról a népszövetségi elvről volt szó, melyet még a szankciókkal sújtott Olaszország is méltányolt, hiszen Olaszországnak a Népszövetségből történt kiválása csak jóval az abesszin ügy befejezése után következett be. A hibát az európai diplomácia és elsősorban az angol ott követte el, hogy engedte azt, hogy az egész ügy egyáltalán a Népszövetség elé került. Be kellett volna látni, hogy az új olasz nagyhatalom föltétlenül az európai béke egyik záloga, de ezt a békeőrző szerepet csak úgy töltheti be, ha nagyhatalmi igényei, melyeket már egyszer kijátszottak, megfelelő kielégítést nyernek. Ezért pedig megfelelő áldozatot is kellett volna hozni. Mindezt azonban csak Genf előtt és közvetlen tárgyalás útján lehetett volna elérni. Genfben már csak a harcról lehetett szó. Talán a Hoare-Laval terv volt még e szempontból az utolsó alkalom, bár akkor már a Népszövetség tekintélyének feláldozása nélkül ezt a tervet sem lehetett volna realizálni. A Hoare-Laval tervből nem is lett semmi, s az abesszin ügy után keletkezett spanyol benemavatkozási játék végül is Olaszország és a nyugati hatalmak közti teljes szakításhoz vezetett. A június 10-i hadüzenet már csak logikus következménye volt az előző eseményeknek.

4. Bizonyos, hogy mindenki, aki a második világháború kitörésének okaival, avagy fordítva, az utolsó húsz év béketörekvéseinek történetével kíván foglalkozni, annak a legnagyobb figyelmet kell szentelnie a Népszövetségnek és e szervezet

működésének. Hiszen a Népszövetség volt a hivatalosan is elismert legfőbb szerv, melynek elsőrendű feladata a béke fenntartása és megszervezése volt. Hatása az európai, sőt a világpolitika minden területén oly egyetemes és átfogó volt, hogy a jelen tanulmány keretein belül lehetetlen e probléma minden ágazatával kimerítően foglalkozni. Ez egy külön, meglehetősen nagyterjedelmű munkát igényel. A következőkben tehát csak azon politikai természetű okokkal foglalkozhatunk, melyek a Népszövetség tevékenységén keresztül a mai helyzet kialakulásához vezettek.

Ha tárgyilagosan akarunk foglalkozni a Népszövetség kérdésével, úgy meg kell állapítsuk, hogy erre az intézményre körülbelül ugyanaz található, mint amit a békeszerződésekre mondtunk. *Tökéletlen volt ugyan, de tökéletlensége még korántsem kellett volna maga után vonja összeomlását és a második világháború kitörését.* Sőt, a maga nemében a Népszövetség kétségtelenül sokkal jobb és technikailag is sikerültebb intézmény volt, mint a békeszerződés. Ez már abból is következik, hogy a népszövetségi gondolat üdvös voltát józan ésszel senki sem tagadhatja. Tehát csakis a gyakorlati megvalósításban lehetett a hiba. De hogy gyakorlatilag is alkalmazhatóbb volt a békeszerződésnél, az abból is kitűnik, hogy, bár kitűzött célját, a béke megszervezését nem tudta elérni, de szemben a békeszerződésekkel, melyeknek technikai alkalmazásából rendszerint csak baj származott, a Népszövetség politikai téren is néhány jelentős sikert tudott felmutatni. Politikai

szempontból tehát az alapvető hibákat a következőkben foglalhatjuk össze: 1. Az a szoros kapcsolat, mely a Népszövetség és a békeszerződések között fennállott. 2. A Népszövetség, bár jogilag tisztázott, de lényegében bizonytalan államközi helyzete. 3. A végrehajtóhatalom hiánya, s ezzel kapcsolatban a formalizmus és a politikai vezetés hibás volta.

A népszövetségi alapokmány a páriszkörnyéki békék bevezető részét alkotja, tehát a szerződések aláírásakor valamennyi 1919-ben vesztes állam kötelezte magát a népszövetségi statútumok elfogadására anélkül, hogy ez intézménynek maga is tagja lett volna. Hiszen például mind Magyarország, mind Németország csak jó néhány évvel a békeszerződések megkötése után lettek a Népszövetség tagjai. Miután pedig az 1919-ben vesztes hatalmak sohasem tagadták, hogy a békeszerződések annyira méltánytalannak tartják, hogy csak a kényszernek engedve írták azokat alá, így a népszövetségi Egyezség-okmányban, melyet tehát szintén kényszer alatt és egyoldalúan fogadtak el, nyilvánvalóan a békeszerződések kellemetlen garanciáját kellett lássák. Világos tehát, hogy ezekután nem lehetett ez államoktól azt várni, hogy különösen lelkesedjenek a népszövetségi gondolatért. Mindez annál durvább hiba volt, mert hiszen a győzőknek módjukban és jogukban állott a békeszerződések végrehajtani, a nélkül, hogy ehhez a Népszövetség segítségét igénybe vették. Mikor pedig egy genfi tárgyaláson az alapokmánnyal kapcsolatos vitában az egyik magyar

kiküldött azt javasolta, hogy nem lehetne-e szétválasztani az alapokmányt a békeszerződésektől, akkor oly felzúdulás keletkezett, hogy a javaslatot sürgősen le kellett venni a napirendről. Ez a felzúdulás pedig teljesen indokolatlan volt, mert a legyőzött államok őszintén kívánták szolgálni a népszövetségi gondolatot. De logikusan nem lehetett tőlük követelni, hogy mindenáron lelkesedjenek egy olyan intézményért, melynek szervezete szorosan összefügg legfájóbb nemzeti megalázásukkal.

A másik főhiba a Népszövetség tisztázatlan helyzete volt. Jogilag a fenti meghatározás ugyan egyáltalán nem helytálló, mert az alapokmány egészen pontosan meghatározza a Népszövetség államközi helyzetét. így kimondja, hogy a Népszövetség nem „super etat“, vagyis nem államok fölötti alakulat, hanem a nemzetek szabad társulása, hol mindenki egyforma kötelezettségekkel és jogokkal bír, ami abból is kitűnik, hogy bizonyos eseteket kivéve, az érvényes határozathoz egyhangúság szükséges. Világos, hogy ebből a bár tiszteletreméltó, de egyáltalán nem célszerű elvből igen sok bonyodalom keletkezhetett jogi és praktikus téren egyaránt, mint ahogyan keletkezett is. Pillanatnyilag azonban nem erről van szó. Tény, hogy a népszövetségi szervezet bonyolultságánál fogva azzal tulajdonképpen csak a jogászok voltak tisztában. (Sokszor még azok sem.) De a nagyközönség semmi esetre sem. A közvélemény általában a Népszövetséget mindig valami abszolút tekintélyű valaminek tartotta és ha va-

lamit nem tudott kielégítően megoldani, akkor tekintélyének csorbulásáról beszéltek. A népszövetségi munkában résztvevő vezető politikusok is, valamint az eszme hívei és ellenségei mind elfelejtették, hogy akármilyen jogi szervezettel is bírjon a Népszövetség, az nem valami misztikus erővel bíró, az államok felett elérhetetlen magasságban lebegő legfőbb ítélőszék, hanem embereknek a gyülekezete, akik bár bizonyos irányelvek szerint, de emberi megnyilatkozások formájában intézik saját ügyeiket. Ha tehát sikert érnek el, úgy az saját emberi sikerük, ha pedig eredménytelenek, úgy az emberi gyarlóságuk következménye. Ezt azonban csak egyesek látták meg, de még maguk a megalkotók sem vették észre. A párisi békekonferencián minden kérdést, melynek megoldása kényesebb volt, vagy pláne pillanatnyilag lehetetlennek látszott, a Népszövetség hatáskörébe utaltak. Ez mindenesetre kényelmes, de igen logikátlan dolog volt, mert csodákat a Népszövetség sem tehetett. Később, midőn a kényes kérdések már egyenesen a Népszövetség elé kerültek, a halogatás politikája kezdődött, amely természetesen nem volt alkalmas arra, hogy a genfi intézmény iránti szimpátiát fokozza.

A végrehajtóhatalom hiánya, különösen ha bírói ítéletet tételezzük fel, meg kell bénítsa minden hasonló szervezet működését. A népszövetségi politika halogató és bizonytalan vonalvezetése jórészt ennek a hiánynak tulajdonítható. Olyan esetek, ahol a nagyhatalmak közvetett nyomása elegendő volt ahhoz, hogy a Tanács vagy a Közgyű-

lés határozatának végrehajtását kikényszerítsék, a Népszövetség gépezete kitűnően működött. Az Aaland-szigetek kérdésének megoldása, a görög-bolgár, a magyar-jugoszláv és a Bolivia és Paraguay között kitört konfliktusok levezetése iskola-példái a jó népszövetségi politikának és valóban a jog győzelmét jelentették az erőszak felett. Mihelyt azonban a nagyhatalmak kerültek ellentétbe egymással és így a Népszövetség nagyhatalomtagjai nem voltak egységes állásponton, Genf képtelen volt még csak kompromisszumos megoldást is találni. (Japán-kínai konfliktus. Abesszín-ügy). Ilyen esetekben a tehetetlenség következtében a viták csak viták maradtak és üres formalizmusba fűltak. Leszerelés helyett Politis különböző formuláin, a támadó meghatározásának fogalmán dolgoztak. Mindent egybevetve, a Népszövetség kétségtelenül a második világháború kitörésének egyik okozója lett, azáltal, hogy feladatának, a béke megszervezésének, nem tudott eleget tenni. De ezért az intézményt, illetve magát az elvont népszövetségi elvet, vagy fogalmat felelősségre vonni nem lehet. A felelősség a Népszövetség megalkotóit és vezető politikusait terheli, akik nem tudtak kibontakozni a jogi formulák kényelmes, de merev útvesztőiből és ezáltal önmaguk buktatták meg azt az intézményt, amely a világtörténelem folyamán az egyetlen és aránylag legtökéletesebb eszköz volt az emberiség kezében arra, hogy sorsát valóban egy jobb jövő felé vezethesse.

5. Az első világháborút befejező békeszerző-

dések után az európai helyzet kulcsponti át a francia-német viszony határozza meg. Ha ez a viszony másként alakul, úgy a mai helyzet is más volna. Igaz, hogy a mostani háborút megelőző öt évben már a kontinentális politikában is Anglia játszott a főszerepet, de addig és főleg a huszas évek elején, a vezetős szerep még Franciaorszáé volt. Ha a francia-német viszonyt vizsgáljuk, úgy a két nemzet szempontjából egészen különböző eredményekre fogunk jutni. Németország ugyanis sohasem titkolta, hogy a versaillesi bilincsekből szabadulni igyekszik, de mindig, a legutolsó pillanatig is kereste a megegyezést Franciaországgal. Még az 1939 szeptember 3-iki hadüzenet után is. Franciaországban egészen más volt a helyzet. A versaillesi békét követő években Poincaré uralkodott és a gyűlölet szelleme a legyőzött ellenfél minél tökéletesebb porbasújtására törekedett. Ennek az irányzatnak a csúcspontja a Ruhr-vidék megszállása. Ezután jött a briandi korszak, mely a Németországgal való megegyezést kereste. Őszinte, nagy törekvés volt, az egyetlen lehetőség. Végetért Stresemann halálával, legkésőbb a második hágai konferenciával. Ezután Franciaországban már meginog a hit és nem hiszi többé, hogy kívánságának megfelelő megegyezésre lehet jutni Németországgal. De Briand hatása még élő és a szálak nem lazulnak meg egészen. Franciaország nem keresi a megegyezést, de politikája szeretne az új Németországgal is modus vivendi találni. Csak a mostani háborút közvetlenül megelőző években válik a francia politika, fő-

leg angol behatás alatt, Németországgal szemben is támadóan cselekvővé.

Közvetlenül a békekötést követő években ez a politika teljesen esztelen volt, mert pusztán a legyőzött ellenfél újabb megalázására és letörésére törekedett. Márpedig csak józan ész kellett annak belátására, hogy az idők folyamán két egymásmellett élő és számtalan tekintetben egymásra utalt nagy nép valamilyen együttélési formát kell találjon. Ha csakugyan húszmillió némettel kevesebb lett volna, mint ahogyan azt Clemenceau óhajtotta, akkor még lehetett volna szó tartós leigázásáról. De így semmiesetre sem. Ahhoz sem volt föltétlenül szükséges Keynes tudása, csak józan ész, hogy valaki belássa azt, hogy a csillagászati számokra rúgó jóvátételi összeget egy kimerült és lerongyolódott Németország nem fogja tudni megfizetni, ha pedig valahogy mégis fizet, úgy a dolgok természetszerű összefüggése folytán ezt az egész világgazdaság fogja megsínyleni. Poincaré azonban mégis bevonult a Ruhr-és Rajna-vidékre. Az egyetlen sovány mentség, hogy a világháború szenvedései elhomályosíthatták a való tisztánlátást.

A Briand—Stresemann-politika azonban új korszakot nyitott a német-francia kapcsolatok történetében. Ez a korszak a legkomolyabb kísérlet volt arra, hogy a békeszerződések hibáit jóvátegyék és az európai fejlődést normális formák felé tereljék. A Briand—Stresemann-elgondolás a locarnoi egyezményen nyugodott, mely egyrészt kiküszöbölte a francia-német területi ellentéteket

nemzetközi garancia alá helyezte a francia-német határt, másrészt Németországnak a Népszövetségbe történt felvételével visszavezette a Birodalmat az egyenrangú nemzetek sorába és így az összes függő problémák normális megoldási lehetőségét teremtette meg. A locarnoi egyezmény oly államférfiúi alkotás volt, mely nemcsak az akkori követelményeknek felelt meg, de mely két baráti állam együttélésének mindenkor mintájául szolgálhat. Miért vesztette tehát el Locarno jelentőségét már a nemzeti szocializmus uralomra jutása előtt?

Locarno egyik hibája volt, hogy túlságosan két ember nagyvonalú elgondolására épült. Két államférfi elgondolására, akiket egyéni képességük állított helyükre, s akik odahaza, bár tekintélyes párttal rendelkeztek, de nem bírták olyan osztatlanul választóik bizalmát, hogy elgondolásukat minden körülmények között maradéktalanul tudták volna végrehajtani. Stresemann halálával a locarnoi politika is halálos dőfést kapott, s midőn Briand is eltűnt a francia közélet színpadáról, Locarno lassan feledésbe ment, mielőtt még a francia-német viszony tulajdonképpeni rosszabbodása bekövetkezett volna. Másodszor Locarno-ban a közvélemény, de bizonyos mértékig maguk a felelős államférfiak is, *befejezett tény*t láttak, ahelyett, hogy azt csak *igen jó kezdetnek* tekintették volna. Ez pedig nagyon nagy hiba volt, mert ezzel a szemlélettel természetesen csak sikertelenségre lehetett jutni. Locarnot lehet ugyan a német-francia kibékülésnek nevezni, de

semmiesetre sem a német-francia viszony végleges formájának. Locarno csak kezdet, egy igen jó kiindulási pont volt, megteremtette a lehetőségét annak, hogy a többi függő kérdéseket is hasonló légkörben és hasonló módon lehessen meg tárgyalni és elintézni. De semmiesetre sem oldotta meg ezeket a problémákat. Nem vitás, hogy ezzel mind Briand, mind Stresemann tisztában voltak és Locarnot így is fogták fel. Azok az erők azonban, melyek mindkét országban egyformán a briandi, illetve stresemanni politika ellen dolgoztak, a locarnoi jegyzőkönyvet végleges formulának állították be és ha nem működött mindenben kifogástalanul, akkor azonnal az egész elgondolás hibás voltát hangoztatták. Tökéletesen azonban semmiféle emberi alkotás nem működhetik, legkevésbé pedig olyan szerződés, mely a bonyolult német-francia viszonyt szabályozza. Azok a vádak, melyeket mindkét részről hangoztattak, hogy egyik fél sem akarja komolyan a megbékilést, éppen annyira valótlanok, mint amennyire helytállóak is lehetnek. Tény az, mint ahogyan már előbb is mondtuk, hogy sem Briand, sem Stresemann nem rendelkeztek odhaaza olyan többséggel, mely politikájuk maradéktalan végrehajtását garantálta volna. Ezentúl azonban az őszinteséget bármely oldalon kétségbevonni nem lenne igazságos. Stresemannak halála után megjelent naplója és emlékiratai, melyekre a franciák gyakran hivatkoznak, semmit sem bizonyítanak. Hogy a versaillesi békét igazságtalannak tekinti, a weimari Németország sem titkolta soha. Stre-

semann csupán a békés revízió lehetőségét látta felderengeni a locarnoi és teljesítési politikán keresztül és így erre az útra lépett, de a revízió szükségességét a francia-német barátság legmélyebb pillanataiban is nyíltan hangoztatta. Francia részről Briand ezzel alighanem tisztában volt, ő a megbékélésen túl Locarnóban elsősorban azt a biztonságot akarta megszerezni Franciaországnak, melyet a franciák talán nem egészen indokolatlanul, de utóbb mindenestre már szinte hisztériás félelemmel követeltek. Az, hogy ezt a biztonságot nemzetközi garanciával érte el, mindenestre jobb volt, mint ha a biztonság biztosítására újabb német területeket szállott volna meg. Locarnonak kétségtelenül meg voltak a maga technikai hibái az itt felsoroltakon kívül is. De a legnagyobb baj az volt, hogy az alkotók nem tudták megteremteni országaikban elég mélyen és őszintén azt a pszichológiai légkört, mely a további eredményes munkához elengedhetetlenül szükséges lett volna. Így a rendszer megalkotóikkal együtt tűnt el az élők sorából.

Stresemann halála és a nemzeti szocializmus uralomrajutása közötti időben a német-francia viszony nem romlott ugyan különösebben, de a locarnoi szellem már csak formalizmus és üres szócséplés. Franciaország a megbékélés keresése helyett az aktív védekezés útjára lép. A kezdeményező lépéseket most már mindig Németország fogja tenni. Ez aktív védekezés első látható jelei a francia-szovjet szerződés és Barthou keleteurópai szövetségi rendszere. Barthou halála

és az első izgalom lecsillapodása után azonban a francia külpolitikában, főleg Bonnet kezdeményezésére, még egyszer érezni lehet Briand szellemének erős reálpolitikai érzékét és a Harmadik Köztársaság bizonytalan kísérleteket tesz, hogy modus vivendit találjon a Harmadik Birodalommal. Ekkor azonban az európai kontinensen Franciaország szerepét már Anglia vette át és a brit birodalom oldalán Franciaország végérvényesen arra az útra lépett, mely számára előbb a szeptemberi hadüzenethez, majd a compiégnei fegyverszünethez vezetett.

Természetes, hogy a fentiek, bár lényegesen, de csak kivonatosan foglalkoznak a mostani háború keletkezésének okaival. A részletes tisztázása még a jövő feladata. De ennek a tisztázásnak látható formáit már ma meghatározza a történelem. A feltett kérdésekre az elmúlt húsz esztendő történelme adja meg a választ. Midőn 1939 szeptember harmadikán Henderson angol és Coulonde francia nagykövetek rövid időközben átnyújtották Berlinben az akkor szövetséges kormányok hadüzenetét, nem tettek semmi meglepőt, csak végrehajtották ennek a történelemnek kérlelhetetlen logikáját.

„Kedvesem kért: ‚Hozz virágot’
Hullám cseng a part falán:
Asphodelos, hogy fog állni
kedvesednek asztalán?“

Áprily: Két virág.

A SZERELEMRŐL.

Minden ember egyedül van, de az igazi magányosság a társtalálás pillanatában kezdődik. Abban a pillanatban, mikor a nő a férfi életébe lép. Ez éppen úgy van az elsónél, mint az utána jövő hosszú sornál, az igazinál és a tévedéseknél, valamennyinél. Minden szerelem végeredményben nem más, mint újból való bebizonyítása annak, hogy nem lehet, hogy *nincs más, csak az egyedüllét, könyörtelenül és visszavonhatatlanul*. Olyan ez, mint mikor egy tehetségtelen ember zseninek képzelet magát és mindig újból és újból próbál érvényesülni, természetesen sikertelenül, mindenesetre azonban elég intelligens ahhoz, hogy vereségének súlyát érezze. Aki beletörődött ebbe a változhatatlanba, aki megkötötte a szerelemmel ezt a kompromisszumát, az győzött is felette. S ezen a téren nincs különbség férfi és nő között. Bár a férfi talán jobban érzi az emberi kapcsolatok reménytelenségének súlyát. A nő pozitívabb, mábznak élő, míg a férfi visszanez, de méginkább előre. Ne le-

gyen félreértés. Nem tartunk Nietzsche Zarahustrájával, aki az asszonyi állattal való érintkezést csak korbáccsal a kezében tudta elképzelni. Sem Weiningerrel, aki szerint a nő sexualitás és semmi más, míg a férfi sexualitás és még valami. Weininger mindenesetre közel járt az igazsághoz, csak fogalmazása talán kissé egyoldalú. A férfi a valóságos mikrokozmosz, a világmindenség vetülete, amely felszív, kisugároz és teremt. De mindegyik *egyszerre és fordított sorrendben* is képes. A nő is mikrokozmosz, de annak egy tökéletlenebb formája, amely minden esetben előbb felvevő és azután válik általában csak leadóvá, de olykor teremtővé is. A nemi élet, helyesebben a férfi és nő nemisége csak szimbóluma lényük melyebb értelmének. A szülés előfeltétele a megtermékenyülés, de a sperma termékenysége, alkotóképessége a (megfelelő föltételek mellett állandó kapacitási értékkel bír. A férfinek ez az állandó nemi készsége, mely egyenlő értékű az állandó alkotókészséggel, kelti azt a téves közhitelmet, hogy a férfi bujább, másszóval nemisége erősebb. Az intenzitás szempontjából ez talán igaz, csak hogy a férfinál ez mind összefügg azzal, amit a nemi életbe, vagy a szerelembe belémngyaráz és ami a coitus mellett és azon túl is állandóan foglalkoztatja. A nőket is foglalkoztatják más dolgok a sexualitáson kívül, de ha szerelmes és nemi életet él, akkor csak sexuális. A férfi nem. Ez a különbség kettőjük között és ezért marad a végén mindkettő egyedül.

Bármilyen szoros kapcsolat is legyen közöt-

tük, még sem lehet a sexualitást és a szerelmet teljesen azonosítani egymással. A férfi szempontjából semmiesetre sem. A nőnél a két fogalom gyakran fedi egymást, a férfinél, legalább is az egészségesnél soha. Ez a különbség talán abból a differenciáltságból ered, ahogyan a két nem a fajfenntartás ösztönére reagál. A férfinél a fajfenntartási ösztön gyakran *tudatos* akkor, mikor valamilyen meghatározott céllal gyermekre vágyik. Ez a meghatározott cél többnyire praktikus értékkel bír, mélyebb lélektani rugója pedig a szerelemhez hasonlóan az egyedüllétől, másik varációjában az „én“ megsemmisülésétől való félelem. A szülők elkövetik azt a tévedést, hogy gyermekükben minden esetben saját maguknak egy újabb kiadását látják, amely más ugyan, de azért ugyanaz. *Nem ugyanaz, csak más.* Legfeljebb hasonló. De minden esetben egy idegen lény, amely pontosan csak annyira fog hozzánk idomulni és nekünk engedelmeskedni, mint amennyire egy jó- vagy rosszindulatú vadállatot meg lehet szelídíteni. Nem társ, hanem egy másik ember. A társ szónak szociális, üzleti hangzása van, a mélyebb emberi viszonylatok pedig nem tűnnek ilyen jellegű meghatározásokat. A szülők és a gyermek főleg apa és gyermek viszonya, jobbik esetben a kondomínium viszonyának felel meg, néha a personal uniónak is, a dualizmus minden hibájával.

A másik fajtája a férfi apavágyának a pusztá fajfenntartás a láncszem továbbvitelének a vágya, mely mögött mint végső ok rendszerint ott áll az

én megsemmisülésétől való félelem. Bár ez az alsóbbrendű indítóok, de feltétlenül a szerencsésebb is, mert a vágy, a fiúnemzés pusztá tényével kielégülést nyer. De éppen ebben rejlik alsóbbrendűsége. A gyermekben való társkeresés hiábavaló kísérlet ugyan, de az egyedülléttől való menekülés emberi alapösztön, és így ez lényegében véve éppen olyan tiszteletreméltó, mint a szerelem, amellyel tulajdoniképpen azonos is. A megsemmisüléstől való félelem azonban nem egyéb gyávaságnál, vagy gögnél. Az utóbbi érzés kitenyésztését az évszázadok mesterségesen is elősegítették, azáltal, hogy a meddő asszonyt vagy gyermektelen férfit nem tartották teljes értékűnek. Régebbi törvényeink szerint az állam javára történő vagyonelkobzás büntetését is csak két esetben, a hűtlenség és magvaszakadás esetében alkalmazták. De ez a kívülről jövő hiúsági tényező csak egyik motívuma az ilyenfajta apai ösztönöknek. A másik gögből ered. Ha valaki nem tud belenyugodni a dolgok végességébe és saját elmúlásába. Ez az érzés azonban csak az átlagos férfitípusnál fordulhat elő, mert hiszen nyilvánvaló, hogy minden emberi élet önmagában befejezett egész, mely önmagáért az életért van, s mely fizikai vonatkozásban a halállal mindenképpen megsemmisül. *A fizikai halál kínzó és biztos tudatán semmit sem változtat az, hogy leszármazottaink esetleg még évszázadok múlva is élni fognak, mint ahogyan minden személyesen nem ismerhető felmenővel létesített szellemi, vagy egyéb kapcsolat csak mesterséges valami és az én számára tulajdonképpen végtelen-*

nül közömbös. Amellett értékelő szempontból is teljesen helytelen felfogás. *A származás sohasem jelentéktelen tényező.* Az ősök értékét lebecsülni nem szabad és nem is lehet. Az egyéni és faji származás egyaránt fontos tényező az ember számára. A biológia és a lélektan közötti összefüggések ugyan még távolról sincsenek kielégítően feltárva, de ez az összefüggés ma már nem lehet vitás. Az egyén értékét azonban mégis csak az határozza meg, hogy a veleszületett adottságokat miképpen formálta és alakította. Napoleon szávaival élve, mindenki saját maga Haibsburgi Rudolfja kell legyen. Ebből a szempontból pedig a gyermek sohasem lehet mentség a férfi számára akkor, ha nem tudta saját életét a fizikai halálon túl is maradandóvá alkotni. Már pedig *ez a maradandóság a legfőbb értelme a férfi életének.* Csak így válik igazán egy kerékké abban a nagy gépezetben, mely a világegyetemet alkotja. *A férfiben pedig tudatosan él ez a felismerés.* A férfi érzi a kapcsolatot közte és a kozmos között, tudja, hogy a kozmikus harmóniának ő is egyik alkotóeleme. A nő is. csak másként. Alsóbbrendű szerepkörben. A nő a kozmos tisztviselője, aki bár fontos, de gépies munkát végez. A férfi önálló munkakört lát el, irányít és ezért felelős is.

Éppen azért mert a kapcsolat a nő és a kozmos között lazább és kevésbé tudatos, azonosabb a nőnél a sexualitás a szerelemmel. Ez a tényező határozza meg a nő beállítottságát, a fajfenntartási ösztönnel szemben. A férfi általában szívesen közöcsül, válogatás és szerelem nélkül. A nő

csak a legritkább esetben. A prostitúciónak nem a bujaság a legmélyebb indítéka. Legalább is nem a nő bujasága. A kivételes eseteket nem számítva, amelyek természetesen elég gyakran előfordulnak, a nők csak a szeretett férfivel akarnak igazán nemi életet élni. Hogy a férfiaknál ez másképp van, annak nem a férfiak hipersexualitása az oka, hanem csak a nemiség differenciáltsága. A férfi nem azonosítja a nemiséget a szerelemmel. A nőnél egy kell legyen, mert nemi életének eredménye a gyermek, ha nem is az egyetlen, de mindenestre a legbiztosabb módja annak, *hogy pozitív értékét önmaga előtt bebizonyítsa és maradandót alkotva érezze, vagy talán csak kikényszerítse azt a kapcsolatot közte és a kozmos között, melyet a normál férfi mindentől függetlenül tudatosan érez.* Ezért van az, hogy a gyermektelen férfi a legtöbb esetben túl tudja tenni magát meddőségen, mert értékének biztos tudatában nincs szüksége megnyugtató bizonyítékra. A gyermektelen nő viszont, még ha boldog házasságban is él, állandóan kisebbségi komplexumokkal küzd és nagyon gyakran vénlányossá válik. A nő szemében a gyermek a „nagy eredmény“, az élet legfőbb értelme, a legnagyobb és legtökéletesebb, amire képes. Világos tehát, hogy e nagy feladat beteljesülésére nem választ szívesen párjául akárkit, hanem csak azt, akit legalkalmasabbnak tart másrészt pedig, hogy a szeretett férfinek a legjobbát akarván nyújtani, a technikai funkciót azonosítja a szerelemmel. Ezzel van kapcsolatban az is, hogy a nők többsége szégyeli elmúlt szerel-

meit és viszonyait, míg a férfiak csak a legritkább esetben. A férfinál az elmúlt szerelem, ha csak nem valamilyen kellemetlen incidenssel ért véget, mindig ellágyuló hangulatot, meleg visszaemlékezést fog felidézni. Csak a férfi képes akkor is, mikor lelkében már új szerelem virágozik, kandallónál, vagy az őszi ég alatt, órák hosszat elmerengeni, hálás megemlékezéssel volt szeretőjéről. A nő mindig igyekszik a volt szeretőt (természetesen akkor, ha a szerelem megszűnt nála) tökéletesen kitörölni emlékezetéből. Többnyire sikerrel. A férfi új szeretője karjai között is néha a régiekre gondol. Többnyire szintén sikerrel.

A nőknek ez a szégyenérzete onnan ered, hogy nincs olyan viszony, ahol valamelyik oldalról (főleg a nő oldaláról) „a gyermekprobléma“, bár csak gondolat formájában, fel ne merült volna. *A nő szempontjából elméletileg minden viszonyból gyermeknek kellene születnie.* Hiszen a pillanatnyi szerelem a nő számára mindig beteljesülést jelent, azt, ami miatt a legfőbb jó, a gyermek van. Ha tehát a szerelem elmúlik, úgy ezt a nyilvánvaló tévedést szégyelni kell nem csak önmaga, de főleg az új szerelmes előtt, aki a korábbi legfőbb jó felé vezető út helyébe lépett. Ezzel magyarázható az is, hogy a nő nemi élete intenzitásában aránytalanul nagyobb a férfiánál. Ezt a körülményt nagyon sokszor tévesen bujaságnak mondják, pedig a legtöbb esetben nem az. Nem más, mint az, hogy a nő a sexuális aktus alatt, mert önmaga, vagyis a gyerek érdekében a legjobbat akarja nyújtani, mindent ennek a célnak

a szolgálatába állít. A férfi többnyire szerelem közben sem tud megszabadulni kutató ösztönétől, mely a látható dolgok mögött lévő értelmet és okokat keresi. Ezért van az, hogy sok nő a szerelmi aktus után még akkor is, ha csakugyan szereti az illető férfit, azonnal elalszik, vagy közömbös dolgokról kezd beszélni. A férfi a szerelmi aktus közben tárgyilagosabb a nőnél, de ha szerelmes, csak utána lesz igazán gyengéd, mert fel tudja fogni a pillanat mély szimbolikus jelentőségét. Esetleg a régi jó közmondás szerint szomorúvá válik, mert hirtelen megvillant előtte minden kísérlet hiábavalósága és az egyedüllét reménytelensége. A nő pontosabb és ezen az egy ponton módszeresebb a férfinál. Lelkiismeretes és szorgalmas. Koncentrált. És azután válik csak tárgyilagossá. Nem rosszindulatból és könnyelműségből, mintha csak a nemi kielégülést kereste volna és a férfi különben egyáltalán nem érdekelné. Hiszen szereti. De kötelességtudásból. A férfinak megadta azt, amit adhatott és a gyermek érdekében is egyelőre többet nem tehet. Más csakugyan joggal nem érdekli.

A szerelem céljaiban is végzetes a különbség. Még akkor is, hogy ha amennyire egyáltalán lehetséges, azt különválasztjuk a nemiség fogalmától. A szerelem normális alakulása esetén is a nő lekötni, a férfi uralni akar. A nő annak örvend, ha a lekötés a leigázással egyenlő, a férfi annak, ha az uralkodás a meghódítással. A nő azt akarja, hogy a férfi egyedül és kizárólag az övé legyen. A férfi azt, hogy a nő mindig visszatérjen hozzá.

Ezért bocsátja meg sokkal könnyebben a hűtlenséget a férfi, mint a nő. Ezért nőies tulajdonság a féltékenység és ezért féltékenyebbek is általában a nők, mint a férfiak. A szokványos férfiféltékenység sokkal inkább hiúság, kakaskodás, hím-gőg, míg a nőnél mindennek mélyebb értelme és jelentősége van. A kizárólagos birtoklás életcél s ezért a féltékenység mélyebb és szenvedélyesebb. Hogy a féltékenységi drámák kezdeményezői többnyire férfiak, ez onnan ered, hogy a nők általában gyávábbak a férfiaknál, másrészt ezek a férfiak többnyire erősen nőies jellemvonásokkal bírnak. Magasabbrendű vonatkozásban a férfi a szerelemben mindig élettársat keres, a nő még a fejlettebb típus is, gyakran csak gyermeke apját. Csak egészen kivételes típusú nők, amilyenek kétségtelenül vannak, tudnak felülemelkedni ezen a szemponton. „Az ember nem tud egyedül élni“, mondja valamennyi férfi és nő, valahányszor új szerelemben kezdenek és valamilyen oknál fogva az értelem még tiltakozni próbál. Csakhogy ezt a mondatot mindketten másként értelmezik. A férfi csakugyan a kínzó egyedüllétől való szabadulást keresi, s ezért próbálja meg mindig újból és újból. A nő a gondoskodást érti alatta, nem éppen az anyagi gondoskodást, vagy pláne a kintartottságot, de annak a függőségi viszonynak a kialakulását, mely a szerelemben a nő számára létkérdés, a férfi számára pedig a halál. A férfi még a legintelligensebb és egyben legszerelmesebb is, sohasem bocsátja meg a szeretett nőnek azt, hogy az iránta érzett szerelemmel leköti őt,

és ezért tudat alatt és lelke mélyén halálosan gyűlöli a nőt. A nő számára *csak a lekötöttség a fontos*, mert csak ezáltal érzi magát biztonságban a férfival szemben és ezáltal tudja igazolni helyes választását önmaga előtt. Tulajdonképpen aljas és megtévesztő játék az, ami mindkét részről folyik. A férfi feltétlenül tudja, hogy a nő szerelme sokkal jobban kiszolgáltatja neki partnerét, mint fordítva, a biztonságérzet nála tehát majdnem tökéletes lehet, ennek ellenére annyira hiú, hogy még a saját szerelmének kötöttségérzetét sem tudja elviselni. A nő ugyancsak pontosan tudja, hogy biztonságérzete csak úgy maradhat meg, ha a férfi nem érzi magát kötöttnek, ennek ellenére gyakran nem tud ellentállni a kísértésnek, hogy a kezébe adott hatalommal, legyen az akár testi, akár szellemi, vissza ne éljen. Ennek a hamis és megtévesztő viszonylatnak a következménye aztán az, hogy a legnagyobb szerelem is könnyen átcsap gyűlöletbe.

De nemcsak azért, mert a férfi és nő voltaképpen mindig becsapja egymást, hanem *azért is, mert őszinték egymáshoz*. A férfi őszintén és minden igyekezetével *társat keres*, ami természetesen lehetetlen, hiszen két ember sohasem fedheti teljesen egymást. Már pedig a társfogalomnak csak igazán így volna értelme. De én mindig én maradok és te mindig te leszel. Ez a kétségbeesett kísérlet tehát nem történhetik másként, minthogy a férfi mindenáron saját állásponjának helyességéről akarja a nőt meggyőzni. „Mindent, mit magamról s a világról tudtam, néki, csak néki

mondtam el“.*) Nem tűri a legkisebb véleménykülönbséget és azt kívánja, hogy a nő gondolatolvasó, de méginkább véleménykitaláló legyen. Kérlelhetetlen szigorral s mindezt nem kényúri kedvtelésből, vagy zsarnoki hajlamból. Egyszerűen mert nem tehet máskép. *A szerelemben a lelki kielégülés törvényei éppen olyan hajthatatlanok és könyörtelenek, mint a katolikus vallás dogmái.* Vagy hisz bennük valaki, s akkor katolikus, vagy nem. Másként nem lehet. Non possumus. *A lelki kielégülés a szerelemben nem következtik be másként, mint az azonosság teljes érzésével.* Hogy ez lehetetlen, s az embereket bábszerűvé tenné? Persze, hogy bábszerűvé tenné és persze, hogy *lehetetlen.* De ez mitsem változtat a tényeken s azon, hogy a férfi mindig ezt keresi. Mindig előlről és mindig újból ezt keresi. A nő ezen a téren sokkal józanabb. Kezdetről fogva tudja, hogy ez lehetetlen és nem csalfaságból, de jószándékból becsapja a férfit. Azért, hogy szerelmének örömet szerezzen, no meg azért is, hogy ezzel magához láncolja s ezáltal biztonságérzetét fokozza. De egyszer el kell érkezzenek arra a pontra, ahol a férfi túl követelődző lesz s ahová a nő már nem tudja követni egyénisége feláldozása nélkül. S ez az állapot minden férfi-női viszonylatnak legkritikusabb pontja, amely rendszerint a fordulópont, melyet a szerelem többnyire nem él túl. A férfi akkor hökken meg először igazán, mikor ráeszmél arra, hogy vannak

*) Faludy—Villon: Testamentum.

területek, ahová már a szerelmes nő sem tudja követni. Eszével ezt mindig tudta, de letagadta önmaga előtt. Egyszer azonban ennek az ámitásnak is vége. A nő pedig úgy érzi, hogy ő már mindent megadott a férfinak, s az most már igazságtalan vele. Ilyenkor lesz a nő először komolyan goromba és sértő. Teljes joggal, de azért ez mégis szomorú. („Egyszer eszembe jutott, megkérdem, miért nem szeret és miért nem szeretett, s ekkor felült az ágyban fehéren és így szólt: unom Villon az eszedet.“*) Innen pedig a gyűlöletig már csak egy lépés van. Mégis a gyűlöletre inkább a nő képes, mert ő fogta fel praktikusabban a kérdést és a már tárgyalt szégyenkomplexumán túl rendszerint ténylegesen is ő a kifosztott és megalázott fél. Pedig a szerelmi csatározások apró fogásai-ban és szemfényvesztéseiben a férfi és a nő csaknem egyformán aljas és tisztességtelen. A nő inkább az elején, a férfi inkább a végén. Ezért majdnem csalhatatlan mérték túl a szerelmen minden férfi jellemére az, hogy mennyire tud szépen szakítani. A legkevesebb tud. Többnyire én se.

A viszonzatlan szerelem, melyet annyi romantika vesz körül, a férfi szempontjából alapjában véve nem túlságosan tragikus dolog. Legtöbb esetben sexuális háttere van s ennek megfelelően aránylag hamar el szokott múlni. A kivételes esetek egészen ritkák. A nő szempontjából ez sokkal súlyosabb, mert hiszen ott mint láttuk, a párválasztás életcél fontosságával bír. A reményte-

*) Faludy—Villon: Testamentum.

len szerelemből lett öngyilkosok között ezért van több nő és ezért több az „életunt“ férfiöngyilkosok száma. A szerelem elvesztése csak egy esetben feltétlenül tragikus a férfire nézve, ha idő előtt halállal veszi el a szeretett nőt. Minden szerelem a férfi számára be nem teljesült valóság, melynek beteljesülését mindig a következő percben várja s a lehetőségnek a megszűnése sokkal nagyobb csapás, mint a beteljesülnek az elvesztése. Ez ilyen értelemben csak a szerelemben lehetséges, mert hiszen minden más embertársunkról, még a legközelebb állókról is már kialakult és befejezett véleményünk van. Tudjuk, hogy mit jelentenek számunkra. Legalább is azt hisszük. A nőről csak sejtjük s csak akkor érezzük igazán, ha a szerelem elmúlása előtt veszítettük el.

A szerelem minden szépségét és reménytelenségét a maga csodálatos és rideg valóságában a tenger értette meg velem igazán. Egy kora február délutáni napon a tengerparton sétáltam, „valahol Nyugateurópában“. Igazán nem romantikus céllal mentem oda, de előzőleg két napig egy városban voltam, ahol már több éve nem jártam, s ahol fiatalságom talán legszebb, de mindenesetre legforrongóbb évét töltöttem. Oda viszont romantikus céllal utaztam. Nem csak látni akartam mindazokat a helyeket, ahol annakidején éltem, de együtt akartam lenni azzal az asszonnyal is, kivel ezt a lázas, fantasztikus évet átéltem, s aki sok mindenben tanítómesterem volt. Az egyetlen asszony, aki végigjárta a beteljesülés minden állomását s akitől mégis többet kaptam, mint

amennyit adni tudtam. Nem mintha annyira kiváló lett volna, de mert ő kész asszony volt, jóval idősebb nálam, én meg fiatal voltam, s ebből a fajtából ő volt az első, aki utamba akadt. Nem is voltam igazán szerelmes belé soha. ő sem, de kölcsönösen érdekeltük egymást. Hogy elmentem abból a városból, csak egyszer találkoztunk még futólag, néha írtunk még egymásnak, de aztán az is elmaradt. Most sürgönyöztem neki, hogy jövök, ő várt az állomáson és együtt voltunk két egész napig. Nagyon mások lettünk az évek során. Én férfi lettem, ő túljutott asszonyiségének delén, s a világszemléletünk, mely valamikor csaknem azonos volt, az is megváltozott. S mégis, midőn az utolsó este néhány órával vonatom indulása előtt, fáradtan feküdtünk egymás mellett, mind a ketten sírva fakadtunk. Körülöttünk sötét volt, csak az utcai lámpa fénye szivárgott át a függönyön és furcsa árnyakat rajzolt a szoba mennyezetére. Kint nagy pelyhekben hullt a hó, s az apró jégkristályok halk zizegéssel simogatták az ablaktáblákat. A város valahol nagyon messze és tompán morajlott. Felém hajolt, s hosszú, finom ujjaival belétúrt hajamba. Isten veled kedves, — mondta, — nem látlak többé. — Akkor nem értettem meg, hogy mit akar mondani, csak a könnyeim potyogtak nekem is, pedig nem akartam sírni. Aztán elmentem. S most itt a tengerparton szemtől szembe az örökkévalóság szimbólumával, egyszerre mindent megértettem. Egyedül voltam. Körülöttem csak a homokdünák, előttem a tenger. Enyhe tengerparti bágyadt délután.

A nap véres korongként még fent ragyogott az égen, de valahol messze egy világítótorony fénykévéje már bizonytalan rezgéssel tapogatta végig a vizeket. A tenger egyre zúgott, hullámozott, zúgott. Őrá gondoltam s arra, amit alig néhány órával azelőtt átéltem. S ebben a pillanatban értettem, hogy nem tőlem búcsúzott, hanem a fiatalságától, amelynek képében hazajárólélekként jelentem meg életében negyvennyolc órára. Én meg azt az egy csodálatos évet sirattam, minden szerelmével, kétségével és diadalával együtt. *A szerelmet, mely megvolt, mely mindig megvan valahol s mely mégis sohasem lehet egészen a miénk.* A tenger tovább zúgott. Vadul kergetve egymást rohantak a hullámok, mindig új és új alakban, neki egyenesen a partnak, s ott pillanatok alatt millió szivárványporos vízcseppé zúzódtak szét. Az asszonyt nem láttam többé ...

*„Szeresd az embert, bármilyen nehéz.”
Faludy: A pompeji strázsán.*

A ZSIDÓKÉRDÉS.

Az úgynevezett zsidókérdésben természet-szerűleg élesen szemben állók minden divatos, vagy még ezen is túlmenő szélsőjobboldali felfogással. Nem vallom azonban a század elején divatos szélsőliberális álláspontot sem. A tárgyilagos-ságra való törekvés mindkettőt feltétlenül megköveteli. De éppen ez nehezíti meg rendkívülien azt, hogy a zsidókérdésben olyan álláspontot lehessen elfoglalni, mely kompromisszum ugyan, de mely az igazságot mégis leginkább megközelíti. A két szélsőséges felfogás valamelyikét vallók számára az állásfoglalás rendkívül könnyű, mert vagy ki-irtanák a zsidókat, vagy pedig a zsidókérdésre vonatkozóan minden további nélkül visszaállítanák azt a jogfolytonosságot, mely ezzel a problé mával kapcsolatban körülbelül az első világháború után szakadt meg. Világos, hogy míg az első felfogás nem igazságos, nem keresztényi és nem emberi, ugyanakkor a másik álláspont sem volna logikus. Továbbmenve, ha a problémát közelebb-ről akarjuk megismerni, úgy meg kell különböztet-nünk magát az antiszemitizmus mibenlétét és ere-

detét a zsidókérdés konkrét megoldására vonatkozó elképzelésektől. A kettő feltétlenül feltételezi egymást, de a mai zűrzavaros helyzet éppen azért állhatott elő, mert a különböző megoldási kísérletekhez nem tárgyi, hanem személyes motívumokat vettek alapul.

Az antiszemitizmus eredete kétségtelenül vallási okokban a „keresztény“ és „nem keresztény“ motívumban keresendő. Bár ez a motívum különösen a középkor századaiban érthető, sőt talán bizonyos mértékig menthető is, azért mégis a kereszténység ebben a kérdésben ezzel az állásfoglalásával követte el az első alapvető és végzetes hibát. Azáltal, hogy pusztán vallási meggyőződése miatt, (ne felejtjük el, hogy kezdetben kizárólag erről volt szó) állandóan üldözött egy népcsoportot. Az üldözöttség tényénél fogva, miután a faj szívós volt, ki kellett fejlődjenek benne olyan jó és rossz, de mindenesetre kíméletlen tulajdonságok, melyek számára az élvemaradáshoz feltétlenül szükségesek, voltak, de mely tulajdonságok éppen kíméletlenségüknél fogva később nemcsak a vallási különbözőségben éreztették hatásukat. A kereszténységnek ez az állásfoglalása minden lehetett, csak nem volt keresztényi és nem volt logikus. Természetes, hogy ezek a sorok nem azokhoz szólnak, akik valamilyen faj vagy parazita elméletre, avagy a zsidók viláгурalmi törekvéseire Cion bölcseinek sötét árnyékára, vérvádra és hasonló misztikus zagyaságokra alapozzák a zsidókérdésben elfoglalt álláspontjukat. Ezeket meggyőzni amúgy sem lehet, ezek az ál-

laspontok annyira nélkülöznek minden komolyságot, hogy közelebbről nem is érdemes velük foglalkozni. Miután azonban nem fogadjuk el a szélső liberális álláspontot sem, el kell ismerjünk, hogy valamilyen igazság mindig mindenütt található, tehát nem vitás, hogy *zsidókérdés csakugyan van a legkomolyabb formában*. Eredete azonban semmiesetre sem abban a vélt alapigazságban keresendő, hogy a zsidó minden rossznak a forrása.

A reformációig, vagy talán még pontosabban a XVIII. század közepéig lefolyt zsidóüldözések lerakták alapját annak az áthidalhatatlannak látszó keresztény-zsidó ellentétnek, melynek leghevesebb kirobbanása talán éppen most van folyamatban. A felvilágosodás megindulásával az antiszemitizmus mindenütt enyhült s ez a békés hangulat nálunk az izraeliták recepciójával érte el tetőfokát. De itt történt a zsidósággal szembeni álláspont kialakulásánál a *második végzetes hiba, azáltal, hogy a liberalizmus a zsidó asszimilációt korlátlanul lehetővé tette*. Mert mi történt tulajdonképpen? A liberalizmus azáltal, hogy a zsidóságot nem fajnak, hanem felekezetnek deklarálta, minden zsidót befogadott a magyar nemzet tagjává. Jól figyeljünk, nem egyenjogú magyar állampolgárnak, ami természetes és ami ellen soha semmiféle kifogás nem eshetik, hanem izraelita vallású magyar nemzetiségűnek. Ez pedig fából vaskarika, s a liberalizmusnak, bár nemes motívumokból fakadó, de *végzetes tévedése* volt. A tévedés lényege ugyanaz volt, mint magának az

egész klasszikus liberalizmusnak, mely azt hitte, hogy az igazságra és jóra való törekvés már kiküszöböli az emberek gyarlóságát és ezáltal sok esetben nem számolt a tényleges helyzettel. Már pedig ebben az egy dologban kétségtelenül igaza van bármilyen fajelméletnek, tudniillik abban, hogy *a zsidóság nemcsak vallásfelekezet, hanem faj is*, mely faji szempontból a magyarságtól minden bizonnyal elütő tulajdonságokkal rendelkezik. Ehhez a különbséghez még hozzájárul az is, hogy a zsidóság és a magyarság között nem felekezeti, hanem vallási különbségről van szó. A keresztény nem keresztény probléma ez, melynek létezését lehet talán helyteleníteni, de amely minden esetleges emelkedett egyéni álláspont mellett is oly faktum, mint amilyen faktum például az, hogy bármilyen szigorú törvények mellett is mindig lesznek házasságon kívüli viszonyok és mindig születnek majd törvénytelen gyermekek. Ezekkel a tényezőkkel tehát nem számolni hiba, különösen akkor, midőn a keresztény-zsidó vallási ellentét olyan évszázadokra visszavezethető antagonizmus, melynek gyökerei annyira mélyek, hogy azt legfeljebb *csak újabb lassú és mindenesetre nagyon hosszadalmas fejlődés tüntetheti el*. Nyilvánvaló, hogy ily körülmények mellett a zsidó nemzetiségű és zsidó vallású egyéneket magyaroknak deklarálni egyet jelentet szemet hunyva a tények felett, önmagunknak és másoknak tudatosan hazudni. *Mindezt meg lehetett volna csinálni nemzetiségi alapon, a zsidók feltétlenül szükséges teljes állampolgár-*

sági egyenjogosítása mellett is. Mert minden mai baj közvetlenül innen származott. A lehetővé tett fejlődés következtében a zsidóságnak egy része (mindenesetre azonban kisebbik) kikeresztelkedett és csakugyan beolvadt a magyarságba. Sőt vitathatatlanul azt is el kell ismerni, hogy *a zsidóság egy csekély százaléka megoldotta az izraelita felekezetű magyar problémáját*, amennyiben megtartva vallását annyira asszimilálódott a magyarsághoz, hogy nemzeti szempontból semmiféle kifogás állá nem eshet. A zsidóság túlnyomórésze azonban természetesen nem asszimilálódott, vagy teljesen megmaradt zsidóságában, vagy pedig csak társadalmi szempontból vette fel a kereszténységét, egyébként azonban a zsidósághoz számította magát. Ezen csodálkozni igazán nem lehet és azt sem lehet valakitől rossznéven venni, ha fajtájához hű akar maradni. Már csak azért sem, mert több önérzetes zsidót visszariasztotta az asszimilációtól az, hogy a recepció igen sok esetben csak papíron és legfeljebb jogilag volt meg, de társadalmilag nem. Antiszemita kilengéseket pedig ez a korszak is fel tud mutatni, hiszen a liberális csúcsteljesítménnyel, a recepcióval szemben ott állott a tisztaeszlári per. A baj azonban az volt, hogy a recepció a zsidóságot befogadva a nemzet tagjai közé, lehetővé tette a sem külsőleg, sem lélekben nem asszimiált zsidók számára, hogy nemzeti jelszavak hangztatásával olyan pozíciókba jussanak, ahol természetesen nem egyetemes, hanem saját érdekei két tartották szemelőtt. Ez pedig vitán felül olyan

szituációt teremtett, melyért előbb a magyarság, most pedig a zsidóság igen drága árat fizet. Világos, hogy ez a körülmény felveti azt a kérdést is, hogy a nem magyarul érző zsidóság előretörésének mennyiben volt oka maga a magyarság? Hogy a magyarság súlyosan hibás ebben az nem vitás, de kizárólagosan egyik felet sem lehet hibáztatni.

Jó és rossz nemzet természetesen éppen annyira nem létezik, mint ahogyan nincsen abszolút jó, vagy abszolút rossz ember sem. Miután tiszta faj nincs, *a faji tulajdonságok ugyanannyira nem abszolútak és önmagukban állók, mint az egyéni jellemvonások.* Tény azonban, hogy jellegzetes faji tulajdonságok úgy jellembelileg, mint fizikailag fellelhetők, ez alól tehát természetesen a zsidóság sem lehet kivétel. Sőt. *A zsidóságnak egyik jellemző tulajdonsága éppen az, hogy faji tulajdonságai általában erősebben ütköznek ki, mint más fajoknál.* Vájjon ezzel van-e összefüggésben az, amit zsidó szellemiségnek neveznek, vagy maga ez az intenzív kiütkezés már maga a zsidó szellemiség? Egyiket sem tartjuk valószínűnek, de hogy zsidó szellemiség létezik, az éppen annyira nem tagadható, mint ahogyan például az erdélyi szellemiség létezését sem lehet tagadni.

Ha már most értékelni akarunk s itt azt kell tegyük, mert hiszen a zsidóság elleni fővád az, hogy szellemiségének megnyilvánulása annyira alsóbbrendű, hogy bomlasztólag megfertőzi maga körül a keresztény mentalitást és életformát, úgy bár az utóbbi felfogást nem tudjuk elfogadni.

mégis meg kell állapítanunk, hogy a köznapi értelemben vett zsidó szellemiséget magasabbrendű életszemléletnek semmiesetre sem mondhatjuk. Itt természetesen nem vallási kérdéstről van szó. Ebből a szempontból a zsidó és keresztény vallásokat szembeállítani nem lehet, mert ez legfeljebb teológiai, vagy vallásfilozófiai vitákat eredményezne, amely egészen különálló dolog s amely nem egyenlő a zsidó probléma konkrét lényegével. Azonkívül bár természetesen kitalálás az, hogy a zsidó vallás egyenesen a keresztény felfogással ellenkező irányú parancsokat tartalmaz, mert a zsidó hit, mint minden monotheista vallás, magas erkölcsi színvonalon áll, azért másrészt az is bizonyos, hogy a keresztény vallások még racionalisztikus szempontból is messze felette állnak a zsidó vallásnak. Ez tehát két olyan különböző dolog, melyeket értékileg nem is lehet összehasonlítani. A különbség nem a vallásban, mely össze nem hasonlítható, hanem az életfelfogásban van, mely a zsidónál materialista, a keresztény népeknél pedig többé-kevésbé transzcendentális. A Spengler-féle mágikus és fausti lélek nemcsak a nyugateurópai kultúra terméke, de emellett mindkettő tipikusan a keresztény lélek megnyilvánulása. A zsidó általában képtelen olyan dolgokat megérteni, felfogni és átérezni, amelyek nincsenek közvetlen összefüggésben az anyaggal, vagy az aktív élettel. Lehet, sőt valószínű, hogy a zsidó fajnak ez már kezdetben is alaptulajdonsága volt, ma már mindenesetre annyira lényegévé vált, hogy az ellenkezőjét nehéz

volna bizonyítani. Az is valószínű, hogy az ősi keresztény-zsidó antagonizmusnak túl a vallási meggyőződésen, ez a különböző életszemlélet volt az oka, sőt talán már maga a vallási meggyőződés is csak vetülete ennek az életfelfogásnak. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a keresztény népek a többé kevésbé erőszakos térítéseken és az időnként jelentkező pogromokon kívül nem tettek egyebet a zsidó lelkiség megváltoztatására, sőt ellenkezőleg a fizikai és morális üldözés következtében csak még jobban kifejlesztették a zsidóban fenti világszemléletét. A zsidóknak évszázadokon át a legsúlyosabb harcot kellett folytatniok fizikai létükért s többnyire gettóba zárva emberhez nem méltó életmódra kényszerültek. Lehet e azon csodálkozni, hogy ilyen körülmények között a századok során még csak jobban kifejlődött e fajban a mának való élés gondolata, az anyagnak és a pusztán fizikai tényezők aranyborjúimádata? Az antiszemiták erre azt fogják felelteni, hogy ezen a tényen a liberális korszak emancipációja sem változtatott. Ez igaz, csak hogy már az előbbieken is rámutattunk arra, hogy az emancipáció az emberi egyenjogúságtól eltekintve helytelen alapelvből indult ki s ez okozta a bajt. A kifejtetteken kívül, főleg azért mert az emancipáció éppen a materialista gondolat fénykorára esett. Ne legyen félreértés. Az emancipáció nem a materializmus szülötte, vagy ha az is, mindenesetre annak egyik helyes megnyilvánulása, de a XIX. század vége feltétlenül a materializmus századának csúcspontját jelen-

tette, amikor még a keresztényi világszemlélet is olyan mértékben rabja volt a materialista világfelfogásnak, mint a történelem folyamán még soha. Nem lehet csodálkozni, hogy az emancipált zsidóságnak még az a rétege is, amely őszintén akarta és kereste az asszimilációt, faji diszpozíciójánál fogva könnyen és szívesen tudott alkalmazkodni az akkor divatos, kereszténynek vélt felfogáshoz. Hogy aztán a materialista világszemléletben körülbelül a XX. század elején jelentkező változást a zsidóság szándékosan nem vette figyelembe, mert megszerzett pozícióit megtartani és újakat szerezni számára így könnyebb volt, az megint olyan dolog, amelyért túlnyomórészt a zsidóságot terheli a felelősség.

A zsidóság intelligens és tehetséges faj s ennek következtében intenzívebben érzi annak az alsóbbrendűségi komplexumnak a súlyát, amely a történelem folyamán kialakult fizikai helyzetének legtermészetesebb következménye. Ugyancsak természetes, hogy még az emancipációs korszak alatt is többé kevésbé megmaradt másodrendű helyzeténél fogva *ezt a komplexumot nem oldja fel, hanem kompenzálja*. A kompenzáció pedig mindig mellébeszélés, nem orvoslás, hanem narkotizálás. Bár ez a kompenzáció logikailag érthető, de megnyilvánulási formájában tagadhatatlanul ellenszenves. Narkotikum jellegénél fogva nem is lehet más. És ez a kompenzáció az, mely a zsidóságot az egészséges ember számára olykor kibírhatalanná, legtöbb esetben pedig destruktívvá teszi. Ezért van a zsidónak gyakran par-

venü és proletár szaga, ezért hisztériás a zsidóság és ezért asszonyos. A zsidóság hisztériás, mert asszonyos és asszonyos mert hiányérzettel küzd. Ahogyan a serdülő leány lelke örökre hiányérzetet kap abban a pillanatban, midőn tudatára ébred annak, hogy nem rendelkezik férfiúi nemiszervvel, s ez a hiányérzet örökre elkíséri s annak asszonyiságának beteljesülése, sőt még a gyermek is csak bizonyos ideig tartó kompenzációja, ugyanúgy a zsidóság is hasonlóan majdnem sexuális jellegű, de mindenesetre sexuális intenzitású hiányérzetben szenved, azon transcedentálisabb világnézettel szemben, mely őt a kereszténytől megkülönbözteti, s mely hiányérzet számára bármilyen vagyon, vagy hatalom, csak ideig-óráig tartó kompenzációt jelent.

A zsidóság parvenü és proletár jellemvonása is hasonló motívumból ered. Tudatában lévén kisebb értékűségének, vagyis a két felfogás közötti különbségnek, s azt nem tudván lényegében kiegyenlíteni, „másnak“, „többnek“, olyan-
nak akar látszani, hogy eltüntethesse a mindig feszélyező nívókülönbséget. Miután pedig a megfelelő adottságokkal nem rendelkezik, ez természetesen csakis rosszul, parvenü módon sikerülhet. Proletár, mert belső bizonytalanságánál fogva szükségét érzi annak, hogy saját értékét embertársa lealacsonyításával fokozza. Csak míg a proletárnál ez az Én-tudat hiányából fakad, addig a zsidóságnál, aki intelligenciája folytán erős én-tudattal rendelkezik, ez kapacitási hiányérzet és ezért válik destruktívvá. Téves és igaz-

ságtalan tehát az antiszemitáknak az a felfogása, hogy a zsidó születésétől fogva destruktív, hogy a zsidó szellemiség maga a destrukció és hogy azért található mindig túlnyomó zsidó többség a destruktív, vagy szélsőséges mozgalmakban. *A zsidó szellemiség tagadhatatlan destruktivitása nem egyéb a zsidóság transcendentálizmus utáni utolérhetetlen vágyának rossz kompenzációjánál.* A szélsőséges irányzatoktól, mint pl. a szocializmustól, a kommunizmustól, vagy szabadkőművességtől sem tagadhatja meg a tárgyilagos kritika azt, hogy alapgondolatuk nem a destrukció, hanem ideális elképzelések voltak. Azonkívül különösen a szabadkőművesség, melyet egyáltalán nem zsidók alapítottak, a múlt században még távolról sem számított szélsőséges irányzatnak, hiszen a XIX. század folyamán a szabadkőművesség főcélja a francia forradalom eszméinek győzelemre - juttatása volt, ez pedig lényegében nem volt több a polgári egyenjogúsítás gondolatánál. Ezért vonzotta magához a zsidó tömegeket. Hogy mindezek a szélsőséges irányzatok kifejlődött formájukban a transcedentálisabb világnézetet vajmi kevésbé képviselték és hogy sok tekintetben a bennük résztvevő zsidósággal együtt csakugyan a destrukció forrásává váltak, az megint nem lehet vitás, de nyilvánvaló, hogy a zsidóság szempontjából itt nem megoldásról, hanem kompenzációról volt szó, másrészt pedig akár a jelen, akár pedig a jövő szempontjából keresünk a zsidóság problémájára tárgyilagos feleletet, úgy a fenti körülményeket figyelembe kell vennünk.

Ami már most a problémának a jövő kialakulását illeti, a jelen tanulmánynak természetesen nem lehet célja, hogy a zsidó problémának konkrét megoldását adja, annál kevésbé, mert hiszen hivatalos helyen több ízben is leszögeztették, hogy az idevágó jelenlegi rendelkezések mind csak átmeneti jellegűek s a zsidókérdés végleges rendezésére csak a mostani háború befejezése után kerülhet sor. Ez nyilvánvalóan így is lesz, de a fentiek alapján a szükségesnek vélt rendezés körvonalait már is kiolvashatjuk. Ez pedig csak két alapigazságon nyughatik. *Az egyik, hogy zsidókérdés van, tehát a probléma megoldandó. A másik pedig, hogy a megoldás csakis keresztényi szellemben, a jog és a humanizmus, de mindenestre a nemzet vitális érdekei által diktált logikus és reálpolitikai tényezők figyelembevételével, illetve e szempontok összhangbahozáásával történhetik.* Elismerjük, a megoldás nagyon nehéz, de csak ez lehet a kérdés becsületes rendezésének módja. A pillanatnyilag előtérben lévő szempontok föltétlenül túlzóak és helytelenek nemcsak humanisztikus, de logikai szempontból is. *A kiindulási elv lehet ugyan a faji kérdés, de nem biológiai és etikai alapon, amelyek nem egyebek zavaros tudatlanságnál, hanem nemzetiségi, ha úgy tetszik, államjogi keretben. A zsidóság (a nem asszimilált) nem # vallás, hanem faj. A zsidóprobléma tehát más néven nemzetiségi vagy kisebbségi probléma.* Ebből a szempontból azonnal másként és a tényeknek megfelelőbben jelentkeznek a problémák, úgy

politikai, mint gazdasági szemszögből. Az, hogy a zsidók a gazdasági életben számarányukat messze meghaladva szerepelnek, annak egyik oka kétségtelenül a zsidók tehetsége, mely e pályákra különösen alkalmassá tette őket.. Másik ok azonban ugyanilyen bizonyossággal nemcsak a kereszténység tagadhatatlanul átszellemültebb világszemlélete, de a magyar fajnak és különösen magyar úri osztálynak pató pálos nemtörődömsége, mely ezt lehetővé tette. *A szabad verseny csak ok, de nem okozat volt.* Éppen ilyen téves és igazságtalan kizsákmányoló zsidó kapitalizmusról beszélni. Külön zsidó kapitalizmus nincs. Csak kapitalizmus van, melynek a zsidó kapitalizmus is egyik alkotórésze. A másik alkotórésze a keresztény kapitalizmus. Itt „a kapitalizmusról“, mint olyanról van szó, vagyis helyesebben a mai helyzetnek megfelelően „a szociális problémáról“. Tehát nem a zsidókérdés az első, hanem a szociális probléma, melynek a zsidókérdés is egyik része. A tőkére alapított termelési rend a gazdasági életnek egyik elemi jelensége, melyet a meglévő jogrenddel szabályozni lehet, de melyet soha semmiféle rendszer kiküszöbölni nem fog. De nem is erről van szó. A szociális kérdés megoldása megköveteli a kapitalizmus kinövéseinek megnyirbálását, az egész kapitalista termelési rend szabályozását. A szociális probléma megoldása jobbára ennek a szabályozásnak mikéntjétől függ. Ha megoldják a szociális problémát, megoldották a zsidókérdés nagyobbik részét is, mert az új megoldás nemcsak papiro-

son, de a gyakorlatban sem enged különbséget tenni keresztény és zsidó felfogás között. Egyformán kötelezi majd a zsidót, de a keresztényt is. Az antiszemiták azt fogják mondani, hogy ez nem megoldás, mert szabad verseny esetén a zsidóság morális gátlástalanságánál fogva ismét jobban fog érvényesülni. Ismétlem, semmiesetre sem hiszünk a zsidók kizárólagos immoralitásában, egy konkrét megoldásnál azonban feltétlenül tekintetbe kell venni azokat a letagadhatatlan tényeket, melyek mélyebb eredőire a fentiekben igyekeztünk rávilágítani. Nem vagyunk ortodox értelemben liberálisak. A szociális gondolat megoldása feltétlenül megköveteli, nem az emberi alapjogok, melyek közé az egyéni szabadság is tartozik, megnyirbálását, de az egyéni szabadság túltengéséből származó anarchia gyökeres kiirtását. Ez pedig mindenesetre feltételezi a klasszikusan értelmezett gazdasági, de politikai liberálisizmus korlátozását is. Abban a pillanatban, hogy a zsidóságot nemzetiségnek fogjuk fel, a megoldás, vagyis a korlátozások önmaguktól adódnak. *Az asszimilációt, mint folyamatot és tényt feltétlenül el kell ismerni.*

Ezt a humánus és a logika egyformán megköveteli. Vannak asszimilált zsidók és a kereszténységnek és az államnak egyformán célja, hogy bizonyos feltételek mellett az asszimiláció lehetséges legyen. Míg a keresztény egyházak számára ez a látható mérték kizárólag a megkeresztelkedés tényében jut kifejezésre, addig a nemzet szempontjából, miként a múlt példái is igazolják,

ez még nem elegendő mérték. Hogy a határ hol van, az természetesen ismét vita tárgya lehet, s nem e tanulmány hivatott arra, hogy ezt eldöntse. Kétségtelen, hogy a feltételek inkább szigorúak kell legyenek. De ha egyszer megállapítottuk az igazságos mértéket, a lehetőség szerint legjobban megközelítő feltételeket, akkor az asszimilációt teljes mértékben el kell fogadnunk.

Az államjogi korlátozások is megoldódnak abban a pillanatban, ha a zsidó fajt nem magyar-nak, de nem is gyűlölt elemnek, hanem zsidó nemzetiségnek tekintjük. Az utolsó húsz év története megmutatta, hogy Közép-Európa bonyolult nemzetiségi viszonyainál fogva a kisebbségi kérdést elnyomással nem lehet megoldani, de korlátlan szabadsággal sem. Különösen áll ez a magyar államra, amely az ország növekedése folytán újabb és újabb nemzetiségi problémákkal találja magát szemközt. A nemzetiségi kérdés rendezésének alapelve a jövőben csakis a számaránynak megfelelő bármilyen pályás való érvényesülés lehet. Amennyiben a zsidóság nemzeti-ség, úgy ez természetesen reá is maradék nélkül vonatkozik. Tehát számarányának megfelelően minden foglalkozási ág nyitvatartandó előtte. Igaz, hogy ez még nem oldja meg teljes mértékben a zsidóság problémáját és semmiesetre sem az a formula, mely a humanizmust tökéletesen kielégítené. De a lehető leghumanisztikusabb kompromisszum, amit ebben a kérdésben kötni lehet. Ha a zsidóság reálpolitikai érzékkel rendelkezik (mint ahogyan nem rendelkezik, mert

a zsidó apolitikus faj), úgy ezt feltétlenül be kell látnia. Másrészt pedig, miután a fenti kérdés önmagában még nem oldja meg a zsidóproblémát, feltétlenül *szükség van a kérdésnek nemzetközi úton való szabályozására*, olyan értelemben, hogy egy tökéletes szuverénitással bíró, önálló zsidó állam létesüljön. Az első világháború utáni Palesztinái megoldás nem oldotta meg, csak bonyolította a kérdést. *Csakis teljesen független, szuverén és nyersanyagokkal is rendelkező országról lehet szó*. Hogy ez Madagaszkár lesz-e, vagy sem, az teljesen mellékes, de azon feltételek megteremtése, mely a zsidóság számára a tisztességes állami életet lehetővé teszi, erkölcsi kötelessége az európai államoknak akkor, ha a zsidókérdés végleges és becsületes rendezéséhez hozzáfognak. A kivándorlás, vagy kivándoroltatás módja és mértéke természetesen újból vita tárgya lehet, s ha nehéz kérdés is, de a fenti irányelvek szerint nem megoldhatatlan.

A zsidó probléma, kétségtelenül meglévő, de a mai viszonyok között is *messze túlértékelt kérdés*. Fajbiológiai és érzelmi alapon pedig semmi esetre sem eldönthető. A zsidóság körében éppen úgy találkozunk elvetemült és aljas emberekkel, mint ahogyan megtaláljuk közöttük az emberi szellem legragyogóbb értékeit is. A mai szenvedélyektől fűtött háborús légkör tehát semmi esetre sem alkalmas a végső kibontakozás megtalálására. A probléma józan megítélése csakis olyan higgadt légkörben lehetséges, mely nem

huny ugyan szemet a realitások előtt, de mely a látszólagos tényezőket igazi értéküknek megfelelően bírálja el.

„Was ziehst du mich in diese düstern
Gänge?“

Goethe: Faust.

TÁRSADALMI KERESZTMETSZET.*)

I.

Ha jellemezni kívánjuk a különböző társadalmi osztályokat és főleg ezek élcsoportját, az arisztokráciát, akkor szükséges, hogy a látszólagost a valóságtól el tudjuk választani. Minden osztály bír olyan tulajdonsággal, mely valamely más társadalmi rétegre is jellemző. Tehát egy társadalmi réteg sem jelent sem fizikai összetételében, sem pedig jellembeli megnyilatkozásában zárt egységet. Legkevésbé az arisztokrácia. Közelebbi vizsgálat mellett nyilvánvaló lesz, hogy melyek azok a tulajdonságok, melyek az illető társadalmi csoportra föltétien jellemzőek és melyek azok, amelyek csak valamely idegen hatás révén kerültek vele összeköttetésbe. E szemlélet szükségszerű következménye az, hogy az arisztokrácia jellemének vizsgálatakor két ellentétes típust különböztethetünk meg. Az egyik egy fiktív, a maga valóságában egyáltalán nem is létező

*) E tanulmány szerző „Osztály és osztályharc című munkájának egyik része.

valami, melyre azonban a továbbiak megértése végett föltétlenül szükségünk van. E fiktív személy, a valóságban nem létező „az arisztokrata“ típusa, mely összpontosítva magában foglalja mindazon jellemvonásokat, melyek „az arisztokratára“ jellemzőek. Szóval az eszményi és ideális arisztokrata. Ezzel szemben pedig ott áll a valóságos, a húsból és vérből való arisztokrata, minden hibájával és erényével, akit éppen olyan alaposan vizsgálnunk kell, mert sem egyiknek, sem másiknak külön-külön való szemlélete nem vezethet el a valósághoz. Csakis az együttes és állandó összehasonlító vizsgálat. A két típus ugyanis szükségszerűen kiegészíti és érthetővé teszi egymást.

A társadalmi rétegek jellemzésénél is egyes csoportok állanak más csoportokkal szemben. Ha ezen vizsgálatnál az élcsoportra vonatkozólag ily fiktív típust állítottunk fel, akkor magától értetődő, hogy e fikció a többi társadalmi rétegek kebelén belül is megteremtendő. Tehát szükséges a másik két társadalmi réteg képviselője gyanánt, az abszolút s a valóságban nem létező „polgár“ és „proletár“ *fogalom felállítása*. Mindenesetre ezen fix típusokat az egyes társadalmi rétegek differenciáltsága miatt nagyon nehéz megalkotni, de ez mégis szükséges és lehetséges is. Mint a következőkből kitűnik, a fenti képzelt típusokat nagyon is ellentmondást nem tűrően fogalmaztuk meg és amely egyén nem egyezik majdnem hajszálpontosan a felállított követelményekkel, az semmiesetre sem formálhat jogot

arra, hogy az alább tárgyalandó társadalmi csoportok valamelyikébe sorozzuk. Nézetünk szerint azonban ez nemcsak az elvont elméleti elgondolásokat igazolja, de fedti a reálisabb elképzeléseket is, mert nyilvánvaló, hogy a nyárspolgár, osztályának éppen olyan sajnálatos kinövése, mint az arisztokrata élceken annyira közkedvelt Arisztid-típus. S ha ily sajnálatos kinövést a proletárra vonatkozólag hirtelen nem is tudnánk megjelölni, azért ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a proletár társadalom emiatt egységesebb volna.

Szemléletünkben a két szélsőséges társadalmi osztály, a proletáriátus és az arisztokrácia a tengely két fix pontja, mely két pont között, bár szintén meghatározva, de kevésbé pontosan és bizonyos rugékonysággal rendelkezve, helyezkedik el a középosztály, vagy mint ahogy a felállítandó fiktív típusban az egyszerűség kedvéért nevezni fogjuk: — a polgár.

A polgár bizonyos mértékben egyaránt rendelkezik az arisztokrata és a proletár jó és rossz tulajdonságaival és egyaránt folytat harcot a kettő ellen és a kettő mellett. Támadó tevékenységétől eltekintve, bizonyos kiegyensúlyozó szerepet is játszik, ütköző- és fékezőpont mindkettő számára. Más hasonlattal élve: biszexuális lény, mely azonban a kétlaki életen kívül, saját önálló életet is él. Ezzel szemben a tengely két végpontján a proletár és az arisztokrata abszolút fogalmak. Jellemük és tevékenységi körük egészen pontosan körülírodott és feltétlenül és könyörte-

lenül állnak egymással szemben, noha másrészt éppen ez abszolút voltuk miatt, az egyébként mérhetetlen jellembeli különbség ellenére is, több hasonlatosság van közöttük, mint amilyen hasonlat külön-külön a középosztállyal kimutatható.

II.

Az arisztokrata és a proletár mint individualizmus és kollektivizmus, ellenpólusként állanak egymással szemben. Ez különben a belső érték tudatából vagy hiányából is következik. Individualista, egyéniség csak az lehet, ki e hatalmat jelentő belső értékkel tisztában van. Aki, mint a proletár, ezen biztonságérzést, belső értéket és hatalmat közvetítő tudattal nem rendelkezik, nem lehet az individualizmus híve és gyengesége folytán a kollektivizmus védőszárnyai alá menekül, hogy sejtéként beolvadjon az egészbe, az egésznek védelmét és áldását élvezhesse. Ezzel szemben a fiktív arisztokrata maga a tökéletes individualizmus. Egyéni értékének és képességeinek teljes mértékben tudatában van, egyéni életet él és ebben az élniakarásban más, kevésbé határozott egyéniségeket könnyörtelenül le is gázol, viszont az egyéniséget, bármilyen ellenfele is legyen, mindig érti és becsüli. A proletár viszont az egyéniségben *csak* ellenfelet láthat, mert az egyénisége folytán olyasmire képes, melyet ő belső értékének hiányában sem felfogni, sem végrehajtani nem tud.

Természetes, hogy az arisztokratánál, e szélső határokig menő individualizmus nemcsak a valóban nagyvonalú dolgokban nyilvánul meg, de az élet apróbb vonatkozásaiban is. Ebből kifolyólag az arisztokrátáról azon téves hitet terjesztik, hogy különc, kényes és gögös. S itt ismét élesen nyilvánul meg a három társadalmi réteg típusa között levő különbség. Mert e hiedelmek terjesztése leginkább a polgártól indul ki. A proletár oly messze esik az arisztokratától, hogy cselekedeteit vagy életmegnyilvánulásait egyáltalán fel sem bírja fogni, tehát nem is gondolkodik s egyszerűen minden további nélkül szívből utálja őket. A polgár azonban az arisztokratához már jóval közelebb áll, nemcsak észreveszi, de gondolkodik is e megnyilvánulásokon. Ő már csak bizonyos fokig kollektív és erősen individualista hajlamú. Egy magyar közmondás szerint: úr nem siet, nem kérdez és nem csodálkozik.*) A nemsietést valószínűleg a mi különleges hazai viszonyaink termelték ki, hol még mai napig is mindenben érzik egy kis ázsiai nyugalom és nemtörődömség. Így ezt nem vonatkoztathatjuk az általános viszonyokra. A csodálkozás hiánya ismét összefüggésben van azzal, amit majd az arisztokratizmussal és a zsenialitással kapcsolatban fogunk vizsgálni, de a kérdés már határozottan jelenlegi problémánk körébe vág. Az arisztokrata csakugyan nem kérdez. Ha idegen

*) Igaz, ehhez a nemfizetést is hozzá szokták tenni, de ez már ismét csak sajnálatos kinövés, mert az igazi úr mindig fizet.

városban van, inkább bolyong egy félórával tovább és maga találja meg a keresett helyet, mintsem a járókelőktől megkérdezze a helyes irányt. Ugyanígy egy arisztokratának sem fog eszébe jutni, hogy vasúton vagy valamely nyilvános helyen idegen emberekkel minden különösebb indok nélkül ismeretséget kezdjen. Az igazi arisztokratának nagyon komoly okai kell legyenek arra, hogy ezeknek ellenkezőjét tegye. A polgár mindezt természetesen indokolatlan zárkózottságnak, különködésnek, lenézésnek és gőgnek könyveli el, pedig a legtöbb esetben nem az. Bizonyára ez is lehet, de az illető akkor már nagyon is eltávolodott a fiktív arisztokrata típustól, mert mint látni fogjuk, a gőg egyáltalán nem arisztokratikus vonás. Az igazi indítók az individualizmus, a saját és mások egyéniségének tökéletes megbecsülése, mely annyira atavisztikusan idegződik az arisztokratába, hogy mindezt csak nagy külső vagy belső események hatására tudja némileg levetkőzni. Ez a megbecsülés nemcsak nem óhajtja a saját magánügyeit mások előtt szellőztetni, de éppen ennyire tiszteletben tartja más egyének magánügyeit is, egyéniségüknek minden szokását, minden belső megnyilatkozását. Az arisztokrata ismerőseitől sohasem fogja kérdezni, hogy ezt, vagy azt miért teszi, bármilyen különös dolgot is műveljen az illető, mert tudja, hogy neki is vannak ilyen saját maga előtt nagyon jól megindokolható különködései, s így a más szokásait tiszteletben tartja. Ezzel szemben a polgár azonnal kérdezni fog. Miért teszi ezt, vagy azt? S

mindez nem annyira tudásvágy, mint pusztán kíváncsiság, vagy ami jelen esetben ugyanaz, — indiszkrétció. A másik egyéniségének és magánügyeinek tiszteletben nem tartása. Az, hogy a polgár a kérdezősködések mellett saját magáról is elmond minden lehető és lehetetlen dolgot, nem változtat a helyzeten semmit; ez a közvetlenség nem emeli őszintesége értékét. Ellenkezően, súlyosbítja. Az individualizmus újabb hiánya és a másik egyéniségek újabb nem megbecsülése. Részt nem érzi saját egyéniségének zárt s éppen ezért kielégítő voltát, tehát szüksége van arra, hogy bensejét mással is közölje (a művésznél mindez természetesen egészen más motívumokból fakad), másrészt pedig nem gondolja meg, hogy közlései a másik ember számára valószínűleg abszolút semmi jelentőséggel sem bírnak és így fölöslegesen rabolja el idejét. Arisztokratánál ez sohasem fordulhat elő. Ezért teljesen elképzelhetetlen az, hogy egy arisztokrata, mondjuk vonaton megismerkedvén valakivel, egy órán belül elmondja az illetőnek egész élettörténetét, összes szerelmi és családi vonatkozású ügyeivel együtt. Egyáltalán nem is ismerkedik, mert erre nincs semmi belső szüksége. Saját egyénisége izolálja a külvilágtól és az csak zárt egységként reagálhat más egyéniségekkel kapcsolatban. A megismerkedés vágya csak a vele belsőleg tökéletesen egyenrangú, vagy felette álló személyiséggel kapcsolatban jelentkezhetik. Ez az eredete az unatkozó angol jólismert figurájának, melyet mint ilyet, bármely nemzet arisztokráciájának

körében is megtalálhatunk. Sem az angol, sem az arisztokrata nem unatkozik, mindössze a saját egyénisége teljesen kielégíti és nem érzi pillanatnyi szükségét annak, hogy más egyéniségekkel kapcsolatot teremtsen. A proletár a kollektívizmus védőszárnyai alá menekül, a polgár pedig, ki már individualista, keresi a hasonló gondolkozású egyéneket, hogy ezáltal individualizmusában megerősítve érezze magát. Az arisztokratának nincs szüksége megerősítő érzésre, ő már tökéletes individuum és tökéletessége folytán a partnereket nem keresés útján, hanem ösztönszerűleg, majdnem azt mondhatnánk, telepatikusán találja meg. Az arisztokrata az egyéniséget mindig becsüli, értékeli is. Ezzel függ össze bizonyos vonatkozásban az, hogy az arisztokrata büszke őseire. Azért, mert ősei magához hasonló egyéniségek voltak, akik éppen ezért nemzedékről-nemzedékre segítettek kiformálni az ő tulajdon egyéniségét is. A fenti motívumokból eredő elzárkózás szerves és egyik legfőbb jellemvonása az arisztokratának. Ily értelemben tehát a zárkózottság föltétlenül arisztokratikus jellemvonás. Nagyon természetesen felvetődik a kérdés, hogy mindez indokokon túl nem játszik-e fontos szerepet a beképzeltség és a góg? Bizonyára. Tagadhatatlan, hogy az arisztokrata elzárkózásában mindig van egy kis lenézés is, ami nem is annyira góg, mint inkább az a többé-kevésbé jogos félelem, hogy a belsőleg nem hasonló emberek társaságában feszélyezve érezné magát. Ma pedig, midőn az osztályharc hevessége

folytán az arisztokráciát szellemileg és morálisan alsóbbrendű osztálynak nyilvánították, mindehhez még bizonyos fokú ösztönös félelem is hozzájárul. Mindez azonban csak a gyakorlati megítélésnél lehet fontos és még itt sem mehet bizonyos szűkreszabott határokon túl, mer hiszen a fenti alapmotívumok mégis csak változatlanok lesznek. Az elzárkózás semmiesetre sem lehet gög, míg annak indítóoka csak a saját vagy más egyéniségének megbecsülése. De csakis e pontig. Abban a percben, hogy az izoláltság bármilyen vonatkozásban való feladása embertársaink megsegítésének érdekében szükséges, és ezt nem tesszük meg, akkor már valóban gögből eredő, igen súlyos hiba.

Az individualizmusból folyik, hogy az arisztokrata politikai téren csak olyan pártokhoz csatlakozik, melyeknek az individualizmushoz valami közük van. Mentői több közük, annál több bennük az arisztokrata, fis hasonlóan az arisztokrata csak oly foglalkozást képes valóban jól ellátni, amelynek szintén valami köze van az egyéniséghez. Ezért vannak arisztokrata származású szocialisták, sőt szocialista vezetők is, de nem léteznek arisztokratából lett kommunista vezérek. Ez igen éles és lényeges megkülönböztetés. A tulajdon mindig összefüggésben van az egyéniséggel. A kommunizmust, mint közösségre irányuló tendenciát, mindig meg kell különböztetnünk a szocializmustól, mint társadalmi együttműködésre irányuló törekvéstől és az emberiség elismerésétől, annak minden tagjában. Így értel-

mezve a szocializmus bizonyos vonatkozásokban arisztokratikus, míg a kommunizmus kizárólag proletár jellemvonásokat mutat. A szocializmus gondolatvilága adott esetben megfelelhet a valódi arisztokratának is, de a kommunizmus már sohasem, mert az egyéniségének feladását jelentené. Másrészt pedig természetes, hogy az úgynevezett polgári pártok közelebb állnak az arisztokráciához, mert hiszen azok mindegyikében több alkalom kínálkozik az egyéniség kiélésére. A konzervatív és liberális program és ezek különböző válfajai, erre mindenesetre több teret nyújtanak. A múlt század még kétségtelenül az individualizmus kései, de nagyon virágzó korszaka volt. S feltűnő, hogy e kor nagy államférfiak kezdve Metternichtől és Talleyrandtól, Canningen, Wellingtonon, Steinen, Széchenyin, Andrássy Gyulán át egészen Cavourig és Bismarckig, majdnem mind született arisztokraták voltak. A szociális korlátokat itt nem lehet elégséges ellenérv gyanánt felhozni, mert másrészt a múlt század a polgáriasság korszaka volt, midőn tehát az alulról jövő ember, ha akart és valóban tehetséges volt, érvényesülni is tudott, mint ahogyan érvényesült is. (Gladstone, Disraeli, Kossuth, Deák.)

A politikából csak akkor lesz valóban „államtudomány“, ha azt államférfiak csinálják. Másrészt kétségtelen, hogy minden egyéb körülménytől eltekintve a tényleges arisztokrata a legőbb esetben született politikus. S ennek oka, hogy a dilettantizmus, a műkedvelősködés és a politika rokon fogalmak. A tényleges arisztokrata pedig

többszöri dilettáns. E körülményt valószínűleg s túl tenyésztett faj és a tagadhatatlanul meglévő bizonyos fokú degeneráció magyarázza. Mindkét tényező erősen korlátozza az elmélyülés lehetőségét. Majdnem minden arisztokrata fejlett művészi érzékkel bír, de ugyancsak ezért van közöttük igazán kevés nagy művész, író vagy tudós. Viszont éppen olyan biztos, hogy az igazi író többszöri, az igazi művész és tudós pedig mindig eszményi arisztokrata is.

Az individualizmus következményei érdekesen nyilvánulnak a foglalkozások terén is. A legújabb időkig, ha az arisztokrata kedvtelésből vagy kényszerből foglalkozott valamivel, akkor a csekélyebb számú egyházi pályától eltekintve vagy politikus, vagy katona volt. Ezenfelül szabad idejében lovas vagy vadász. S ma is, midőn ezen a téren az arisztokrácia már nagyon polgárisodott, azt tapasztaljuk, hogy igazán érvényesülni csak azokon a pályákon tud, amelyeken az egyéniség leginkább kiélheti magát. Ahol tehát az egyéni kezdeményezés és a valami iránti érdeklődés lényeges alkotó elem.

Feltétlenül vannak arisztokratikus és nem arisztokratikus foglalkozások. Csak az etikai elvektől eltekintve, ezek egyáltalán nincsenek valamely specieshez kötve. A zsákhordás például nem azért nem arisztokratikus foglalkozás, mert egy grófra vagy báróra nézve lealacsonyító, ha ő zsákot hord, hanem azért, mert a zsákhordó az egyéni kezdeményező munkának csak a legmini-

málibb részét végzi. Egyénisége úgyszólván nem is létezik és munkája által individuuma beleolvad egy kollektív közösségbe, melynek létrehozásában ugyan segédkezett, de melyhez mégis igen kevés köze van. Viszont a zsákhordóval szemben nem állíthatjuk azt, hogy csak a vele összeköttetésben lévő mérnök munkája, ki azon házat építi, melyhez az illető hordár a zsák cementet vagy homokot hordja, arisztokratikus. A mérnöki foglalkozás bizonyára arisztokratikus dolog, mert az egyéniségen alapszik, de nem kizárólag. Nemcsak a szellemi, a kézi munka is lehet arisztokratikus. A legnyomorultabb kínai kuli, ki saját kezével sárból építi kunyhóját, arisztokratikusabb munkát végez, mint a fehér zsákhordó, mert tevékenységében több egyéni alkotó és igazgató erő van, mint a már többször idézett zsákhordóéban. Marxista mentalitással ezt természetesen nem lehet felfogni, de fejtegetéseink nem is e felfogásnak szólnak. E különbséget még a modern nagykapitalisták is felfedezték. Ford volt közülük az első, ki ezt észrevette és a hiányt azzal próbálta áthidalni, hogy a munkást az üzem részvényesévé tette. Bár a munkás helyzete ezáltal még nem vált sokkal egyénibb színezetűvé, de mindenesetre megszűnt teljesen egyéniség nélküli proletár jellege. Azáltal, hogy a munkás a gyár sorsában a pusztá megélhetően túl is érdekelve van, bizonyos tere nyílik az egyéniség kialakulásának és fejlődésének. Foglalkozása tehát arisztokratikusabbá vált ezáltal, mind a munka

effektív, mind teljesítményének kvalitatív értéke emelkedett.*)

Az individualista hajlam természetesen minden tέρre s így a szórakozásokra és a sportra is kihat. Napjainkban is azt tapasztalhatjuk, hogy van jó arisztokrata atléta, vívó, úszó, stb., de nincs kiváló arisztokrata futballista, vagy rugby-játékos. A futball kollektív sport, hol az egyes emberek akciója beléolvad a csapat játéktudásába és az egyéniség kifejtése majdnem pusztán a góllövésre korlátozódik, amely az arisztokrata individuumot nem elégíti ki. Bizonyos, hogy a futballnak sok arisztokrata rajongója van, de ezek a rajongásnál is maradnak, bármilyen kitűnő sportemberek is legyenek különben. A játék felfogása és technikája annyira eltér velükszületett atavisztikus hajlamaiktól, hogy képtelenek az átlagnál jobb eredményt elérni. A csapatsportokban csak ott képes az arisztokrata kiválóbbat produkálni, hol a csapatok keretén belül mégis bizonyos egyéni megnyilatkozásokra is alkalom nyílik. A lovaspólónál a lovas a lovon „uralkodik“ és a hoki és a kriket szabályai kevésbé kollektív jellegűek. A lovaglás és a vadászat sem azért arisztokratikus sportok, mert többnyire arisztokraták üzik őket, vagy mert különösebb anyagi áldozatokat követelnek. A vagyoni korlátok már rég ledőltek, sőt nagy mértékben eltolódtak a középosztály javára. Mindez a társadalmi rétegek közt megnyilvánuló különbségben keresendő. Az

*) Európában többek között a cseh Bata és a francia Citroen próbálkozott hasonló módszerrel berendezkedni.

arisztokrata izoláltságnál fogva szórakozásaiban is az egyenrangú lehetőségeket keresi s ha ezt nem tudja teljes mértékben megtalálni, akkor a sportban is nemcsak *győzni*, hanem *legyőzni* is akar. S így még kedvtelésein belül is vannak disztinkciók. A futtatás már bizonyos értelemben véve modern sport, hol csak a győzelem a fontos. A falkavadászatnál ellenben az, hogy az illető végiglovagolja a távot és átkerüljön az akadályokon, idő és sebesség mellékes. A lovaglásnál a ló és a lovas egyenrangú felek, kik egy bizonyos mértékig mindig *mérkőznek* egymással és a jó lovas *rákényszeríti* akarát az állatra, amely *engedelmeskedik*. A futballnál a half a centercsatárhoz passzolja a labdát s ha az jól lő, akkor az a *csapat* győz, amelyben a gólt X. Y. rúgta. Ha nincs meg az egyenlő eshetőség, akkor az arisztokrata igyekszik azt lehetőleg minél jobban megteremteni. Hiszen a mai európai vadászatok igazán nem mondhatók a vad szempontjából veszélyeseknek s így a küzdő felek itt nem állanak egyenlő eshetőségekkel egymással szemben. De éppen ezért elképzelhetetlen, hogy egy arisztokrata nyúllesre járjon és a mitsemsejtő állatot jóformán lemészárolja. Az arisztokrata-kocavadász nemlétező fogalom.

Ugyancsak az individualizmushói folyik, hogy az arisztokratában sokkal kisebb az osztályöntudat, mint a proletárban, vagy bármely más társadalmi rétegben. Az osztályöntudat nála csak nagyon halvány, mindenesetre több, mint a múltban volt, de ezzel még nem mondtunk semmit, mert

hiszen ma sem sok és ez is inkább csak a közös veszedelem által kiváltott egymásrautaltságnak az érzése. Az arisztokrata ugyan mindig büszke a maga arisztokratikus származására, önhitt, adott esetben gőgös is. Az osztályöntudat az arisztokratánál minimális. Erre egyénisége folytán nincs is szüksége. A kollektivitásnak külső és megnyugtató bizonyítéka. Én proletár vagy polgár vagyok és büszkén vallom magam proletárnak vagy polgárnak, mert a többiek: főleg a többség is az. A többiekhez hasonló hibáim vannak s így nem kell emiatt külön szégyelnem magam. S ami talán a legfontosabb: az én társadalmi rétegeből származott ez és ez a nagy élő vagy halott egyéniség, tehát ő az enyém és én is az övé vagyok. (Amellett természetesen nem veszik észre, hogy a közülük származó egyén már rég nem tartozik közéjük. Lenin és Sztálin sem proletárok többé és sok esetben arisztokratikusabban a született arisztokratánál.) Ezzel szemben az arisztokrata egyéniség és semmi más. Minél magasabbrendű valamely arisztokrácia, annál kevesebb osztályöntudattal rendelkezik. Természetesen más dolog az összetartás és más az osztályöntudat. A gazdasági és politikai támadások következtében az arisztokrácia ma nemzetközileg is összetartóbb, mint régen volt, de osztályöntudata csak nagyon keveset emelkedett.

A közvélemény túlnyomó többsége, valamint a szigorú nemzeti alapon álló társadalomtudósok és politikusok a marxizmus és a proletariátus egyik legfőbb bűnének a nemzetköziséget tekintik. Kétség sem fér hozzá, azon pusztán ténymegállapítás, hogy a proletariátus egyik alapvető vonása a nemzetköziség, helyes következtetésen alapul. Annál is inkább, mert e körülményt a szervezett proletariátus sehol a világon nem tagadja s maga a tudományos marxizmus is mind elméletileg, mind gyakorlatilag igyekszik hangoztatni és lehetőleg megvalósítani az *ubi bene, ibi patria* jelszóból származó követelményeket. Nem feladatunk, hogy e felfogás etikai vagy bármilyen más szempont szerint való elbírálásával kísérletezzünk, mégis rá kívánunk mutatni néhány oly körülményre, melyek alkalmasak arra, hogy a társadalmi problémák egyes területeit új megvilágításba helyezzék.

A szigorú nemzeti alapon álló, úgynevezett „jobboldali“ szociológusok és bírálók legalább is egy szempontból nagyon helytelenül cselekszenek, ha a marxizmussal kapcsolatban az általuk defetizmusnak bélyegzett nemzetköziséget csak a szervezett vagy szervezetlen munkásságra alkalmazzák. E bírálók kivétel nélkül megfelelnek arról, hogy a szigorúan nemzetinek tartott és általában „jobboldali“ születésű arisztokrácia alapján véve éppen olyan nemzetközi, mint a proletariátus, sőt az internacionalizmus tekinte-

tében a proletariátust jóval megelőzte, mert már akkor igen erősen nemzetközi jellemvonásokat mutatott, midőn a proletariátus, mint rend, többé-kevésbé még csaknem kizárólag nemzeti alapon állott. Sőt továbbmenve, az arisztokrácia nemzetköziségének indítékai majdnem mindenben azonosak a marxista proletariátus internacionalizmusának eredőivel. Különbség e téren alig van. A végletek, mint mindenütt, itt is találkoznak. Természetesen még sem lehet a két társadalmi réteget teljesen egyező szempont szerint és azonos mértékkel elbírálni, mert hasonlóság csak a főbb vonásokban van és ezért mindenesetre fontos különbségek is fennállanak.

Először is nem szabad elfelejtenünk, hogy a születési arisztokrácia, minden más társadalmi rétegnél hatalmasabb mértékben rendelkezik a nemzetköziség tárgyi alapjaival. Európai értelemben vett, fajilag egységes és homogén arisztokrácia ma már egy kultúrállamban sincs. Az egyetlen kivétel talán Japán, de itt ugyanakkor más különleges szempontok is szerepet játszanak. Japán kétségtelenül nagymúltú és ősi arisztokráciával bír, de viszont nem ismerjük kellőleg az idegen fajokkal való keveredés fokát. Bár erre vonatkozólag nem állnak adatok rendelkezésemre, azért legalább is a rokon fajokkal való keveredés mégis feltehető, sőt nagyon valószínű. Azonban ellenkező esetben is, bármilyen ősi is a japán kultúra és arisztokrácia, az európai történelem szempontjából ez az ország mindössze csak hetven éve játszik intenzívebb szerepet s így bármennyire is

emelkedett azóta, európai értelemben mégis csak pályájának kezdetén áll. Hogy pedig e hetven év alatt például az európai fajokkal való keveredés meglehetősen beható volt, az nem szorul bővebb bizonyítékra. Bizonyos azonban, hogy mindezek mellett abszolút értelemben nem beszélhetünk az arisztokrácia nemzetközi voltáról. Így értelmezve, nézetünk szerint, ezt a proletariátusról sem lehet állítani, bármennyire is hangsúlyozzák e körülményt az ortodox marxizmus fanatikus hívei. Mindenesetre a proletariátusnál határozottan indokoltabbak az ily feltevések, de abszolút érvényükkel a tények bizonyos vonatkozásban mégis csak szemben állanak. Az arisztokráciáról sem állítjuk azt, hogy feltétlenül nemzetközi, vagy pláne azt, hogy minden körülmények között nemzetellenes; ez túlságosan egyoldalú és kizárólag marxista szellemű megállapítás volna. De igenis állítjuk, hogy a születési arisztokrácia mindenütt erősen nemzetközi vonásokat mutat és internacionalizmusának eredőit a proletariátusával majdnem teljesen hasonlóan osztályönzésből, vagyis osztályharci alaptól származnak. E körülményt napjainkig csak nagyon kevés szociológus vette észre és ha észre is vette, oly ferde megvilágításba helyezte, mely a tényeknek egyáltalán nem felel meg. A marxista társadalomtudósok mindig csak a kapitalizmus és az uralkodó rétegek kizsákmányoló politikájáról beszélnek anélkül, hogy a kizsákmányolás tényét a társadalmi rétegen belül mélyebben elemeznék, ők mindig csak a kizsákmányolásnak a proletariátusra gyakorolt kedve-

zótlen hatását látják és a kizsákmányolás elleni küzdelmet akarják megszervezni. Ez lehet ugyan igen tiszteletreméltó álláspont, — de ha a dolgokat nem politikailag szemléljük, mint ahogyan a marxista, vagy kimondottan jobboldali szociológusok sajnos majdnem kivétel nélkül teszik, hanem a kérdések becsületes feltárására és lehető megoldására törekszünk, — akkor igen súlyos hiba, mert a problémát teljesen egyoldalúan világítja meg. A marxista tudósok az osztályönzés megállapításával elintézettnek vélik a dolgot és ezen való erkölcsi felháborodásukban nem is elemzik tovább a kérdést. Végül pedig ugyanezen kutatók csak a legritkább esetben választják külön az úgynevezett kizsákmányoló rétegeket és kapitalista vagy burzsuj megjelöléssel egy kalap alá vonják a középosztályt, az arisztokráciát és ez osztályok valamennyi árnyalatát. A marxizmus felfedezi ugyan a fentről kiinduló osztályharcot, de ezt nagyon felületesen kezeli és inkább csak megsejteti akkor, midőn ennek megnyilvánulásait általában a kizsákmányoló jelzővel illeti. Pedig sokkal helyesebb e tüneményt nemcsak észrevenni, de nyíltan meg is vizsgálni. Abban, hogy a fentről kiinduló osztályharcnak is az osztályönzés a legfőbb alapja, minden bizonnyal igaza van a marxizmusnak. De ezzel még nincs elintézve a kérdés. A tünemény mélyebb elemzést igényel.

Ugyanilyen súlyos hibába esnek az úgynevezett jobboldali társadalomtudósok, kik a kérdést természetesen ismét csak a túlsó oldalról világítják meg és a tényeket lehetőleg mégjobban elfer-

dítik. E kutatók az uralkodó társadalmi osztályoktól kiinduló osztályharcot vagy egyáltalán észre sem veszik, vagy egyszerűen ártatlan és kényszerű védekezésnek tüntetik fel. Ebből kifolyólag a fenti társadalmi rétegek nemzeti jellegében még csak kételkedni sem mernek és a nemzetközi jelzõt a zsidóság kivételével, kizárólag a proletariátusra alkalmazzák. A tények azonban ennek a felfogásnak is sok mindenben ellenkezőjét bizonyítják.

Mint mondtuk, európai értelemben vett arisztokrácia, mely állami hovatartozásán belül fajilag egységes volna, egyáltalán nincs. Abszolút értelemben véve, ez bizonyára igaz, de azért ez elgondolást mégis inkább csak a küzdelem hevében fogamzott s így politikai motívumoktól befolyásolt véleménynek tartjuk, akárcsak ellenlábását a különböző árja-elméleteket. Százalékos tiszta faj bizonyára nincs Európában, de mégis számtalan olyan nemzet van, mely bizonyos származási és faji tulajdonságokat túlnyomó többségben megörzött. *A különböző nemzetek születési arisztokráciája, mindig nagyobb százalékban keveredett idegen fajokkal, mint amilyen arányszámban nemzetének többi rétegei keveredtek.* E tüneményt csaknem szabályként állíthatjuk fel s az etnikai eredet eme sokféleségével a nemzetköziség tárgyi alapjai máris adva vannak. Természetesen ez még nem döntő fontosságú ok, de mindenesetre igen lényeges és oly tényező, mely bizonyos mértékig enyhíti a másik fő eredő, az osztályönzés etikai alsóbbrendűségét.

A kérdés már most az, hogy miben áll ez a nemzetköziség? Mik a rávalló vonások?

Az osztályharc tünete, melynek — ha talán némileg más módon is, — az arisztokrácia is éppen annyira hatása alatt áll, mint a proletariátus. Az ebből folyó közös osztályérdek, mely a legtöbb esetben a nemzetköziség konkrét megnyilvánulása s mint ilyen szintén teljesen azonos a proletariátussal. A különböző arisztokráciák között mutatkozó szellemi azonosság és végül a születési arisztokrácia asszimilációs képessége. Ez utóbbi abban nyilvánul meg, hogy az arisztokrata új környezetbe, de hasonló körülmények közé helyezve, a legtöbb esetben igen hamar alkalmazkodik új hazájának viszonyaihoz, gondolkodásmódjához és ami talán a legfontosabb, érdekeihez is. E ponton az arisztokrácia a proletariátussal teljesen közös vonással bír, de az utolsó előtti, a szellemi azonosság, a proletariátusból hiányzik és ez az, ami az arisztokráciát tőle a nemzetköziség terén lényegesen megkülönbözteti. Viszont ez a körülmény még nem hat mérséklőleg a nemzetköziség intenzitására, sőt egészen ellenkezően még csak növeli azt úgy, hogy mondhatjuk, hogy a születési arisztokrácia még sokkal nemzetközibb a proletariátusnál is. Bármennyire is tiltakozzanak ez állítás elleni mégis úgy véljük, hogy a fenti ítélettel nem járunk túlságosan messze az igazságtól. Hogy a születési arisztokrácia nemzetközisége a proletariátusénál több motívumból tevődik össze, már maga az a tény is jogosulttá teszi a

fenti következtetést, de ha a kérdések mélyére hatolunk, akkor az is nyilvánvalóan kitűnik, hogy a proletariátus fizikai helyzeténél fogva, bizonyos mértékig belékényszerítődött a nemzetköziségbe, de ezen kényszeren túl, már nagyon is nemzeti. Az arisztokráciánál e kényszer, az ellene folytatott küzdelem következtében némileg szintén fennforog és az, az általa is kíméletlenül folytatott osztályharcban nyilvánul. Bárhogyan is vélekedjünk e harc jogosultságáról, kétségtelen, hogy ez mindkét társadalmi rétegnél csak egv, a helyzetből adódó szükségszerűség, egy fizikai momentum, melynek hatása egyik osztálynál sem terjed azon a körön túl, melyet a tünemény a maga természeténél fogva kivált és kijelöl. A proletariátusnál a nemzetköziség tárgyi alapjai, sőt bizonyos vonatkozásokban hatásai is ezzel nagyjában kimerültek, a születési arisztokráciánál azonban itt van még a másik két fő motívum: a szellemi azonosság és az asszimilációs képesség, melyek közül a szellemi azonosság a proletariátusból teljesen hiányzik. E két utóbbi motívum tehát nem fizikai, hanem spirituális eredetű valami, amely megfelel az arisztokrácia azon magasabbrendűségének, melyről az előbbieken szó volt. S midőn e tünemény a meglévő azonosságok ellenére is az arisztokrácia nemzetköziségét a proletariátus fölé emeli, ugyanakkor azt is nyilvánvalóan megvilágítja, hogy e társadalmi réteg a proletariátusnál nemzetközibbnek mondható, mert nála e téren a fizikaiakon túl saját magából kitermelt szellemi

motívumok is közrejátszanak.*) Viszont igazat adunk a marxizmusnak abban, hogy az osztályharc itt is a legfontosabb és az arisztokrácia különböző megnyilvánulásaiiban elsőrendű és döntő fontosságú szerepet játszik. Mint ilyen tehát nemzetközi voltának is alapja, de nem az egyedüli. Hogy e fizikai motívum mellett a másik két szel lemit nem igen szokták észrevenni, az nagyjában annak tulajdonítható, hogy azok csak mélyebb elemzés mellett kerülnek felszínre. Erre pedig sem a marxista, sem a jobboldali kutatók nem igen voltak hajlandók.

Az olvasónak bizonyára feltűnt, hogy az előbbieken mindig csak a proletariátus és az arisztokrácia nemzetköziségéről beszéltünk és egyszer sem említettük a középosztályt. A társadalmi rétegek közül a középosztály a legkevésbé nemzetközi és a leginkább rendelkezik azon tulajdonságokkal, melyeket általában a nemzeti jelzővel szoktak illetni. E körülményt még közelebről is megvizsgáljuk majd, de előbb szükségesnek mutatkozik, hogy a proletariátus és az arisztokrácia nemzetközi voltaival még behatóbban foglalkozunk.

Hogy az arisztokrácia éppen olyan osztályharc alapon áll, mint a proletariátus, ez nem szorul bővebb bizonyítékra. Ez már a klasszikus társadalomtudósok által is többé-kevésbé elismertett. Ahogyan az osztályharc a proletariátusnál egy szűkén határolt érdekkört teremt, mely leg-

*) A proletariátus asszimilációs képességének más jelentősége van s erre még a továbbiak során visszatérünk.

főbb törekvésének a hatalom megszerzését és az életnívó és standard emelését tekinti, ugyanúgy az arisztokráciánál, a támadók ellen folytatott küzdelem szintén egy különös érdekkört hoz létre, melynek alapmotívuma a hatalom és az életstandard megtartása. A küzdelem intenzitása teljesen egyforma, legfeljebb az eszközökben és a módokban van itt-ott különbség, de pillanatnyilag számunkra az a fontos, hogy a tünemény révén e társadalmi réteg önzése, egyben a nemzetköziség jellemvonásává is átalakul. Ez mindig így is volt, csak nem igen vették észre. Ugyanis egészen napjainkig (de még talán ma is), mindig több baloldali társadalomtudós volt, mint jobboldali s ezek számára kényelmesebb volt, ha az osztályönzés és egoizmus bűnét vágták a vezető társadalmi rétegek szemébe és a nemzetköziség magasztos ideáját, az általuk kizárólagos előnyben részesített társadalmi réteg, a proletariátus számára sajátították ki. A valóságban azonban e tulajdonság mindkét szélső osztálynak egyforma erénye és hibája. Mert hiszen mindig minden attól függ, hogy a különböző eszméket hogyan alkalmazzák. Miként a proletariátusnál, úgy az arisztokráciánál is a nemzetköziség, a múltban nagyon sokszor súlyos bűn volt, de volt és lehet a jövőben erény is.

Az arisztokratákat egyénileg és az arisztokráciát kollektíven is a történelem folyamán már számtalanszor illették a hazaárulás vádjával, midőn valamilyen külhatalommal szövetkeztek azért, hogy annak segítségével hazájukban vala-

milyen politikai mozgalmat vagy forradalmat le-
 verjenek. A francia forradalom emigránsai, kik a
 köztársaság ellen koalíciót igyekeztek létrehozni,
 a forradalmi Franciaország szemében hazaárulók
 voltak. Párisban is a hazaárulás, a nemzet ellen
 elkövetett bűncselekmények, vagy legalább is e
 jelszó leple alatt küldték az arisztokraták ezreit
 a nyaktiló alá, ha igazságtalanul is, de — s ezt
 nem vonhatjuk kétségbe — nagyon sok esetben
 lelkiismeretes meggyőződésből. Ugyanakkor pe-
 dig az emigrált arisztokraták ugyanilyen tiszta lel-
 kiismerettel szövetkeztek külföldön hazájuk el-
 len. Hasonlóan megisméltődött mindez a szovjet
 forradalomkor és megtörtént mindenütt, ahol
 arisztokrácia és szociális jellegű forradalmak vol-
 tak.

Az arisztokrácia nemzetközisége még annak
 is tulajdonítható, hogy a születési arisztokráciá-
 nak csak egy kis csoportja értette meg és fogta
 fel a nemzet kollektív fogalmát úgy, ahogyan e
 fogalmat kezdetben a racionalisták megalkották
 és ahogyan azt a francia forradalom konkrети-
 zálta. E fogalmat csak egy kisebb, az arisztokrá-
 ciának is csak egy élcsoportja fogta fel, nagyobb
 tömegei azonban még napjainkig is érzéketlenek
 maradtak iránta.*) Talán egyedül Angliát kivéve,
 a francia forradalomig az arisztokrácia mindenütt
 a nemzettől elszigetelten fejlődött, külön önálló

*) A nacionalizmus századának kezdetén ehhez a cso-
 porthoz tartoztak nálunk a magyar reformkorszak ariszto-
 kratái: Széchenyi, Wesselényi, Eötvös, Teleki stb., valamint
 általában az a generáció, melyet Szekfü első liberális nemze-
 déknek nevez, bár Szekfü szerint itt Széchenyi kivétel.

életet élt, majdnem állam volt az államban. Magyarországon egy-két évszázaddal, máshol is néhány évtizeddel megelőzte a fejlődésben nemzetét. Így a különböző nemzeti arisztokráciák azonos érdekeinél fogva egy, bár külsőleg csak lazán összefüggő, de belsőleg annál egységesebb viszonyban levő nemzetközi egységet alkottak. A francia forradalom előtt, midőn modern értelemben a nemzet-fogalom még nem létezett és szerepét a dinasztikus elv töltötte be, a nemzetközi egység csak a dinasztikus elvben nyilvánult meg, de egyébként élesen szembeállíthatta egymással a különböző nemzeti arisztokráciákat. Midőn a forradalom kitörésével az élcsoporthoz ellen nyílt támadás indul, a fenyegető veszély hatása alatt nemzetközi szövetséget hoznak létre, melynek látható eredménye a franciaellenes európai koalíció volt. Az arisztokráciák e közösségérett módosult formában napjainkig is fennáll. Az átalakulás szükségszerűen következett be, mert hiszen a francia forradalom hatása még az arisztokrácia körében is túlnagy volt. Ha a nemzetivé való átalakulás sikerült is, de megmaradt az összetartozás és olykor a különállóság érzése, mely adott esetben mindig azonnal akcióba lép. Ez érzés körülbelül ahhoz hasonló, mint mikor az ember idegenben egy honfitársával találkozik.

A magyar reformkorszak arisztokratáitól a nemzeti érzés tisztaságát meg a legvadabb gyűlölet sem képes elvitatni s mégis ez arisztokraták tekintélyes része nem követte a nemzetet 48-ban, mert „másként“ érzett, „másként“ látott és nem

tudta magát mindenben egynek érezni nemzetével. Pedig ha forradalom is volt 48, de másrészt bizonyos, hogy éppen úgy nevezhető szabadságharcnak is.

Ez a szemlélet azonban már némileg hozzátartozik azon szellemi azonossághoz, mely a különböző arisztokrata társadalmak közt fennáll s melyben az arisztokrácia nemzetköziségének egyik fő motívumát jelöltük meg, hozzátéve azt, hogy e vonás a középosztálynál csak igen enyhén jelentkezik, míg a proletárból csaknem teljesen hiányzik. A szellemi azonosság az arisztokráciának sajátos közös vonása. A kérdés most az, hogy ezen szellemi azonosságot, miként értelmezzük, mert nyilvánvaló, hogy az osztályérdekekből eredő közös kapcsolatok mellett, az arisztokráciák pusztán emberi mivoltukból eredő oly vonásokkal is rendelkeznek, melyekkel mind a középosztály, mind a proletártársadalom is bír. Ez bizonyos, de amellet találhatunk oly más vonásokat is, melyek megnyilvánulásait a többi társadalmi rétegeknél hiába keresnők. Szabályt itt nem lehet felállítani, de aki egy kissé a kérdések mélyére hatol, bizonyára felfedezi e különbséget. Gondoljunk csak arra, hogy a különböző arisztokrata társadalmak, függetlenül az egymáshoz fűző rokoni köteléktől, mily szoros kapcsolatokban vannak egymással és hogy érintkezésükben mennyire eltűnik és nivellálódik az a különbség, mely a különböző faji és kulturális jellemvonások miatt minden bizonnyal közöttük is fennáll. Ez alól, egy bizonyos mértékig, csak az angol és a francia

arisztokrácia kivétel. E két nemzet arisztokráciája áll a legmagasabb fejlődési fokon s ez a fejlettség természetesen mégis némi távolságot von közte és a többi arisztokráciák közé. Másrészt e körülményt magyarázza a mérhetetlen francia sovinizmus és az általános angol splendid isolation, mely hajlamos arra, hogy a más fajtában egy kissé mindig barbárt lásson. A közös osztályérdek nem az egyetlen és semmiesetre sem a döntő ok.

Az arisztokrata saját társadalmi körében, ami számára mindig és mindenütt egyet jelent a megszokott körülményekkel és életfeltételekkel, mindenütt a világ legtávolibb pontján is az első perctől kezdve „otthon“ érzi magát, szemben a proletárral és a polgárral, kik hasonló környezetben, de más országban mindig idegenek maradnak. (Az asszimiláció egészen más kérdés, melyre majd rátérünk.) Ez az „otthon“ való érzés, mely — miként mondtuk — spirituális eredetű és a különböző arisztokráciák közt levő szellemi azonosságból fakad, teljesen hiányzik a proletárból és a polgárból s mint ilyen, egyik legnyomósabb bizonyítéka az arisztokrácia nemzetköziségének. Bármely proletár vagy polgár, aki megfelel ezen társadalmi osztályok az előbbieken meghatározott fogalmának, ha külföldre kerül, ott mindaddig, míg az asszimilációs folyamat meg nem kezdődik (s itt megint csak a proletárról van szó), az új viszonyok között tökéletesen idegen lesz, hangsúlyozzuk, még akkor is, ha különben a neki odahaza megfelelő környezetbe került, tehát vele

egyenlő műveltségi fokon és életstandardon levő proletárok vagy polgárok közé. Ez kivétel nélkül így van, akár keletről nyugatra, akár nyugatról keletre történő helyváltoztatásról van szó. E vonatkozásban tehát a proletár nem nemzetközi és e jellemvonás csak abban jelentkezik majd, hogy az arisztokrátiához hasonlóan, nála is nagyon hamar megindul az asszimilációs folyamat. A polgár a nemzetköziség fogalmától a legtávolabb áll, legfeljebb nemzedékek múlva alkalmazkodik benne a környezetéhez, egyébként azonban attól éppen olyan távol lesz, mint amilyen távol az első percben volt. Másrészt az egyes társadalmi rétegek közt lévő különbség ezen a téren abban is nyilvánul, hogy míg a proletariátust és a polgárságot a közös osztályérdekek csak pillanatnyi szövetségbe tudja összekovácsolni és különös érdekeik még a szövetség tartama alatt is zavarólag fognak hatni viszonyukra, addig az arisztokráciánál ez a szövetség, ha létrejön, mindig többé-kevésbé egységes lesz. Az osztályérdekek az arisztokráciát a proletariátushoz hasonlóan tömörülésre kényszeríthetik, sőt szét is választhatják, ez a mindenkori körülményektől és céloktól függ, de az osztályérdekeken túl van közöttük egy oly mindenkori belső kapcsolat, mely mindig megmarad és a semlegesség vagy az azonos osztályérdekek megszűnése esetén sem állítja őket könnyörtelenül egymással szembe, hanem egészen ellenkezően az összetartozás és az azonosság érzését váltja ki.

A nemzetköziség kérdésével kapcsolatban

még foglalkoznunk kell az arisztokrácia asszimilációs képességével is. E tünemény révén az arisztokrácia újból hasonlít a proletariátushoz, de másrészt messze felülmúlja azt. A polgár ismét önálló valami, mert a legkisebb asszimilációs képességgel bír. Mindenesetre e kérdés vizsgálatánál különbség teendő az asszimilációs képesség és az előbbieken tárgyalt szellemi azonosság és az úgynevezett „otthon“-érzet között. A szellemi azonosság és az asszimiláció etimológiai értelmének megfelelően, a változott helyzethez és környezethez való tartós alkalmazkodást, a majdnem teljes átalakulást, a hasonlóvá válást, a közösség érzetének tökéletes felébredését és állandósulását jelenti. E tulajdonságokkal legtökéletesebben az arisztokrata rendelkezik. Mindez megvan, bár túlnyomóan más érdekkörből kifolyólag a proletárban is, de teljesen hiányzik a polgárból. Ismeretes, hogy az idők folyamán házasság és más körülmények révén mennyi arisztokrata család került idegenbe, etnikai hazájával sokszor ellenséges viszonyban lévő állam fennhatósága alá és ott nemcsak teljesen alkalmazkodott új hazája környezetéhez és gondolatvilágához, de nagyon sok esetben vezetőszerphez is jutott és másod-, harmad-, de sokszor már elsősíziglen is tevékenyen részt vett egy esetleges, a volt hazája ellen irányuló küzdelemben. És amellet a legtöbb esetben nem mondhatjuk, hogy pusztán anyagi érdekektől vezetve. Szóval valóban asszimilálódtak új hazájukhoz. Tökéletesen nemzetiséget cseréltek úgyanyira, hogy a régiből legtöbb esetben csak

az idegen hangzású név maradt meg. Kérdem, melyik társadalmi rétegnél észlelhetünk ily fokú átalakulási képességet és nem a nemzetköziség egyik leghatározottabb vonása-e?*) Ez az asszimilációs képesség odáig fejlődhetett, hogy egyes államokban teljesen idegen származású arisztokrácia jutott döntő vezetős szerephez, mindenesetre azon körülménytől is támogatva, hogy a beszivárgott elem az őslakóknál magasabb kultúrnívót képviselt. Ez volt például a helyzet a világháború előtti Oroszországban, hol a politikai vezetés már a XIX. századtól kezdve majdnem kizárólag a német származású balti arisztokrácia kezében volt s a legtöbb, az orosz történelemben valóban jelentős szerepet játszó államférfi ezen társadalmi csoporthoz tartozott (Nesselrode, Benckendorf, Lieven, Witte stb.). Ugyanígy ismeretes, hogy a magyar arisztokráciában mennyi idegen elem van s mégis nemzeti szempontból csak kevésről mondhatjuk, hogy nem alkalmazkodott a nemzeti törekvések általános kereteihez. Ez asszimilációs képesség például Windischgraetz herceg esetében oly tökéletesen nyilvánult, hogy az egyik legnagyobb magyargyűlölő leszármazottja képes volt magyar hazafias cél érdekében frankot hamisítani. Mert bárhogyan is vélekedjünk különben a nem is annyira tragikus, mint inkább tragiko-

*) Másrészt itt ismét nagy különbség van az arisztokrata, polgár és proletár között, ami az előbbieken kifejtett egyéniségelméletből természetszerűleg folyik. Névváltoztatásra csak azért, hogy nemzetiebbnek tűnjék, az arisztokrata sohasem volna kapható, mert ehhez túlságosan sok egyéniséggel rendelkezik.

mikus frank-ügyről, nem vonhatjuk kétségbe, hogy az értelmi szerzőket, habár ködös, de hazafias elképzelések vezették.

S ez ismét összefüggésben van a haza és a nemzet fogalmával. Az arisztokrácia e fogalmakat a XIX. század közepéig nem értette meg úgy, mint ahogyan azok értelmezésüket abban az időben már minden bizonnal megkívánták.*) Mindezt a haza és a nemzet az arisztokrácia számára egyet jelentett a dinasztiaival, melyet egyedül kellett és egyedül volt érdemes szolgálnia. Ezt szolgálták önérdékből, de amellettt éppen úgy meggyőződésből is. A nemzet és az állam kollektív fogalma csak ezután következett. XIV. Lajos híres kijelentése: „Az állam én vagyok“, csak a későbbi demokratikus világot botránkoztatta meg, de akkor nemcsak a korszellemnek felelt meg, de az arisztokrácia minden bizonnal és a nemzet legnagyobb része is, teljes mértékben elfogadta vezérelv gyanánt. Mindebből pedig következett, hogy szükség esetén elsősorban az uralkodót és a dinasztia érdekeit védelmezték, esetlegesen a nemzet érdekeivel szemben is s ez kiterjedhetett a külfölddel való szövetkezésre is. Mind olyan dolgok, melyek a XIX. század közepéig napirenden voltak (osztrák-országi szövetség 48-ban) s melyek ma a hazatérés főbenjáró bü-

*) A magyar arisztokrácia egy része itt mindenesetre örömdetes kivétel, mert nálunk az arisztokrácia a legrégebb időtől fogva egynek érezte magát a nemzettel és mindig kész volt a nemzeti törekvések megvédésére. Igaz, hogy csak a kisebb része és ez is a legtöbb esetben csak akkor, ha külső ellenségről volt szó, de a kivétel azért még így is örömdetes.

nének számítanak. S kétségtelen, hogy mindezen akciókban mindig az arisztokráciáé volt a vezető szerep. Másrészt a dinasztikus elv mellett a függetlenség törekvése is számottevő. Az ily módon értelmezett egyéniségérzés az arisztokráciában még a hűbérrendszer idején alakult ki és eredete elvész a középkor Artus királyról szóló legendáiban. Ez egyéniségérzés abban nyilvánult, hogy még a dinasztikus elvnek sem vetették magukat föltétlenül alá. Ahogyan hűtlenséget követhettek el a dinasztival szemben, ugyanúgy a dinasztia is hűtlen lehetett hozzájuk. Ilyenkor hazát cserélni megengedett dolog volt és az ellenfél is csak legfeljebb bosszúságot érzett, de semmi esetre sem oly felháborodást, mely a nacionalizmus korszaka óta az ily lépést mindig kísérte.

Ezen korszak előtt napirenden volt az, hogy ha az arisztokrácia tagjai otthon nem találtak boldogulásra, akkor szolgálataikat idegen hatalomnak, idegen uralkodónak ajánlották fel. így képviselte a holland származású Hugo Grotius a svéd Gustav Adolfot a francia udvarnál. így lett az olasz származású Pozzo di Borgo minden oroszok cárijának londoni nagykövete és így lett a francia származású Savoyai Jenőből, ki németül alig és csak nagyon rosszul beszélt, osztrák hadvezér és államférfi. És, hogy az arisztokráciában mennyire megmaradt az asszimilációs képesség még a nacionalizmus gondolatának fellépése után is, arra az újabbkori történelemben is számos példát találhatunk. Hiszen a berlini kongresszuson Franciaországot az angol Waddington képviselte és a vi-

lágháború kitörésekor a német birodalom pétervári nagykövete a francia származású Pourtalés gróf volt. Mindezt csak az asszimilációs képesség oly tökéletes fokával magyarázhatjuk, mellyel hasonló mértékben egyik más társadalmi réteg sem rendelkezik. A nemzetköziségnek egy spirituális eredetű megnyilvánulása ez, mely mintegy veleszületett tulajdonsága az arisztokráciának. Egy jellemvonás, mely — s ezt sietünk hozzátenni — egyformán lehet erény és súlyos hiba. Mert világos ugyan, hogy a gyors alkalmazkodási képesség a gerinctelenség veszélyével fenyeget, de másrészt csak nagyon kevés, a történelemben szereplő arisztokratát nevezhetünk köznapi értelemben hazaárulónak. Hogy mást ne említsünk, éppen Savoyai Jenő, ki saját hazája, Franciaország ellen vezetett hadjáratot, pusztán nacionalista szemüvegen keresztül nézve bizonyára hazaáruló volt, de azért tárgyilagos elbírálás mellett semmiestre sem nevezhető annak. Viszont ha ugyanakkor meggondoljuk, hogy a nacionalizmus eszméje már a XVIII. század elején kialakulóban volt és az arisztokrácia az asszimilációs képesség teljes megtartása mellett, csak a XIX. század közepén kezdett a dinasztikus elvről a nemzeti eszmére áttérni (Magyarország, miként mondtuk, itt egy bizonyos fokú előnyös kivétel), akkor e körülményben újabb kulcsát találhatjuk meg a francia forradalom arisztokrata gyűlöletének és azon hatalom elvesztési folyamatnak, mely az arisztokráciák számára a francia forradalommal mindennütt megkezdődött.

Az asszimilációs képességgel csak a társadalom két szélső osztálya, a proletariátus és az arisztokrácia rendelkezik s az a polgárból teljesen hiányzik. A végletek még abban is találkoznak, hogy bár a proletár alkalmazkodási képessége kisebb az arisztokrataénál, de ez nála is veleszületett tulajdonság. Itt is spirituális eredetű. Ám egészen másként. Az anyagi érdekek mindkét esetben fennállanak. Csakhogy a fiktív arisztokrata ezenfelül tökéletes világpolgár is, mely fogalom máris magában rejti a környezetváltozás lehetőségét és a kiválasztott környezethez való tökéletes alkalmazkodni tudást, akár több ízben is. A világpolgárság mivolta az egyéniség egy tökéletesebb fajtája. A fiktív proletár azonban éppen ellenkezően egyéniséghiány következtében rendelkezik asszimiláló képességgel. S e körülmény miatt hiányzik az alkalmazkodási képesség a polgárból. Ezért nemzetközi az arisztokrata és a proletár és ezért sohasem nemzetközi a polgár. A polgár a fejlődési fokon e két társadalmi réteg között áll. Már régen nem proletár, de még távolról sem arisztokrata. Egyénisége határozottan ki-fejlődött, de még nem érte el azt a fokot, melyen az arisztokratahoz hasonlóan világpolgár lehetne. Ő tehát a saját világában él, csak ebben bízik, ez elégíti ki és a másikat legfeljebb szemléli, esetleg utánozhatja is, de sohasem idomul annyira hozzá, hogy elveszítse nemzeti, önálló és bizonyos mértékben egyéni jellegét. Ha a polgár idegen környezetbe kerül, úgy továbbra is megmarad bensőleg azon nemzet tagjának, amelybe született s leg-

feljebb utódai, akik felemelkednek vagy lesüllyednek a proletár, vagy arisztokrata nivójára, asszimilálódnak teljesen új hazájukban. A polgár nem asszimilálódik és sohasem nemzetközi. Ezért például, ha Anckerschmidtet a középosztály képviselőjének tekintjük, akkor az Új Földesúr alap-gondolata teljesen téves, mert a középosztálybeli nem igen tudott volna ily átalakuláson keresztül-menni. Ezzel szemben a magyar arisztokrácia körében nagyon szépen észlelhetjük e társadalmi réteg átalakuló képességét. Hiszen számtalan oly magyar főrangú család van, mely tökéletesen idegen származású és amellet rövid idő alatt teljesen alkalmazkodott a magyar környezethez. Vagy gondoljunk például az amerikai kivándorlásokra. A kanadai francia települések bevándorlóinak túlnyomó többsége annakidején a polgári rétegből származott s ezek évszázadokon keresztül megőrizték nemzeti jellegüket. Kanadában és az Egyesült Államok déli részén még ma is vannak szintiszta francia vidékek. Viszont az U. S. A.-ba csak a múlt század vége felé indult meg nagyobb tömegben a kivándorlás akkor, midőn Európában már ki volt fejlődve a modern értelemben vett proletariátus. A kivándorlók legnagyobb része ezen társadalmi csoporthoz tartozott. S ha nem is azonnal, de az első, másod generációban valamennyien elvesztették nemzeti jellegüket és tökéletesen amerikai állampolgárokká alakultak át. Amerikával kapcsolatban számtalanszor találko-zunk magyar, lengyel, német, svéd stb. hangzású nevekkal, melyek viselői az amerikaizálódásban

odáig fejlődtek, hogy esetleg már azt sem tudják, hogy hajdani anyaországuk a világnak mely tájkán fekszik. Mind e jelenségek a fenti okfejtés nélkül bajosan volnának elképzelhetők.

IV.

Az arisztokratizmussal kapcsolatban még felvetődik a kérdés, hogy köznapi vagy tárgyi értelemben létezik-e arisztokratikus gőg? Itt természetesen ismét minden attól függ, hogy a problémát milyen szempontból vizsgáljuk. Az arisztokratikus gőg tárgyi jelenlétét senki sem tagadhatja, ugyanakkor azonban a leghatározottabban állítjuk, hogy „az arisztokrata“ sohasem lehet gőgös és nem is az. Amiből természetesen még távolról sem következik, hogy a különböző nemzeti arisztokráciák tagjaiban ne volna nagyon sok indokolatlan, ostoba s ezáltal kifelé sértően nyilvánuló gőg. Ez természetesen így van s miután ez részint általános emberi vonásokból származó jelenség, másrészt pedig nem lehet célunk, hogy e kérdéssel értékelőleg is foglalkozzunk, így ezt a továbbiakban nem is kívánjuk közelebbről érinteni.

Az arisztokrata, az előbbieken felállított fiktív típus, sohasem gőgös és a tényleges arisztokrata gőgje is csak a legritkább esetben pusztá osztálygőg (ez csak a legsóbbrendű típusoknál fordulhat elő), hanem egészen más eredetű, a belső érték és helyzet tudatának folyománya. Hogy e

vonás etikailag hasonlóan elítélendő, magától értetődő. Nem is erről van szó. Az arisztokrata mindig önhitt, de sohasem gőgös. Bármennyire lényegtelennek is tűnik ez a meghatározás, mégis nagy különbség van gőg és önhittség között. A gőg mindig indokolatlan beképzeltségből származik, legjobb esetben valaminek az erős túlbecsüléséből. Az önhittség a belső érték és jelentőség tudata. Ha ez a tudat tökéletesen megfelel a reális alapnak, akkor önbizalomnak nevezzük s ez egyetlen helyes megnyilvánulása. Ha e reális alapnak valaki túlnagy jelentőséget tulajdonít, akkor beszélhetünk önhittségről, mely nagyságának foka szerint lehet ugyan a gőghöz hasonlóan sértő is, mégis: sohasem gőg, mert azzal ellentétben mégis csak tényleges alapokon nyugszik, önbizalommal minden arisztokrata rendelkezik, ez nagyon sok esetben elfajulhat kisebb vagy nagyobb önhittségig, de a tárgyi alapot nélkülöző gőg (mint amilyen a pusztá osztálygőg), csak a legritkább esetben tartozik tulajdonságai közé. Ha figyelembe vesszük mindazt, amit az egyéniség és az arisztokratizmus viszonyáról mondtunk, akkor az önbizalom és az önérték ismerete tökéletesen érthető. Az arisztokrata, ki tökéletes egyéniség, ennek mindig tudatában van és ebből kifolyólag rendelkezik föltétien önbizalommal. Ha ezzel szembeállítjuk a polgár és a proletár egyéniségét és ha azt is meggondoljuk, hogy mindez emberileg mily könnyen túlbecsülhető, akkor mindez világosan állhat előttünk. Tagadhatatlan, hogy a gőg és a túlzott önhittség általában az arisztokrátá-

ciának jellemvonásai közé tartozik, mindössze mi ezt a legritkább esetben tartjuk pusztán osztálygőgnek, hanem általános emberi tulajdonságok mellett, a fenti motívumok folyományának. Bizonyítja mindezt az, hogy a polgár és a proletár csak igen ritkán önhitt, ellenben a proletár néha, a polgár pedig az arisztokratánál *mindig* hatványozottabb mértékben gőgös. A proletárnál az egyéniség hiánya az önhittség hiányát is megmagyarázza. Mivel pedig általában nálánál alsóbb társadalmi réteg nincs, így ily értelmű gőg nem is lehetséges, mindebből egy kollektív érzés, osztályöntudat lesz, mely mind származásában, mind megnyilvánulásában igen különbözik a gőgtől. A proletárnál az egyéniség hiánya az önhittség motívumainak megfelelően nyilvánul. Az arisztokrata, ha önhitt, mindenkivel szemben az lefelé, egyenrangúakkal és felfelé is. A polgár lefelé mindig gőgös lesz, egyenrangúakkal a legtöbb esetben, felfelé sohasem. Ez azonban még természetesen nem jelent szolgai alárendelést, ami például a proletárnál nagyon gyakran előfordul, ehhez a polgár már túlságosan egyéniség. A polgár nagyon sokszor bírálja és gyűlöli is az arisztokratát, de sohasem fog eszébe jutni, hogy saját belső értékének biztos tudatában lesznobozza. éppen azért, mert ezzel a biztos tudattal nem rendelkezik.

Ellenvetés gyanánt kétségtelenül felhozható az arisztokráciának a többi társadalmi rétegektől való elszigeteltsége, melyet általában a gőg legfőbb bizonyítékának tekintenek. Ebben határo-

zottan sok igazság van, de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ha az arisztokrácia mint kollektív jelenség valóban elszigetelt valami, de az arisztokrata, legalább is szellemileg sohasem szigetelődött el a többi társadalmi rétegektől. Túlságosan messzire vezetne tárgyunktól, ha vizsgálni kívánnók, hogy biológiai szempontból az arisztokrácia elszigeteltsége előnyös vagy káros hatásokat váltott-e ki? Bár a magunk részéről inkább az utóbbiról vagyunk meggyőződve, azért döntő bizonyítékkal e helyen nem tudjuk és nem is kívánjuk a problémát eldönteni. Annyit azonban mindenesetre megállapíthatunk, hogy ez elszigetelésben az arisztokráciát nem annyira, mint ahogyan a közvélemény tartja, gőg, hanem, ha tudat alatt is, de sokkal inkább biológiai, miként ma mondanák, eugenetikái megfontolások vezették. Ha elfogadjuk azt az elméletet, mely szerint, minden hibája mellett is, napjainkig az arisztokrácia minőségileg is az első társadalmi osztály volt, akkor mindez igen érthető. Az egyéniség és a belső érték tudata ez elszigetelődést önkénytelenül is megmagyarázza. Mindez azonban össze függ az arisztokratizmus és zsenialitás fogalmával, melyet mint utolsó pontot, a következőkben fogunk vizsgálni.

Ami az arisztokratizmus és a zsenialitást fogalmának egymáshoz való viszonyát illeti, világos, hogy nem szabad e kérdést úgy felfognunk, mint ha „az arisztokratát“ vagy pláne minden arisztokratát zseniálisnak tartanánk. Ez valóban alaptalan és komolytalan állítás volna. De határozottan

állítjuk, hogy „az arisztokráciában“ mindig megvan a zsenialitásnak egy halvány árnyalata is. Már tudniillik akkor, ha elfogadjuk Weiningernek azon, a zseniről adott egyik meghatározását, mely szerint zseni az, aki mindenhez ért, anélkül, hogy tanulta volna.

Weininger zseni-meghatározása, nézetünk szerint a zseni egyetlen megközelítő helyes definíciója s bár természetesen Weininger fenti meghatározása, a zseninek csak *egyik* főjellemvonását jelenti, azért az mégis rendkívül találó és ez az a pont, ahol az arisztokrata mindig megközelelti a zsenialitás fogalmát. Az arisztokratáról hasonlóan mindig elmondhatjuk, hogy mindenhez ért anélkül, hogy tanulta volna. Ez természetesen újból nem jelenti azt, hogy mindenhez egyformán és tökéletesen kiválóan ért és ne volna olyan dolog, amelyet más nálánál jobban ne tudna. Csupán azt, hogy az arisztokrata képes lesz mindent (minden szellemit, de adott esetben fizikai mesterséget is) megtanulni és azt legalább is közepes jó eredménnyel ellátni. Bár hasonló kísérlet még nem történt, de merjük állítani, hogy ha kiválasztanánk egy arisztokrata-, polgár- és proletár- típust és azok mindegyikére egy, a rendes foglalkozásuktól tökéletesen eltérő feladatot bízánk, akkor a kitűzött feladatot aránylag legjobb eredménnyel az arisztokrata oldaná meg. Természetesen *aránylag* és az összes feltételek azonossága mellett, hogy ne álljon tehetség abszolút tehetségtelenséggel szemben. Az intelligencia különben is legfeljebb csak az elsajátítás

gyorsaságára lehet mértékadó, de már sokkal kevésbé a teljesítőkéesség minőségére, mely egészen különemű dolog.

Egy másik jelenség, hogy az arisztokrata mindig tökéletesebben találja fel magát számára idegen és teljesen ismeretlen környezetben, mint a polgár, vagy a proletár. Ezt sem lehet mással magyarázni, mint azzal az arisztokratára jellemző tulajdonsággal, mely által teljesen idegen körülmények között megérzi a cselekvés és viselkedés helyes módját. Vagyis anélkül, hogy tanulta volna, tudja, hogy mit kell cselekednie. A polgár és a proletár idegen körülmények közepepette mindig tanácstalan és csak sok idő múlva tudja esetleg megtalálni a cselekvés helyes módját. Hogy azonban nehogy mégis félreértés történjék és az olvasó azt gondolja, hogy az arisztokratát a nitzschei Übermensch-sel tartjuk egyenlőnek, míg a proletárt és a polgárt abszolút semmire sem értékeljük, álljon itt az arisztokrata és a zsenialitás viszonyának meghatározása.

Az arisztokrata, mint fikció, abszolút fejlődési lehetőséggel rendelkezik, szemben a fiktív-proletárral, melyből ezen képesség hiányzik. A polgár fejlődési lehetőséggel bír (nem abszolút értelemben) az arisztokrata erényei és a proletár hibái nélkül. Kezdve a kispolgári származású zsidó Weinigertől, ki a zseni fogalmának legjobb meghatározását adta, a köznemesi származású Goethén, Leonardo da Vincin és Napóleonon át az arisztokrata Bismarckig, az ugyancsak zsidó származású Marxig és a kommunista

társadalmat felépítő Leninig, valamint a kőművesből lett jobboldali diktátor Mussoliniig, a világtörténelem valamennyi zsenije arisztokrata volt, ha elfogadjuk az arisztokratizmusnak azon meghatározását, melyet az előbbieken kifejteni igyekeztünk.

Az egyedüli lényeges kérdés, amely ezek után még felmerülhet, az, hogy mi a tudajdonképpen okozója a lelki adottságoknak és azoknak a fejlődésben mutatkozó különbségeknek, melyek végső eredményben döntő tényezői a társadalmi tagozódás általunk, a fentiekben látott kialakulásának? Ha egyáltalán remélni lehet, hogy az osztály és osztályharc problémája valaha is megközelítőleg kielégítő megoldást talál, akkor elsősorban e térre volnának összpontosítandók a tudományos kutatás törekvései, mert a kérdések legfőbb eredőit itt lehet megtalálni. Szociális reformokkal és újfajta társadalmi berendezkedésekkel ugyan minden előbbre vihető, de végső megoldást egyik sem jelent. Igaz ugyan, hogy másrészt minden végső megoldási kísérlet utópia. Végső megoldás csak az élet és a halál. Mindazonáltal úgy véljük, hogy ha a teljes feltárás az emberiségnek talán sohasem fog sikerülni, de a különböző kutatások s így elsősorban a biológiai jellegűek igen előrevihetik a kérdés további fejlődését. Világos ugyanis, hogy az eredők a pszichológia mellett, az általános embertan, a különböző fajkutatások és a biológia területén keresendők.

Az állam „én“ vagyok?

ÁLLAMFÉRFI ÉS POLITIKUS.

Két fogalom, melyet állandóan összezavarnak. Pedig a kettő majdnem olyan messze van egymástól, mint Makó Jeruzsálemtől. A politikus mindig mesterember, aki technikai tudással rendelkezik és dolgozik. Esetleg jó mesterember, aki jól érti a mesterségét, de akkor is mindig csak egy aránylag szűkreszabott területen munkálkodik. Többnyire részletkérdésen, ahol az egészet nem láthatja. Ez az egész tulajdonképpen *nem is érdekli, csak a részletkérdés*. Az államférfi ezzel szemben mindig alkotó, *művésze mesterségének*, akit viszont többnyire csak az egész érdekel, s ennek megfelelően szempontjai és távlatai is egészen mások, szélesebbek. Ennek megfelelően a dolgokhoz való beállítottsága is különbözik a politikustól.

Az államférfi mindig előrelátással rendelkezik és tervei mérlegelésénél, bármennyire is bízik saját erejében, csak az egyenlő eshetőségek határáig megy el, de sohasem lépi aránytalanul túl e határt, mert ez esetben a bizonytalanság birodalmába tévedne, mely cselekedeteinek már hazard játékszerűséget kölcsönöz. A feltétlen komolyság pedig éppen egyik főjellemvonása az államférfinak. A

legteljesebb felelősség tudata, melyet még saját egyéniségében való abszolút bizás mellett sem szabad oly próbának alávetnie, ahol a várt eredmények be nem következésének 50%-nál nagyobb esélye van. (E vonás például Napoleon zsenijéből is hiányzott.) Ezzel szemben a politikus, aki a saját szakmájában lehet a zsenialitás határán járó tehetség, nélkülözi e komolyságot és felelősségérzetet. Számára a cselekedet nagyszabású játék, idegizgalom, az egyéni teljesítőképesség maximális kifejtését szolgáló lehetőség, hol nagy eredmények reményében nagy tétekkel játszhat. Az, hogy a tétek eshetősége mindig ötven perccel felül van ellene, csak fokozza számára a küzdelem izgalmaságának élvezetét. A harc kimenetele az ő szemében nem feltétlenül fontos, mert ha eléri a célját, akkor nem állapodik meg, hanem újabb kalandok, esetleg valóban nagy tettek után törekszik. De az, hogy cselekedeteivel közben valóban nagy célokat is szolgálhat, végeredményben mellékes körülmény számára, illetve itt van az a különbség, az a határ, mely másrészt a politikust a politikai kalandortól elválasztja. A szélhámos csak egyéni érdekeit nézi s ilyen értelemben, ha céljai eléréséért nagy tettekben is játszik, de a politikusnál mindig jobban vigyáz arra, hogy tervei sikerüljenek. A kalandor számára nem fontos az, hogy cselekedeteinek a tömegek szempontjából milyen következményei lesznek s éppen ezért saját érdekében a nyilvánvaló közcél ellen is dolgozhat. A politikus nem közcéllal szembe s ilyen akcióra sohasem vállalkozna, de cselekedeteinek következményei többé-

kevésbé számára sem bírnak fontossággal. Az ő törekvése az egyéniség kiélése, képességeinek maximális teljesítménye, vagyis pozícióját nem mint az államférfi, *hivatásnak*, hanem *eshetőségnek*, *mesterségnek* fogja fel. Valami olyasfélének, ami által egyéni álmait megvalósíthatja s ezért nagyon sokat, sokszor saját bőrét is kockáztatja. Viszont a kalandor kerüli a veszélyt és rendszerint csak akkor kockáztat, midőn számára már csak ez az egyetlen lehetőség.

A politikus sokszor különösebb indok nélkül, pusztán az idegfeszültség izgalmának élvezetért reszkirozza létét s ebben ismét nagyon különbözik az államférfitől. Az államférfi, ha szükséges, feláldozza életét eszmei céljai érdekében. (Például Stresemann, aki halálos betegsége teljes tudatában utazott Luganoba, Párisba a Kellog-paktum aláírására, vagy a hágai konferenciára, mert ez utakat szükségesnek tartotta és felelőssége tudatában úgy vélte, hogy ez áldozatot is meg keli, hogy hozza.) De sohasem kockáztatja ok nélkül éppen azért, mert érzi, hogy élete az általa vezetett tömegek számára fontos és így nem űzhet vele könnyűvéimű játékot.

Ha a politikus elveszti a játszmat és az események nem temetik maguk alá, úgy ez lesújtja, de nem töri meg. Felelősségérzetének hiányában nem érzi a sikertelenség következtében a tömegekre szakadt szerencsétlenség súlyát, mert képtelen megérteni, hogy a tömegek nem látnak a kockázatban éppen olyan természetességet és idegizgalmat, mint amilyent ő maga látott, amelyért

tulajdonképen az egész vállalkozásiba fogott. Számára a cselekvés játék, mely sikerülhet is, nem is és nem érti meg, hogy a tömegeket csak vezetni lehet, de nem lehet velük vagy általuk játszani. Másrészt pedig sikertelenség esetén, ha erre módja van, újra kezdi a dolgot, és azt gondolja magában: ami egyszer nem valósult meg, az a következő alkalomkor még beteljesedhetik.

Ezzel szemben az államférfi tudja, hogy az ő számára, terveit megvalósítására *mindig csak egyetlen alkalom kínálkozik*, erre csak egyetlen eshetőség van s ha az valamilyen okból nem sikerül, akkor végleg elvesztette a játszmat és a megvalósulás lehetősége többé soha (legalább is az ő életében) vissza nem tér. Ez a tudat, valamint az a körülmény, hogy sikertelenség esetén teljes mértékben érzi a tömegek sorsa által reánehazódó felelősséget és az ehhez kapcsolódó ön- és közvédat, bukása után majdnem mindig tökéletesen megtöri az államférfit. (Itt természetesen nem a napjainkban gyakran előforduló parlamenti bukásra gondolunk.) Ha tovább él, úgy hátralevő élete már csak árnyéka lesz önmagának. Ez a körülmény megmagyarázza azt is, hogy miért lesz majdnem valamennyi államférfi bukása után öngyilkos (a másik lehetőség a megörülés) és hogy miért nem lesz majdnem sohasem öngyilkos véglegesen veszett csata után a politikus, vagy pláne a kalandor. Hannibál, Castlereagh és Széchenyi önkezükkel vetettek véget életüknek s ugyanezt megkísérelte Robespierre és kívülről még számtalan más nagy egyéniség. Tisza István sem menekült

a biztos halál elől, midőn felismerte, hogy számára a játszma végleg elveszett. Még Danton is, aki pedig az államférfi fogalmának csak a határán jár, még ő sem menekült, midőn a veszélyre figyelmeztették és férfias nyugalom lépett a vérpadra. Napoleon nem lett öngyilkos bukása után, mert éppen ezen a ponton távol állott az államférfi fenti meghatározásától.

A jó- vagy rosszhiszemű szélhámosoknál, mint amilyenek Károlyi Mihály és Kun Béla voltak, ebben nem találhatunk semmi különöset, mert az előbbi beállítás és a kalandor általános erkölcsi fogyatkozása, mindezt kellően érthetővé teszi, de komoly embereknél a bukás utáni viselkedést csakis az előbbi beállítás magyarázhatja. S éppen ezért feltétlenül szükséges különbséget tenni államférfi és politikus között. Sőt érdekes, hogy maga a gondviselés is mennyire, hogy úgy mondjuk hasonló állásponton van ily kérdésben és sokszor megelőzi és megkönnyíti az események kialakulását. Briand például politikai bukását és eszméinek összeomlását alig néhány hónappal élte túl s ezzel a természetes halállal a Gondviselés talán megelőzte a dráma további kifejlődését-

Az államférfi és politikus közt lévő horizontális különbség nemcsak pozitív, de negatív értelemben is érezteti hatását. A tényleges vezetésre, csakis az államférfi képes és alkalmas, mert a dolgokat egészben csak ő tudja áttekinteni, de az államférfi nagyon gyakran elbotlik azon, hogy túlságosan nagy távlatai miatt nem vesz észre olyan dolgokat, melyek csak látszólag jelentéktelenek, de

*végeredményben rendkívül nagy fontossággal bír-
nak.* A politikus mindig szakreferens, aki az egyes
ügyeket, miután állandóan és különösen azokkal
foglalkozik, tökéletesebben és alaposabban ismeri,
felettesének, az államférfinak csak az lehet a fel-
adata, hogy végső értelmében appercipiálja a neki
elreferált ügyet. De appercipiálni mindenképpen
kell, a dolgokat figyelmen kívül hagyni nem lehet
és csak szakreferensre bízni sem szabad. Az állam-
férfiben megvan ez az appercipiálási képesség s
ha nem gyakorolja, úgy ezt csak lustaságból vagy
hanyagásból teszi. Az államférfi appercipiáló
képessége egyike azon lényeges tulajdonságoknak,
mely a politikustól megkülönbözteti. *A politikus
csak programbeszédében tud gondolkodni*, s ha
lelkiismeretes (sajnos, néha ez a legveszélyesebb),
akkor mindenáron ragaszkodik a felállított és ki-
tűzött programhoz. Akkor is, ha a viszonyok azt
már mindenképpen túlhaladták. Az államférfi ez-
zel szemben azonnal egy villanásai átlátja a hely-
zetet és rögtön megtalálja az új szituációnak meg-
felelő magatartást- Az államférfi elmerül a problé-
mákba és megfontolások alapján vonja le követ-
keztetéseit. A politikus mindenből szakproblémát
csinálva, kidolgozza a kérdéseket és a rendelke-
zésre álló adatokból alakítja ki véleményét, vagy
ami ennél sokkal nagyobb baj, a készülő törvény-
javaslatot. Az államférfiak rendszerint *alkotmány-
reformot* hoztak, vagy működésük legalább is ki-
hatással volt az *alkotmány valamilyen irányú fej-
lődésére*. A politikusok jó vagy rossz értelemben
csak törvényeket alkottak.

Minden antagonizmusuk mellett azonban a politikus és államférfi nem tökéletes ellentétei egymásnak. Hiszen *azonos anyagból* vannak gyúrva, csak a fejlettségi különbség lényeges közöttük, összetéveszteni, vagy pláne felcserélni a kettőt azonban semmiesetre sem szabad, ez körülbelül olyan volna, mintha valaki a westminsteri érseket a westminsteri herceggel tévesztené össze. Igaz, hogy itt nehezebb a tévedés, mert a különbség talán még szembetűnőbb. Másrészt azonban még mindig túlsók a politikus és túlkevés az államférfi.

*„Kétezeréves hellén lány a vázán,
bocsásd meg nékem ezt a századot*

Faludy: Óda egy görög vázához.

A XIX. és XX. SZÁZAD.

Nagy század mindkettő. *A XIX. az emberiség történetében talán a legnagyobb század* volt, s a XX., melynek lassan már a derekához közeledünk, úgy indult, hogy jelentőségében még az elmúltat is felülmúlja, s nem hiszem, hogy minden szörnyűsége mellett is e téren fiainkat vagy unokáinkat csalódás érné. A két századot összehasonlítani nehezen lehet, mert jobban különböznek egymástól, mint bármelyik század, viszont logikusan folynak egymásból, logikusabban, mint akármelyik egymást követő. A XIX. század alap gondolata a reformációból ered, de a reformáció és a francia forradalom között, amely esemény tulajdonképpen a XIX. század bevezető akkordja volt, több mint kétszáz év telt el, míg a XX. század valamikor 1910 táján, de legkésőbb az első világháború után vette kezdetét. Az időpontok, melyek egyébként sem bírnak fontossággal, természetesen nagyon elmosódtak. A XIX. század bevezető akkordja kétségtelenül a francia forradalom volt, de a francia forradalom tulajdonképpen csak 1814-

ben végződött és a felvetett eszmék irányába való fejlődés csak a bécsi kongresszus után indult meg. 1814 előtt még nem lehet a forradalom megszűnéséről beszélni, ha a forradalmat nem azonosítjuk kizárólagosan a rémuralommal. Napoleon bizonyos vonatkozásban már kétségtelenül a revolúció győzelmét jelentette, de még nem annak végét és főleg nem azon természetes fejlődés kezdetét, mely az ily megrázkódtatásokat az eszmék lecsiszolódása után mindig követi. Napoleon tünémenyszerű megjelenése e szempontból intermezzo volt. Befejezte a forradalom eruptív korszakát és elindította dinamikus kifejlődése felé. De természetesen csak azon eszmék fejlődését, melyek politikai elgondolásai számára kedvezőek voltak. Mivel befolyása nemcsak hazájában volt egyetemes, egyéniségének varázsa egész Európában elnyomta a forradalom „polgár“ ideálját s az ezirányú általános, miként ma mondanánk, kollektív fejlődés, csak akkor indulhatott meg, midőn a meteor, melyet Chateaubriand a világtörténelem utolsó nagy egyéniségének nevezett, többé nem létezett. Hasonlóan a XX. század kezdetét is nehéz meghatározni. A századvég szellemi tespedése még századunk első évtizedében is tart, s az első világháború is még klasszikus értelemben vett imperialista, legjobb esetben nacionalista háborúnak indul, de a vége felé már tagadhatatlanul ideológiai harccá szélesedik. Innen kell-e tehát a századunk lényegét alkotó átszellemülési korszakot számítani, vagy pedig a rádium felfedezésétől? Az első világháború egyetemes megrázkódtat-

tása fizikailag is kézzelfoghatóbb, érzékelhetőbb kiindulási pontot jelent, de ha a metafizikai okokat kutatjuk és alighanem ez a helyes kiindulási pont), úgy a rádium megismeréséhez csakis Amerika felfedezése hasonlítható. Madame Curiehez hasonlót csak Columbus Kristóf érezhetett, midőn először tette lábát San Salvador földjére.

A két század elsősorban abban különbözik, hogy a XIX. kezdettől, az első pillanattól fogva pontosan *tudta*, hogy *mit akar*, míg a mi századunk még ma, a negyvenes években sincsen tisztában azzal, hogy tulajdonképpen mi felé törekszik. *A múlt század a francia forradalmat akarta.* Hogy akarta a liberalizmust, a nacionalizmust és a kapitalizmust is? Igaz, de ezek a különböző eszmék nem egyebek a forradalom megnyilvánulásainál. Szülőanyjuk és gyűjtőfogalmuk maga a forradalom, melyre valamennyien visszavezethetők. A XIX. század ezzel tökéletesen tisztában volt és öntudatosan vaskonzekvenciával tört célja felé. Ideológiai harcainak csak a forradalmi jellegű felkelések nevezhetők, de háborúi már közönséges nacionalista vagy kapitalista háborúk voltak, melyek a részletkérdések megvalósítását szolgálták. A forradalmi gondolat ideológiáját mindig csak maguk a tényleges forradalmak (1830—1848, stb.) szolgálták. A XIX- század tehát következetes volt önmagához és alapeszméjével szemben. Ezenkívül analitikus és szintétikus, deduktív és induktív egyszerre. A forradalom ideológiája lebegett előtte és az eredményt lépésről-lépésre haladva

közelítette meg. S ezt a bonyolult műveletet nagyon jó egységes rendszerbe tudta foglalni.

A XX. század sokszor logikátlan, de mindenesetre bizonytalan, ideges és hisztérikus. Nem tudja, hogy mit akar. Még most, a század közepe felé sem tudjuk, hogy mi az, ami felé megyünk. Még nem tudjuk, hogy mi lesz az az eszme, amely körül majd a XX. század termékeny és konstruktív fejlődése megindul. Lehet, hogy ez azért van, mert a szellemi és fizikai erők soha nem látott méretű forradalmának kellős közepén élünk, amelynek arányaival és jelentőségével a kereszténység fellépése óta a világtörténelem semmiféle eseménye össze nem hasonlítható. Éppen ezért talán az erjedési időszak is sokkal hosszabb. Tény azonban, hogy nemi beszélve H. S. Chamberlain-ról, aki utólag szűrte le tapasztalatait, Eötvös a múlt század derekán megírhatta művét a XIX. század uralkodó eszméiről, amelyet az események a főbb vonásokban mindenesetre igazoltak. Ki merne azonban ma a XX. század alapvető irányelveivel foglalkozni? Negyven év alatt egyedül Oswald Spengler foglalkozott századunkkal negatív értelemben, a pozitív kérdésekhez azonban ő sem mert hozzányúlni. Nem is tehetne, mert hiszen éppen az jellemzi korunkat, hogy ezen a téren nincsenek kikristályosodott pozitívumai. Hiszen kétségtelen bizonyos irányelvek felfedezhetőek. Talán az új szociális életforma lesz az a kor-eszme, mely a mai káoszából kialakul. Ez a valószínű, a jelek többsége ere mutat. De vájjon ki

merné ezt ma nem politikus, hanem gondolkozó oly határozottsággal állítani, mint ahogyan azt Eötvös tette a múlt századra vonatkozóan uralkodó eszméiben? A XIX. században alapjában véve csak két irányzat volt: a haladó (ezalatt a forradalom eszméinek hívei értendők) és a konzervatívok. Ezzel szemben ma az eszmeáramlatok sokasága gabalyodik egymásba s ezek nem egyesíthetők olyan gyűjtőfogalomba, mint azok az izmusok, melyekért a XIX. század küzdött. Ott, mint mondtuk, minden irány csak részletkérdés volt. a nagy program egyik pontja. A XX. század izmusai között lényeges az eltérés és az új szociális életforma egészen másképp festene, ha azt a marxizmus, a fasizmus, vagy a liberalizmusnak valamilyen módosított formája valósítaná meg. A XX. század háborúi is nem céltudatos materialista háborúk, bármennyire is igyekeznek magukat annak feltüntetni, hanem ideológiai küzdelmek. Az erjedő ideológia állapotának megfelelő háborúk. Ezen a téren a komoly összecsapások közül talán csak a japán-kínai konfliktus az egyedüli kivétel. De az abesszín hadjárat már éppen annyira ideológiai harc volt, mint a spanyol polgárháború és a most folyó küzdelem. Az első világháború is azzá fejlődött. Az érdekes csak az, hogy amiként az első világháború is képtelen volt megoldani a maga későn felismert eszményeit, ugyanúgy az azóta lefolyt harcok sem oldottak meg semmit és nem hoztak semmiféle kibontakozást. Ezt valószínűleg csak a mostani küzdelem fogja meghozni. De a születendő koreszme kézzelfogható körvo-

nalait még a háború harmadik esztendejében sem lehet megpillantani.

Másrészt alapvető különbség a két század között, hogy a szellemi élet irányvonalai a XX-ban sokkal meghatározottabbak, mint az azt megelőzőkben. Ez csak látszólagos ellentmondás és arra vezethető vissza, hogy *a XIX. század igazságot bizonyít, míg a XX. század igazságot keres.* Szellemileg a XIX. század gyökerei a francia forradalom előtti időkre, a racionalistákig nyúlnak vissza. A francia forradalom csak politikai és társadalmi vetülete a racionalista gondolkodók által felállított tételeknek. A XIX. század tehát ezért tudta kezdettől fogva azt, hogy mit akar, mert az alaptételek, melyekben hitt, vagy hinni akart, már adva voltaik. Ezért a XIX. század gondolkodói mindig csak bizonyítani és csiszolni igyekeztek azokat a tételeket, melyeket előttük már a racionalisták fogalmaztak meg s melyeket a francia forradalom öntött mindenki számára látható és érthető formába. A XIX. század bölcséleté, beleértve a technikai tudományokat is, ezt a kizárólagos célt szolgálta. Ezért van az, hogy a XIX. század csak a technikai tudományok terén adott igazán nagy forradalmi jellegű újítokat, de a szellemiek terén csak továbbépítette a már kialakultat és meglévőt, de lényegében nem tudott újat hozni. Bizonyos mértékig itt az egyetlen kivétel Marx, azonban ő is inkább csak hatásaiban volt forradalmi, mert hiszen a szocializmus tanai nagyjában már megvoltak Marx előtt, ő csak megfelelő rendszerbe

foglalta azokat. Mert a marxizmus is egyenes lezármazottja a racionalizmusnak.

Ezzel szemben a XX. századot, vagy legalább is a század első negyven esztendejét az új forradalmi gondolkozók jellemzik. A XX. század, ma már bátran mondhatjuk, első felének szellemiségét Freud, Einstein és Spengler határozták meg. Hatásuk egyetemes az élet minden vonatkozására, technikaira és szellemiekre egyaránt kiterjedő. Ez oly alapigazság, melyet vitatni sem lehet, s csak az nem veszi észre, aki nem akarja észrevenni. Bármiként is vélekedjék valaki ezekről a dolgokról, nem kétséges, hogy mindhárman az életmegnyilvánulások minden ágazatában olyan új távlatokat nyitottak meg, melyek horizontjai ma még teljességgel beláthatatlanok, s melyek a XX. század világszemléletét forrongásba hozták s részben már át is alakították. Olyan jelenség ez, melynek a XIX. században még halvány nyomát sem tudjuk felfedezni. A triumvirátushoz csatlakozik, mint velük teljesen egyenrangú fél, Madame Curie, aki a kémiai tudományok terén analog jelenség Freuddal. Nemcsak a tudatalatti világ, vagy a lélek állandóan működő, de rejtett funkciója, ekvivalense a rádióaktivitásnak, de ahogyan Freud és a pszichoanalízis hatása is messze túlterjedt a lélektan körén és nemcsak egy új világot, de új igazságokat is értetett meg az emberekkel, hasonlóan a rádium felfedezése is jelentőségében messze túlnőtt a kémia körén és a szellemiek terén szimbólum lett. Egy korszak bevégződésének és egy új keletkezésének szimbóluma.

Ez a határvonal, mely szimbolikus és tényleges egyben, egyenlő azzal a különböző életfelfogással, mely a fordulóponton innen és túl megnyilvánul, s mely megkülönbözteti egymástól a két századot. Ebből a szempontból tekintve a dolgokat, a XIX. század a materializmus százada volt, szemben a XX.-kal, melyről ugyan még nem lehet megmondani, hogy minnek a százada, de annyi bizonyos, hogy semmiesetre sem a materializmusé. Hogy mi okozta a XIX. században a materializmus átmeneti győzelmét, annak nagyon messze menő és mélyreható okai vannak. Egyik ok kétségtelenül a racionalistákban és azok elméleteiben keresendő. Bárhogyan is volt azonban, bizonyos, hogy a századból a transcendentálizmus erősen hiányzott, sőt ezen túlmenően kizárólag csak tények iránt bírt érzékkel. A XIX. század embere egyszerűen nem volt fogékony oly dolgok iránt, amelyek értékjelentőségét és eredetét nem lehetett alátámasztani. E században senki, vagy csak alig-alig vették észre, hogy maguk a formák, vagy kézzelfogható realitások még nem jelenthetik a kérdések végső miértjét és mikéntjét, mert minden realitások nem egyebek szimbólum oknál. Azt sem fedezték még fel, hogy az igazság megfajtése, csakis e szimbólumok segítségével lehetséges, és hogy a realitások ez igazságában a spirituális a materiálissal összefolyik és kiegyenlíti egymást. Pillanatnyi eredményektől elkápráztatva elvetették a kérdések megoldásának minden olyan módját, mely a felvetett problémák levezetését a racionalizmus és a vélt matematikai szabályok ke-

retén kívül kereste. Aki nem e szabályok szerint cs főleg nem azzal a cézzal kereste a kérdések nyitját, hogy következtetéseivel a materializmus igazságait bizonyítsa, azt lemosolyogták és csak a jobbik eset volt, ha fantasztának nyilvánították. A század nem ismerte fel, hogy akkor, midőn a maga felfogását abszolútnak és egyedülien helyesnek nyilvánította, ugyanabba a hibába esett, mint azok az előző századok, amelyek emlékét most a felvilágosultság fáklyájával igyekezett gyökeresen kiirtani. Csak ez a világszemlélet szülhetett olyan tökéletes tévtant, mint amilyen például a történelmi materializmus és csak ez a világszemlélet tudta ezt a tévtant valóban el is hitetni.

A fordulópontnak be kellett következnie és a század derekán túl be is következett. Ekkor már nyilvánvaló lett, hogy a materialista világszemlélet holtpontra jutott, mert bár tagadhatatlanul nagy eredményeket ért el, de a problémák végső miértjét mégsem bírta megoldani. Ekkor következik be a nagy kiábrándulás, a „fin du siede“ a maga túltenyészett üvegházi légkörével és tökéletes dekadenciájával. A „fin du siede“ embere félt a haláltól, de meghalt anélkül, hogy tett volna valamit ellene. A XX. század embere olykor gyáván megfutamodik a veszélytől, de mindenesetre „elvézrik egy gondolaton“. Természetesen nem lehet a XX. századot, szemben a XIX.-kel az idealizmus századának nevezni. Ez nagyon eltérne az igazságtól. A XX. századra csak az jellemző, hogy nem hisz többé a materialista világfelfogás egye-

düli üdvözítő voltában és főleg nem olyan egyetemesen, mint ahogyan azt a XIX. tette. A XX. század felfedezte a szimbólumokat s azok értelmét s meglátta a jelenségeken túl a dolgok metafizikai összefüggését és így új területeket tárt fel, melyek kiaknázást lehetséges majdnem a végtelennel egyenlő. Hogy ez az új szemlélet forradalmat idézett elő, az egészen természetes. Ugyancsak éppen olyan természetes, hogy a szellemi forradalom materiális megnyilvánulása a politikai helyzet változása, annak állandó véres fluktuálása. Ennek a forradalomnak, melynek, ismételjük, kellős közepén vagyunk, következménye az, hogy a kornak ma még nincs uralkodó eszméje és legfeljebb csak az elkövetkezendő korszak halvány körvonala lehet felismerni.

Ugyanakkor azonban természetesen a XX. század e fejlettebb szemlélete ellenére sem lehet a két századot értékelőleg összehasonlítani. Mindentől eltekintve azért sem, mert hiszen a mostaninak még a fele sem pergett le. Másrészt mondtuk, hogy a XIX. nagy, e pillanatig talán a legnagyobb század volt az emberiség történetében. Sem a „fin du siècle“ a maga dekadenciájával, de még maga a materializmus sem azonos lényegében a XIX. századdal. Mindkettő csak vetülete és szükségszerű megnyilvánulási formája. A fejlődés természetes útja, vagy pedig valamely akció szükségszerű reakciója. A XIX. század logikus folyamata és beteljesülése volt az emberi fejlődés egy változó állapotának, mely valamikor a reformáció elején vagy a renaissanceban vette

kezdetét, a múlt század derekán túl érte el tetőfokát és a 900-as évek elején ért véget.

A XX. század, úgy ahogyan ma előttünk áll, véresen és szétszaggatva, telve sejtelmekkel, csüggedéssel és lelkesedéssel, törvényszerű reakciója a megelőző kornak, az a reakció, melyből az új valami meg kell és meg is fog születni. Az idő megisméltlődő körforgásában mindketten így válnak szimbólumaivá a múlandóság harmóniájának.

*„De túl romon, ha perce jön csodáknak,
a mély megkondul, mintha vallana
s a bolt alól harang-tisztán kicsendül
s magasra száll az ember dallama.“*

Áprily: Vallomás.

TÖRTÉNELMI TÁVLATOK.

A történelem éppen olyan szerves megnyilatkozása az életnek, mint akármilyen más, fizikailag érzékelhető jelenség. Tényezője a kozmosznak, annak vetülete és dinamikus kisugárzása. Éppen ezért lehetetlen a történelmet akármilyen merev rendszerbe foglalni, mert csak az időben állandó, egyébként nem statikus, hanem folyton változó. A változás törvényei pedig többnyire felismerhetetlenek, de mindenesetre nem határozhatók meg egészen pontosan. Világos, hogy valamely eszme ténybeli elsőségét az eszme születésének pillanata határozza meg. Miután a történelmet is eszmék kormányozzák, így a törvényszerűség reá is vonatkozik. Csakhogy ez a meghatározás nagyon nehéz. Minden bizonnyal helyes dolog az újkor kezdetét Amerika felfedezésétől számítani, de a felfedezés ténye már feltételezi oly eszmeáramlatok megszületését, melyek az újkor lényegét már magukban hordták. Többé-kevésbé valamennyi történelmi korszakot jelentő dátummal így vagyunk s ezért

alapjában véve relatív minden olyan törekvés, mely a történelemben a szellemi khatások terén egy fix időpontot akar rögzíteni.

Ugyanakkor azonban természetes, hogy ily időpontok megállapítása mégis lehetséges. Nem csak azért, mert technikailag szükség van rá, de azért, mert ez az elhatárolás szellemtörténeti szempontból keresztülvihető, csak természetesen sokkal tágabb horizontot nyújtó alapelvek szerint. *Ez logikusan következik abból az elgondolásból, mely szerint a történelem menete eszmeáramlatok hatása alatt áll.* Ez az egyetlen biztos, pozitív törvényszerűség, melyet a történelemben felfedezni tudunk. Természetesen más törvényszerűségek és következtetési lehetőségek is vannak, de ezek csak lehetőségek, melyek semmiesetre sem állandóak és többféle szempontból magyarázhatók. Nagyon messze vagyunk még attól, hogy a történelem szabályszerűségeit matematikai pontossággal tudjuk meghatározni. Ma ehhez még túlságosan bonyolultak a kölcsönhatások és túlságosan sok a felderítetlen tényező. Éppen ezért téves minden olyan szemlélet, mely a kizárólagosság igényével lép fel. A történelmi materializmus például kétségtelenül igen szellemes magyarázata a történelemnek, melyet bizonyos mértékig el is lehet fogadni. De abban a pillanatban, hogy egyedülállónak képzei magát és minden más szempontot (gyerekesnek nyilvánít és lemosolyog, elveszti komolyságát és politikai pamfletté válik. Pusztán materialista hatások csak az emberi őstörténet legprimitívebb formájánál jelentkeznek,

de még ott sem mindig kizárólagossággal. Abban a pillanatban, hogy a társadalmi szervezkedés legkezdetlegesebb alakja létrejött és megszületett az „államfogalom“, kezdetét vette a történelemben a szellemi irányító hatás. Lényegében azonban még ennél az időpontnál is előbb, mert hiszen a társadalmi és állami szervezkedés is tulajdonképpen annak köszönhetette létrejöttét, hogy az emberek felfedezték a tényleges szükségleteken túli dolgok fontosságát. Hogy a történelem cselekvő folyamata aztán sokszor igen messzemenően alátámasztja és bizonyítja a történelmi materializmus feltevéseit, az megint egészen más kérdés és semmiesetre sem tagadható. De csak hatásaiban és nem kiindulópontjaiban, ennél fogva a történelmi materializmus nem alapigazság. Nem más, mint egyik megnyilvánulási formája a történelemnek, oly elmélet, amilyent a történelembölcselet különböző szempontok szerint más formában is le tud vezetni.

Ha a szellemi indítékok mélyebb kutatása mellett nem iskolai szemmel vizsgáljuk a történelmet, úgy egészen új törvényszerűségeket fogunk felfedezni. A történelmet semmiesetre sem a háborúk és csaták, vagy uralkodók évszámai határozzák meg. Ezek az adatok legtöbb esetben miég kifejezői sem a történelemnek, csak közvetítői valóságos értelmének. Esetleg szimbólumok, melyek összeeshetnek tényleges fordulópontokkal, de nem feltétlenül azonosak velük. *A történelem végső értelmében nem más, mint az emberiségnek a szellemiek megismeréséért folytatott küzdelmé-*

nek szakadatlan láncolata, ahol a politikai cselekmények a többi hatótényezőkkel együtt lényegileg csak okozatai, következményei ennek a megismerésért folytatott küzdelemnek. Ez a szemlélet semmiesetre sem egyoldalúbb beállítás a történelmi materializmusnál és éppen olyan jogos. Szellem-történeti szempontból a történelem egészen a renaissanceig, vagy klasszikus meghatározás szerint az újkor kezdetéig *nem egyéb a dolgok puszta meglátásánál, appercipiálásánál.* Az ó- és középkor különböző kultúrái csak egyes vonatkozásokban tudtak túlhaladni a dolgok puszta regisztrálásán. De nem tudtak olyan egységes metafizikai szemléletet alkotni, melynél a különböző mozaikdarabok valóban egymásbaillők lettek volna. Az egyiptomiak piramisokat, a rómaiak vízvezetékeket építettek és a görögök a gondolatnak sok tekintetben azóta sem túlszárnyalt mélységeit tárták fel, de Hyppokratesz ismeretei alig voltak többek egy közönséges kuruzslóénál és maga Arisztotelész is a földet tartotta a naprendszer középpontjának. Azért, mert a dolgokat csak a látható tényezők alapján appercipálta, *csak meglátta őket.* Ezen a felfogáson a középkor sem változtatott. A kereszténység meghozta ugyan azt a minden térre kiható egységes világszemléletet, mely az előző századokban hiányzott, de ez a világnézet most, bár egységes, de túl merev. A kibontakozást szükreszabott és szigorúan elhatárolt keretek között engedte meg. A fejlődés így pedig természetesen lehetetlen volt.

De valamikor, a XV. század táján bekövet-

kezett a nagy fordulópont. *Ekkor kezdte az emberiség a dolgokat nem csak meglátni, de megérteni is.* A reformációt is mondhatjuk a fordulópont látható kifejezőjének, de talán még inkább Amerika felfedezése nevezhető annak. A reformáció ugyan formailag megtörte annak a világszemléletnek egységét, mely a fejlődést elhatárolt területre kényszerítette, de eltekintve az időpontbeli különbségektől is, tulajdonképpen csak logikus következménye volt Amerika felfedezésének. Ezen a napon nem csak egy új kontinenst fedeztek fel, de egy bálvány omlott össze. Az a pillanat, mellyel a Santa Maria árbockosarában ülő matróz az Újvilág partjait észrevette, *volt az emberiség utolsó meglátása.* Ettől kezdve a látottakat már nem csak regisztrálja, de megismerni is akarja a dolgokat és a statikus állapot helyett egy új, dinamikus korszak kezdődik. Midőn a pálosi kikötőből kifutottak Columbus hajói, a megadott cél India elérése volt, de azért maga Columbus sem tudta, hogy valóban India partjain fog-e kikötni, vagy pedig valahol a világűr végtelenjében. Hiába fedezték már fel az iránytűt, hiába jutottak el a portugálok messze a déli tengereken, hiába került már meg Diaz és Covalihao Afrikát s a Jóremény fokát, hiába állította Tosoanelli, hogy folyton csak nyugatra haladva kontinensre kell találni, a tudósok nagyrésze még tagadta a föld gömbalakját, a hivatalos tudomány még az ellenlábásokban hitt és az Azori szigeteknél nyugatabbra még csak alig néhány hajó jutott el. S magának Columbusnak is India elérésén kívül leg-

hőbb vágya volt, hogy megtalálja a titokzatos és rejtelmes Zipangu szigetét, hol az emberiség bölcsőjét, a bibliai paradicsomot vélte megtalálni. S mindezt valahol az óceán tovatűnő messziségében, az ég és föld határán, ott ahol az anyag megszűnik s a mindenség kezdődik! Columbus felfedezése ezt az egész világszemléletet egy pillanat alatt rombadöntötte és a fejlődésnek új lehetőséget adott. *Ezért volt az emberiség történetében kevés ünnepélyesebb pillanat annál, mint mikor a spanyol hajók első ízben vetettek horgonyt a nyugat-indiai szigeteknél.*

Ha biológiailag az egyén keletkezését a fogamzás pillanatától kezdve kell számítanunk, akkor a történelmi korszakokat is attól a pillanattól kezdve kell számítani, amikor az a szellemi áramlás megszületett, mely a korszakot alkotó eseményt magából kitermelte és létrehozta. Ez pedig Columbus esetében teljesen tisztán észlelhető. Hiába volt minden ellenállás, amivel terve először találkozott, de hogy végül mégis megvalósíthatta, azt a derengő újkor szellemének köszönhette. Enélkül terve keresztülviteléhez nem csak egyéni akarateréje lett volna kevés, de valószínűleg őbenne sem született volna meg a gondolat, mert elképzelhetetlen, hogy Columbus az első német-római császárok megbízásából, vagy mondjuk a IX. vagy X. század elején indult volna el az Indiába vezető út felkutatására. Bár másrészt az sem tagadható, hogy a nagy átalakulás szellemi előfutárai egészen a XIII. és XII. századig, sőt bizonyos vonatkozásban még előbbre nyúlnak vissza.

Albertus Magnus még a skolasztikus filozófia nagymestere volt, de egyes tételeiben és különösen metafizikai világszemléletében már felfedezhető Leonardo da Vinci, sőt Keppler eredményeinek embrionális formái. A középkor alatt visszafejlődött földrajzi tudományt ő karolta fel ismét s különböző csillagászati számítások alapján, de még mindig Ptolemaiosz nyomdokain haladva, jutott az első komoly elméleti eredményre. A columbusi fordulópont sorsdöntő voltán azonban mindez természetesen semmit sem tud változtatni. *A történelem új megértési korszaka ekkor kezdődött.*

Ez a korszak fejlődésében semmiesetre sem volt olyan statikus, illetve egyenletes, mint a megelőző. Sok mindent kellett megérteni. Majdnem mindent, amit a múltban láttak meg és mindent, amit a jelenben vagy csak a jövőben pillantottak meg. Ezért volt rapszodikus és ezért nem talált kielégítő megoldást sem. Túlhaladt a célon. A hirtelen feltáruló nagy lehetőségek csábítólag hatottak és szükségszerűen a materializmushoz vezettek. A materializmus pedig tulajdonképpen, hasonlóan a meglátási kor világnézetéhez, csak egy elhatárolt lehetőséget jelentett. Ha szélesebb horizontút és kevésbé dogmatikusát, de mégis meghatározott keretet. A XVIII. és XIX. század világszemlélete csak azt akarta megérteni, amit a maga szempontjából fontosnak tartott és ami vélt, fiktív igazságait bizonyítani látszott. A gondolat szabadságának nem voltak korlátai, a technikai fejlődés ugrásszerűen előretörhetett. Leverier író-

asztalánál ülve fedezte fel a Neptunt, de ha valaki az említett századokban az elemek megváltoztathatóságát merete volna hirdetni, azt mint sötét, középkori aranycsinálót, egyszerűen kinevelték volna. Az atomrombolás és a rádióaktivitás mély szimbolikája elképzelhetetlen a felvilágosodás e századaiban. A tudomány túlértékelése és majdnem emberfölöttivé tétele is ennek a korszaknak sajátosos tünetéye. Másrészt azonban ez érthető, mert hiszen a gyerekességnek bélyegzett transzcendentális szemléletet mégis csak pótolni kellett valamivel. Az is említésreméltó körülmény, hogy a megismerési korszak utolsó periódusa a francia forradalomtól a kilencszázadok évek elejéig terjedő százegynéhány év volt az egyetlen korszak az emberiség történelmében, amikor a vallástalanság és az atheizmus divat volt, úgyszólván a műveltséghez tartozott. Másrészt azonban kétségtelen, hogy a megértési korszak volt e pillanatig a legjelentősebb folyamatos esemény az emberiség történelmében. Ez a korszak szükségszerű volt, mert csak ez avathatta az embert igazán emberré. A homo sapiens valóban csak így születhetett meg.

A korszakból azonban logikusan folyt a fejlődés új irányvonala is. Ez az új irány valamikor a jelen század elején kezdődött és pillanatnyilag nem tudnák jobb jelzöt találni az *átszellemülés korszakánál*. Kétségtelen, hogy bizonyos vonatkozásokban *ez az elnevezés majdnem frivolnak hangzik*, de túlságosan benne élünk a Mában- Túl- ságosan sok történelmi pillanatot és sorsdöntő

órát éltünk meg mi magunk és megszoktuk azt, hogy a dolgokat, a vélt történelmi eseményeket a napi politika szemüvegén keresztül szemléljük, így tekintve korunkat, semmiesetre sem beszélhetünk átszellemülésről. A politikai események azonban mindig csak reflexei a mélyebb mozgatóerőknek. Forrongó korszakban, forradalom közepén élünk, ezt senki sem tagadhatja. Hogy mi fog ebből a forrongásból kialakulni, azt ma még nem lehet tudni. De biztos, hogy egy tökéletes új világszemlélet. S ennek a világszemléletnek az alapvonalai már ma felfedezhetők, a jelek szerint az új fogalmak mint fogalmak spirituálisán átértékelt tényezői a régi értékeknek. Politikai vonatkozásban ma valószínűnek látszik, hogy az új államfogalom vezéreszméje a szociális gondolat lesz. Hogy megnyilatkozási formája miként fog jelentkezni, azt ma természetesen nem tudhatjuk. De ki merné tagadni, hogy a szociális állam spirituálisán átértékelt utóda a múlt idők ortodox kapitalista liberális államának? Ki merné tagadni, hogy a XX. század gondolkodói és kutatói olyan új területeket tártak fel és oly szempontokat teremtettek meg, melyek alapigazságnak vélt tételeket pillanatok alatt döntöttek romba és egyenként és külön-külön is olyan hatással voltak, mint amilyen hatást annakidején a történelem továbbfejlődésére Amerika felfedezése gyakorolt. És ki merné az ellenkezőjét állítani annak, hogy mindezek az új megismerések, akár a technika, vagy pedig a szellemtudományok terén történtek, majdnem kivétel nélkül az ellenkezőjét bizonyítják annak

még a múlt században is divatos elméletnek, mely az anyag mindenhatóságát hirdette? Az egyes nézőpontok vagy tényezők mindenesetre vitathatók, de a dolog lényegéhez nem férhet kétség.

A politikai történelem reflexe, helyesebben megnyilatkozása a szellemi történelemnek. De ez a megnyilatkozás sok esetben majdnem olyan ellenőrzésen és átalakuláson megy keresztül, mint amilyen átalakuláson az álom megy keresztül megszületésekor. A politikai történelem néha nem egyéb az emberiség vágyálmánál, jó és rossz értelmében egyaránt. Bizonyos szempontok szerint törvényszerűségek ott is éppen úgy kimutathatók, mint bármilyen más folyamatos szellemi vagy biológiai megnyilatkozásoknál. A politika történelem e törvényszerűsége szoros összefüggésben van az állam gondolatával, miután, mint láttuk, az állam-eszme spirituális eredetű valami, így ez újból bizonyítani látszik azt, hogy a történelem alakulása mindenkor eszméáramlatok hatása alatt állt. Az emberiség politikai történelmében mindig voltak olyan eszmék, amelyek köré az események csoportosultak, s amelyek a fejlődést mindig egy egységes irányba terelték. A kezdeti tapogatózások után a római birodalom, az Imperium Romanum eszméje volt az, mely körül az ókor második felének politikai története egységesen kialakult. Az impérium eszméjét a kereszténység váltotta fel, mely végig az egész középkoron államalkotó és ezáltal a leghatalmasabb politikai tényező volt. A kereszties hadjáratok még csak nem is a leglényegesebb megnyilvánulásai ennek a politikai

hatalomnak. Sokkal inkább a pápaság maga. A kereszténység politikai hatalmának oszthatatlan egysége megtörik a reformációval, s helyét az állam fogalmának további fejlődésében egy újabb, racionálisabb felfogás, az abszolút monarchia, az állam én vagyok elve foglalja el. A XVI. és XVII. század politikai cselekményei jobbra e gondolat köré csoportosulnak. A francia forradalom megdönti az abszolút monarchiát és helyébe, mint az állam fogalmának legfőbb értelmét, a nacionalizmust állítja. Ez eszmék kísérőjelenségei a kapitalizmus és a liberalizmus, melyek elsőbbsége vagy hatóereje vita tárgya lehet, de nem lehet kétséges, hogy a XIX. század történelmi eseményei a nemzeti gondolat jegyében állanak. Ugyancsak nem lehet kétséges az sem, hogy a XIX. század nacionalizmusa az első világháborúban múlt ki. E tekintetben ne tévesszen meg a pillanatnyi helyzet. A XIX. század nacionalizmusának túlnyomórészt imperialista színezete volt, korunk legnacionalistább iránya pedig a nemzeti mellett szocializmusnak is vallja magát. Ez is egyik ok, amiért valószínűnek látszik az, hogy a szociális gondolat lesz a XX. század politikai történetének irányítója.

A fenti erővonalak tehát nyilvánvalóan uralták a politikai történelem kialakulásnak menetét. A kétségtelenül minden korszaknál mutatkozó elmentéses jelenségek még nem bizonyítanak a mondottak ellen. Ezek nem egyebek bármilyen akció szükségyszerű reakcióinál. Az ellenreformáció logikusan következett a reformációból, a francia forradalom szükségyszerű következménye volt a bécsi

kongresszus és a Szentszövetség. Mégis mindkét esetben a végső fejlődés visszavonhatatlanul az alapeszme irányában halad tovább. A történelem mindig egységes és logikus. Véletlenei sem egyebek előttünk még ismeretlen törvényszerűségeknél. Ha valaha is fel fog tárulni előttünk minden végső összefüggése s ma még csak megsejtett távlatai, úgy ez a megismerés nem történhetik másként, mint valamennyi megnyilatkozásnak tökéletesen elfogulatlan szemléletével.

*„Ein Schauer fasst mich Träne folgt den Tränen
Das strenge Herz, es fühlt sich mild und weich;
Was ich besitze, seh' ich wie im Weiten,
Und was verschwand, wird mir zu Wirklichkeit.“*

Goethe: Faust.

A VÉGSŐ DOLGOKRÓL.

Csak két igazán könyörtelen dolog van a világon: az élet és a halál. Mindkettő mindennek a végső megoldása és a kettő együtt és külön-külön is olyan fogalom, amely semmiesetre sem lehet relatív. Az, hogy élek, éppen olyan biztos és kérelhetetlen tény, mint az, hogy meg fogok halni. Ezért nehéz elviselni mindkettőit. Az ember alaptermészete gyáva és a bizonytalanságot kedveli. Még ha sejti, vagy tudja is a dolgokat, az utolsó pillanatig ámitja magát, mert hátha... Vájjon nem emelkedne ugrásszerűen az öngyilkosságok száma, ha minden ember biztosan tudná, hogy holnap mi történik vele? Nem gondolom, vagy csak nagyon kevésbé. Nem hisszük el, ha biztosan tudjuk, akkor sem. A legtöbb halálraítélt is teljesen indokolatlanul az utolsó pillanatig nem hiszi, hogy vége. Másrészt azonban teljesen indokolt ez. A halál felfoghatatlanul szörnyű. A hívő ember előtt is, de egyenesen elképzelhetetlenül borzalmas lehet a hitetlen számára. Ugyanakkor azon-

ban az is bizonyos, hogy a halálöszön éppen olyan természetes alapöszöne az emberi természetnek, mint a görcsös ragaszkodás az élethez. Természetes, sőt talán még egészséges is. Pozitív értelemben. Magátólértetődően csak akkor, ha a halált mint jelenséget nem feltétlenül negatív előjellel képzeljük el, mint ahogyan azt minden bizonynyal nem is lehet. Természetesen nem az öngyilkosságra gondolunk, mert az öngyilkosság túlnyomó többségében mindig egészségtelen motívumból ered. Az egyéni életnek csak fizikai és biológiai értelemben mindig természetes befejezése a halál. De nem mindig az, más emberi szempontok szerint. (Különösen, ha túlkorán, vagy túlkésőn következik be. Vannak azonban emberéletek, melyeknek legtermészetesebb befejezése a halál. Pontosan abban az időpontban a legtermészetesebb, amikor a halál bekövetkezett. S érdekes, hogy az ilyen emberek legtöbbször tudatában is vannak ennek, s tudják, hogy életük csak a halálnak kellő pillanatban történt megjelenése által lehet befejezett és kerek egész. Az egészséges halálöszön az ilyen embereknél fejlődhet ki és azoknál, akik nem ámítják magukat, hanem tudatosan készülnek a halálra. Ez logikusnak tűnik, mert hiszen természetes, hogy a halál bizonynyal bekövetkezik. De a legkevesebb ember mer ezzel a ténynyel szembenézni. Nagy bátorság kell hozzá. A bátorsággal viszont nem szabad összetéveszteni a halállal való indokolatlan és felelőtlen *játszást*. *Az úgynevezett bátor emberek többsége sz ilyen játszókok közül kerül ki.* A halált semmibevenni,

vagy vele játszani nem lehet. Mert nagyon komoly dolog. S különben is, a halált legfeljebb bátran lehet elviselni, de a haláltól mindenki fél. Aki ezt tagadni meri, az nem mond igazat. A bátor ember csak az, aki tudva és ismerve a veszélyt, valamilyen oknál fogva szembenéz vele. De aki mindennek nekiszalad, anélkül, hogy tudná, mi az, amivel szembetalálja magát, az legfeljebb csak vakmerő. Vagy hisztérikus, s ez a másik és mindenesetre érdekesebb eset. A hisztériás motívumokból eredő halálfélelem vagy a halállal való játszási ösztön tulajdonképpen szintén a gyávaság következménye, de a gyávaságnak egy bonyolultabb és fejlettebb formája. Az egyszerű halálfélelemnek egyik primitív megnyilvánulása volt például Kautitz, aki előtt, mint ismeretes, nem volt szabad kiejteni a halál szót, mert attól hisztérikus rohamokat kapott. Bizonyos fokig különálló eset e csoportban az az ember, akit belső, ellenállhatatlan kényszer hajt az öngyilkosság felé. Valószínű azonban, hogy ezt a beteges típust elsősorban biológiai tényezők határozzák meg, amit az is bizonyítani látszik, hogy aránylag igen ritkán fordul elő és a hajlam könnyen örökölhető. A másik és legelterjedtebb típusa a halálösztönnek az az ember, aki az ösztön legprimitívebb megnyilatkozási formájában, *egy órával hamarabb megy ki az állomásra, hogy le ne késsé a vonatot, legtökéletesebb megnyilvánulásában pedig, a haláltól való félelmében követ el öngyilkosságot.*

Bármilyen különösen is hangzik, a két motívum teljesen azonos. A túlzott sietés ösztöne min-

dig nyugtalanságból, belső bizonytalanságból ered. Végső okozója rendszerint valamely mélyreható komplexum. Tény azonban, hogy az ilyen ember mindent hamarabb csinál, mint ahogyan kell, mert érezvén saját bizonytalanságát, állandóan attól fél, hogy valahonnan lemarad. Nem csak az állomásra, de a megbeszélte találkára is minden esetben hamarabb megy el, sőt a találkái minden esetben hamarabb is beszél meg, mint ahogyan az szükséges lett volna. Korán fekszik, mert fél, hogy lekési az éjszakai nyugalmat és korán kel, mert attól tart, hogy lekési a napot, mely talán meghozza a „nagy eseményt“, mely végre megszabadítja kízó belső bizonytalanságától. Miután ez a komplexum rendszerint fokozódik, elérkezhetik arra a fokra is, hogy az *illető a halál lekésésétől is fél*. Természetesen ezt nem szó szerint kell érteni. De a biztos tény bekövetkezésének tudata annyira nyugtalanítja, hogy már szeretne túllenni rajta. Ezért állandóan nyugtalankodik miatta, de állandóan játszik is a halállal. Érthető, hiszen a halál csakugyan nyugtalanító dolog. Közismert tény, hogy a mélység vonz. Ez a vonzás pedig nem más, mint az, hogy a gyenge idegzetű ember nem bírja elviselni azt a feszültséget, hogy ő most a magasságból farkasszemmel nézzen a halállal. Annyira nem bírja elviselni, hogy inkább elereszti a kötelet, amibe kapaszkodik és leejti magát a mélybe, csak hogy elmúljon ez a kízó feszültség, csak azért, hogy „túllegyen rajta“. Bármilyen áron, csak vége legyen annak, amit elviselni kellemetlen. Még a halál árán is. Hasonló dolog az is, mikor az or-

szágúton békésen haladó gyalogos a szembejövő gépkocsi előtt hirtelen, minden indok nélkül átszalad a másik oldalra. Gyermekek és felnőttek egyaránt megteszi. Ez is halálösztön. De lehet csak kihívás is, a halállal való felelőtlen játszás. Csak azért is megmutatom, hogy most nem tudsz elcsúszni — ilyesvalami. De viszont ezért van különbség is az öngyilkosságra való hajlam és a félelemből elkövetett öngyilkosság között. Az előbbi ritka esetben az öngyilkosság előre megfontolt és tervszerűen végrehajtott cselekedet. Az utóbbit elkövető csak alkalmi bűnöző. Nem keresi a halált, sőt fél tőle, de ha szembekerül vele, gyávaságból nem tud ellentállni a csábításnak. Az ő számára könnyebb a korlátot, melybe a mélység fölött kapaszkodik, elengedni, mint odahaza megírni a bűcsülevelet s utána nyugodtan végezni magával. Ehhez sem nem elég beteg, sem nem elég egészséges. Figyelemreméltó, hogy ez az embertípus saját magát és környezetét illetően nagyon gyakran kikényszeríti a halált és szerencsétlenséget. Természetesen nem szándékosan, vagy rosszindulatból, de azért, hogy folyton ezzel a gondolattal foglalkozik, folyton ettől fél, az eseményeket magával együtt és maga körül önkéntelenül is abba az irányba tereli, amelyet természetesen nem akar, de amelyet állandó félelmi cselekedeteivel mégis létrehoz, kikényszeríti. Az ilyen ember ösztöne és előérzete is rendszerint fokozott.

Éppen azért, mert a halál az élettel együtt nem csak a legértelmesebb, de egyúttal a legmélyebb dolog is, *rokona a nemiség a halálnak.*

A sexualitás lényegében nem más, mint az életösztön megnyilvánulása. Nemcsak Ady, mindnyájan a halál rokonai vagyunk. A halhatatlanságra való törekvés, amennyiben ez nem a fizikaiakra vonatkozik, nem életösztön, hanem *negatív halálvágy*. A kettő között lényeges a különbség. Van ember, aki az *életéért reszket* s van aki a *halált akarja legyőzni*. Az utódnemzés is egy vélt formája a halál legyőzésének. Természetesen csak vélt formája, mert hiszen az Én megsemmisülését senkinek sem áll módjában megakadályozni. A férfi ezzel rendszerint tisztában is van, de azért ámításul és megnyugtatásul elfogadja ezt a kompromisszumot, amelynek néha egészen diákcsinyjellege van. Valami olyasmi, mint „kitoltam a tanár úrral“. Míg azonban a férfi rendszerint tudja, hogy csák megcsipkedte a halált, de engedményre nem kényszerítette, addig a nő azt hiszi, hogy az eredményes szüléssel csakugyan legyőzte a halált. Ez a mélyebb értelme annak, hogy a nő annyira fensőbbségesen büszke anyaságára. *A nemiség, mint végső dolog*, mint elektron vagy egysejtű, rokona a halálnak. Mindketten elemi megnyilvánulásai az életnek, akárcsak az élet maga. Az ember, *mint a kozmosz vetülete*, szeret játszani a végső dolgokkal. Ezért játszik az élettel és a halállal is. Akinél az erkölcsi alap szilárdsága mellett az intelligencia foka is megfelelő, annál *a játszásból alkotás lesz*. Az emberi szellem *minden terméke* ennek a játszási ösztönnek köszönhető. Akinél az erkölcsi alap és az intelligencia hiányzik, annál a játszási ösztön kiélése *bűnözésben* nyilván-

nul meg. Ez a magyarázata a sexuális bűncselekményeknek s a fenti összefüggések miatt levezethető logikailag minden sexuális bűncselekmény. Ennek egyik legrimitívebb megnyilvánulása a féltékenység! dráma, ahol az összefüggés magától értetődő. Végső megnyilatkozási formája pedig a kék gyilkosság, ahol a gyilkos logikai botlása ott következik be, hogy beteges elképzelésében a halált és a sexualitást *azonosítja* egymással. Pedig ez a két fogalom távolról sem azonos, csak rokonai egymásnak. A szerelem következtében mindenestre sokan halnak meg, igaz, többnyire közvetve, ez azonban nem oly lényeges különbség. Bármennyire is irodalmi túlzás legyen, az Azra-ban mély értelem van. A dolgok összefüggésének helyes felismerése. *A halálöszön kísérő jelensége a szerelemnek.* Minden szerelmes ember meg akar halni, a boldog is, ha mástól nem, a boldogságtól. Helyesebben, dehoggy akar meghalni, csak az időt szeretné megáldani, mert tudja, hogy csak az idő, a pillanat megállítása, örökkévalósága biztosíthatja a szerelem stabilitását. De mi nyújthat valaminek több szilárdságot és nagyobb mozdulatlanságot, mint a halál? A halál, ha végső dolog is, semmiesetre sem örök, de a köztudat mindenestre a halált azonosítja az örökkévalósággal. A halál a legstabilabb valami, a legszilárdabb dolog az összes életjelenségek közül. Az élet nem állandó, hanem változó. Nem lélekvándorlási alapon, mert az logikailag értelmetlen, de önmagában mint jelenség. Igaz, hogy földi vonatkozásban csak egy halál és egy élet van, de ez az élet az

események hatása alatt állandóan változik és bizonyos ideig tart. A halál csak egyszer és visszavonhatatlanul következik be. Másrészt a halál elemi életjelenség, mert feltételezi az életet. Életet halál nélkül el lehet képzelni, fordítva soha. Ezért különböző a kettő és bármennyire is együttműködjenek, barátságos ellenségei egymásnak.

A halál cinkosa, vagy talán még inkább ejtőernyős katonája az öregség, amely a halál előtt sokszor már messze előtte, magányosan harcol és lassan, de biztosan előkészíti a főerő bevonulását. Az öregség sokkal alattomosabb a halálnál és annál sokkal tragikusabb is. Talán nehezebben is lehet elviselni. A halál mégis tud könyörületes is lenni, többnyire csak rövid időre jelenik meg, gyorsan elvégezvén munkáját. Leginkább mégis csak így szokta. De az öregség könyörtelen, mindig kínzó, gyakran hosszadalmas és néha nagyon korán bekövetkezik. Az öregség nem akkor kezdődik, mikor az első ősz hajszálat felfedezzük, hanem *mikor félni kezdünk tőle*. Nem a haláltól, mert attól mindig félünk: csak az öregségtől. A fiatalság sohasem fél az öregségtől, csak megveti, vagy sajnálja. Az érettség jele az, mikor félni kezdünk tőle, ott valahol „az emberélet útjának felén“. Az ősz hajsza csak szimbólum, de miután fizikai és biológiai törvényeknek vagyunk alávetve, összeeshet és gyakran valóban össze is esik a tényleges vénüléssel. De különben a kor teljesen relatív valami, azt többnyire magunkban hordjuk és néha, kivételes esetekben teljesen függet-

len is lehet az évek számától. Az öregségtől való irtózás tulajdonképpen a végső magányosságtól való félelem. Minden ember magányos, a fiatal is, csak hogy a fiatal küzd ellene, miután fiatalságánál és lendületénél fogva bizonyos sikereket mindig elér, így többnyire eredményesen ámitja magát. Magányosság ellen csak két hatékony kábítószer van: siker és szerelem. De mindkettő olyan, mint a morfium: aki egyszer élt velük, annak mindig több kell belőlük. A fiatalság bizonyos mértékig mindkettőt meg tudja adni, de a korral lassan mindkettő elmúlik. Amikor biztosan tudja valaki, hogy mindkettő szűnőben van, akkor kezd komolyan öregedni. Ez a tudat a magányosságnak még esetleg évtizedekig is eltartó biztos tudata borzalmas lehet. Ezért olyan gyakran gonoszak az öreg emberek. Mindazok, akik az öregség tényét nem tudják méltósággal elviselni. S ezért olyan bölcsek. Mindazok, akik el tudják viselni. De ezért olyan sajnálatraméltóak is, mert kiraboltattak és megfosztattak az élet egyetlen számbajöhető illúziójától. Ugyancsak ezért olyan súlyos és alapjában véve *reménytelen dolog a generációk ellentétének és egymás megértésének problémája*. Bármennyire is kívánatos volna, sohasem fog sikerülni, legalábbis addig nem, míg az emberek nem lesznek elég bátrak ahhoz, hogy le tudjanak mondani az illúziókról és szembe tudjanak nézni a tényekkel. Az ifjúság viszont sohasem fog lemondani arról, hogy illúziókkal éljen. *Nem mondhat le róla, mert élnie kell.* Az idősebb

generáció pedig vagy gyűlölni fogja ezért a fiatal-
ságot, vagy pedig bölcsen megvárja, míg az is el-
érkezik hozzá.

A végső dolgokat mind fel lehet ésszel fogni, de alázattal és méltósággal elviselni csak hittel lehet. *A hit ugyancsak elemi megnyilvánulása az életnek.* Intelligens ember nem lehet hitetlen. Még racionalisztikus szempontból sem. Isten fogalma teljesen logikus valami s fizikai vonatkozásban is jól elképzelhető és megérthető, szemben a Vég-telen fogalmával, melyet például racionálisan elképzelni nem tudunk, csak tudjuk róla, hogy van. A hitetlen ember csak gőgös vagy buta lehet. Lehetetlen, hogy gondolkodó lény bármilyen mélységű és mennyiségű tudathalmaz birtokában is legyen, ne jusson el gondolataival egy olyan pontra, ahol nem tud továbbmenni. Lehetetlen nem észrevenni azt, hogy minél jobban elmélyedünk valamiben, annál újabb és újabb, beláthatatlan horizontok nyílnak előttünk, melyek végső összefüggését, miértjét és mikéntjét csak egy legfelsőbb lény mindent egybefoglaló akaratával tudjuk elképzelni. Aki azt mondja, hogy a kozmoszt nem technikai funkció-jában, hanem rendeltetésében racionálisan érti, az vagy tudatlan, vagy hazudik. Nem is mondta ezt soha egyetlen komoly gondolkozó sem. Az se, aki büszkén vallotta magát hitetlennek. Isten lényé-nek elfogadásából pedig logikusan folyik, hogy a földöntúli élet gondolatát is elfogadjuk. Az abszolút halál gondolata éppen logikailag, ami nem más,

mint állandó feltételezése az ok és okozat egymás-közi viszonyának, helytelen, mert ez az okozati láncszem a halál tényével megszakadna akkor, ha a halál után nem következne még valami. Hogy ez az okozati láncszem az örök élet fogalmával is megszakad? Semmiesetre sem olyan indokolatlanul, mint a halál tényével és véges emberi voltunknál fogva egyszer mégis él kell jutnunk egy pontra, ahol lehetetlenség számunkra a dolgokba tovább behatolni. Aki pedig hisz Istenben és az örök életben, az már föltétlenül vallásos ember, aki valamilyen formában aláveti magát a keresztény erkölcs törvényeinek.

Téves felfogás az is, mely szerint az erkölcsi törvények kizárólag csak a hit alapján érvényesek. Az erkölcsi törvények éppúgy levezethetők a különböző hittételekből, mint logikai alapon. Legfelsőbb fokon az értelem és érzelem, hit és logika egy és ugyanaz. Éppen ezért a különböző vallások erkölcsének a különböző táj és helyrajzi fejlődés alapján csakis lokális értelemben van jelentősége és létjogosultsága. Nincs tehát feltétlen értékkel bíró mohamedán, zsidó, buddhista, vagy bármilyen erkölcs. Csak egy feltétlen értékű erkölcsi törvényszerűség van, azok a törvények, melyeket a kereszténység formulázott meg. Nem a keresztény felekezetek, bármelyik legyen is az, hanem „a“ kereszténység. Ez nem szubjektív privilegizálása a kereszténységnek, de nem lehet vitás, hogy logikai szempontból is a keresztény erkölcs a legtökéletesebb és legfejlettebb.

Az élet és a halál végső dolgainak elviseléséhez azonban még valami kell, ami nélkül hit sem lehetséges, s amely minden megismerésnek is egyetlen forrása: az emberi alázat.

TARTALOM:

	Oldal
1. Budapest	3
2. Erdély	16
3. A magyarság és Európa	31
4. Város és falu	46
5. A második világháború keletkezése	57
6. A szerelemről	83
7. A zsidókérdés	98
8. Társadalmi keresztmetszet	115
9. Államférfi és politikus	158
10. A XIX. és XX. század.....	165
11. Történelmi távlatok	176
12. A végső dolgokról	188